

H Á Z I
K Ö N Y V T Á R.

IX.

A MAGYAR NEMZET
T Ö R T É N E T E.

IRTA
FRANKL VILMOS.

I. FÜZET.

PEST.
KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.
1872.

A MAGYAR NEMZET
TÖRTÉNETE.

IRTA

FRANKL VILMOS,

I. FÜZET.

A legrégibb időktől az Árpádház kihaltáig.

PEST.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

1872.

A
MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE.

I.

ELŐSZÓ.

Ismerni a haza multját, tanulmányozni történelmét, minden művelt embernek egyaránt kötelessége és érdeke . . . főleg napjainkban, midőn a régi kiváltságok korlátai lerombolva lévén, mindenki előtt nyitva áll a közélet pályatere, melyen a haza sorsára befolyjni nemcsak képesítve, de hivatva is van, — és midőn a nemzet jövőjének biztosítása, a haladás nagy feladatainak megoldása mindnyájunknak buzgó közremunkálását követeli.

Már pedig a hazai történelem tanulságokban dús lapjain találjuk kijelölve az ösvényt, melyen haladni, és az örvényt, melyet kerülni kell; míg a kimagasló nagy alakok nem szűnnek meg lelkesíteni nemes példájok követésére, a hon önzetlen szeretetére.

A Szent-István-Társulatnak rendeltetése lévén a hazai kath. közönség irodalmi szükségleteit megfigyelni és kielégíteni, már évek előtt elodázhatlan kötelességének ismerte föl, tagjainak kezébe oly munkát adni, mely a magyar nemzet történelmét, a nagy közönség igényeihez mérve, előadja.

Miután a kitűzött pályázat sikertelennek bizonyult, az igazgató-választmány engem hívott föl e munka megírására.

Engedtem a megtisztelő fölhívásnak. A olvasó itt veszi az első részt, mely az Árpádház kihaltáig terjed. A további részek ezt gyorsan fogják követni.

Hazánk történelmét oly módon igyekeztem elbeszélni, hogy egyaránt kerülve a tudományos művek terjedelmességét és az iskolai kézikönyvek rövidletét, lehetőleg vonzó olvasmányt nyujtsak. Tartózkodtam ennek folytán a kritikai fejtegetésektől, elhagytam a kevésbbé fontos részleteket. Csak oly tényeket és mozzanatokat emeltem ki, melyek fontosságuknál fogva a nemzet életére és az egyes

jelentékenyebb intézményekre visszahatottak, vagy érdekességöknél fogva a figyelmet lekötni alkalmasok. És miután e tulajdonokkal nem egyedül a harszó események és az uralkodók tettei bírnak, szükségesnek láttam jellemezni a nemzet belső életét, jogi, vallási, műveltségi viszonyait; ismertetni a tudomány, irodalom és művészet időszakonkinti állását.

Hogy a kath. egyház helyzetére és szereplésére kiváló figyelmet fordítottam, nem szükséges indokolni. És midőn ezt tettem, nem kelle tartanom attól, hogy magamra vonom az elfogultság vádját.

Hazánkban elválaszthatlanul összeforrott az állam és az egyház. Századokon át döntő befolyást gyakorolt ez amannak minden alakulásaira. Az egyház emlíni nőtt föl a magyar állam, és nyerte azon erőt, mely által képessé lön sokféle ellenségeknek s egy ezredév viharainak közepette nemcsak föntartani politikai önállását és nemzeti jellegét, hanem Európa népei között oly helyet és szerepet

VIII

is elfoglalni, melyre méltán büszkék lehetünk.

Ohajtjuk, hogy e munka fölkeltsé olvasóiban a hazai történelem bővebb tanulmányozásának vágyát; s ez által megszilárdítsa a nemzeti mult nagy emlékei és szent hagyományai iránti kegyeletet, és fokozza a nemzet jövő nagyságának és boldogságának megalapítására czélzó hazafias törekvést és tevékenységet.

I.

A magyar nemzet eredete és ázsiai lakhelyei.

Miként az egyes ember emlékezete nem ér föl születéseig, a népek sem képesek visszatekinteni eredetükig. Ezt sűrű homály fűdi, melyet nem bír eloszlatni a tudomány szövétneke.

A magyar nemzet csak a kereszténység meghonosulása után emelkedett azon műveltségi fokra, mely képessé tette, hogy történetét írásban följegyezze. A hagyomány pedig, mely nemzedékről nemzedékre szállva, föntartotta a nemzet viszontagságainak emlékezetét, a századok lefolyása alatt elvesztette a teljesség és tisztaság kellékeit, melyeknek hiánya értékét kétségessé teszi. Róma és Hellász nagy történései, kik műveiket több évszázaddal a Megváltó születése előtt írták meg, szólnak ugyan az ázsiai népekről is, de csak azokról, melyek világtörténelmi szereplésük által föltűntek; a többiekről gyér és homályos adatokkal bírnak.

Számos kérdésre tehát, melyeket a fűrkésző elme fölvet, hiába várjuk a választ.

Hol és mikép élt a magyar faj azon századokban, melyek a fönmaradt történeti emlékeink által leírt kort megelőzik? Mikor, hol és mily körülmények befolyása alatt vált ki a rokon népek közül, s nyerte

azon sajátosságokat, melyek testi és szellemi tulajdonok tekintetében, főleg pedig nyelvére nézve minden más népektől megkülönböztetik? Mily viszonyban állott a rokon és az idegen népekkel? Melyek voltak belső állapotai és külső vállalatai?

Lehet, hogy ha sikertülend az ázsiai népek, főleg a chinaiak ősi történeti emlékeit a tudomány közkincsévé tenni, azok majd némi világosságot derítenek a magyar nemzet régi történetére. Most csak kevés az, mit arról tudunk.

Annyi kétségtelen, hogy a magyar nemzet a nagy hun-scytha néptörzsnek egyik ága és a hunok-, avarok-, kunok-,¹ kazarok- és besenyőkkel rokonfajt képezett. A IX-ik század végéig Ázsiában lakott; de valószínű, hogy lakhelye nem volt állandó, s ezt a vándornépek módjára többször változtatta. Legutoljára a Don és Volga vidékét lakta. Innen indult ki 884-ben egy része Európába; míg másik része, mely magát a vándorlás esélyeinek kitenni vonakodott, továbbra is ott maradt.

Ezen, Ázsiában maradt magyar törzsek és az Európába vándorolt nemzet között hosszú időre megszakadt minden kapcsolat. Midőn emez utóbb a kereszténységet befogadta és virágzó állami élettel birt, fölébredt az ohajtás, tudomást szerezni az ázsiai testvérek állapotáról, és megismertetni velők Krisztus hitének áldásait. »Nagy Magyarország«-nak nevezték az ázsiai hazát; de hollétéről csak annyit tudtak, hogy a távol keleten van.

Végre szent Domonkos szerzetesrendjének magyarországi tagjai, egyaránt ösztönöztetve hazafi

érzületök és térítő buzgalmok által, vállalkoztak az ázsiai rokonok fölkeresésére. 1230 körül négyen indultak a hosszú útra, mely nem kevésbé követelt bátorságot, mint önfeláldozást. Három éven át bolyongtak a keleti részekben, anélkül, hogy céljokat elérték volna. Hárman áldozataivá lettek a kiállott fáradalmaknak. Csak a negyedik, Otto nevezetű volt szerencsésebb. Ez, midőn már-már csüggedni kezdett, kereskedőkkel találkozott, kik biztos tudósításokkal szolgáltak a keresett nép fönmaradása és lakhelyei felől. Azonban nem engedte magát elragadtatni buzgalma által. Az eszélyes szerzetes nem sietett a rokonok fölkeresésére. Nehogy a fontos adatok, azon esetre, ha ő is útközben elhalna, vele együtt elveszzenek, haladéktalanul visszatért Magyarországra, s innen több társ kíséretében újra utnak indulni szándékozott.

És bár ő egy héttel megérkezése után elhalt, a rend főnöke csakhamar ismét négy szerzetest bízott meg, hogy az általa adott utmutatások nyomán, Nagymagyarországot meglátogassák. IV. Béla király pártfogásában és segélyezésében részesítette őket. Szerzetes öltönyüket világival cserélve föl, szakállukat és hajukat pogány módra megnövesztve, társaik áldáskívánatai között hagyták el hazájokat. Bolgárországon keresztül szerencsésen eljutottak Konstantinápolyba. Majd rövid pihenés után, a fekete tengeren hajóra szállottak, és harminceznapi hajózás után, eljutottak a keleti partokra. Innen utjokat szárazföldön folytatva, tizenhárom napig nagykiterjedésű pusztaságon vándoroltak. Az alánok országába elérvén, hat hónapig várakoztak nagyobb utitársaságra, mely-

hez csatlakoznának. Ezalatt elfogyott pénzök s a legnagyobb nélkülözésekkel kelle küzdeniök. Ekkor kétségbeesett lépésre határozták el magukat. Kettő hajlandóknak nyilatkoztak magukat rabszolgák gyanánt eladatni, hogy az ekként szerzendő pénzen a másik kettő útját folytathassa. Azonban mivel szántani és őrteni nem tudtak, vevőre nem találtak. Két szerzetes most végkép lemondva a reményről, hogy céljokat elérhetik, visszatért Magyarországra.

A másik kettő — Bernát és Julián — lelkes férfiak nevei — állhatatos maradt. Ezek utóbb pogány kereskedők társaságában folytatták útjokat. Harminczkét napon át kietlen és lakatlan sivatagon vándoroltak. Ezen egész idő alatt összes eledelök huszonkét, hamu alatt sült kis kenyérből állott. E nélkülözések és az ut fáradalmi Bernát erejét egészen kimerítették. Midőn a Volga és Don között lakó szaraczenek földjére értek, társának karjai között kimult.

Julián maga maradt. Ő ekkor egy szaraczen pap szolgálatába lépett, ki ez időben a Volga keleti partjain elterülő Nagy-Bolgárországra készült utazni. Midőn ezen országba eljutott, egyik városban a szerencsés véletlen egy ott férjnél levő magyar asszonnyal hozta össze, ki Nagy-Magyarországból szakadt oda. Ez örömmel megmagyarázta neki az utat, melyen a magyarokhoz elérhet. És csakugyan, két nap múlva a rokon-nemzet körében találta magát. Mily érzelmek tölthették el keblét, midőn közel egy évig tartó, szenvedésekben gazdag keresés után, célját elérte, s a rokon-népet, melylyél nemzeti nyelvén be-

szélhetett, fölhalálta! Öröme viszhangra talált az ázsiai rokonok körében. Körülhordozták falvaik- és házaikban; meleg érdekeltséggel kérdezősködtek az európai magyar nemzet országáról és királyáról. Julián kezdetleges műveltségi állapotban találta őket. Földműveléssel nem foglalkoztak; a baromtenyésztés nyújtott nekik ételt és italt. Harczias szellemökről híresek voltak; a szomszéd tatárokkal többször győzedelmesen megvívta, majd velök szövetkezve, részt vettek pusztító hadjárataikban. Vallásuk ment volt a bálványimádás sötét fogalmai- és szertartásaitól. Szívesen hallgatták Julián előadását a keresztény vallásról, és ez élénk reményeket táplált megterítésök tekintetében.

Julián nem maradt soká a rokon-nép között. Hogy honfitársait utjának szerencsés eredménye felől értesitse, és a térítési munka sikeresebb folytatására több szerzetest vezessen oda, ismét visszatért hazájába. Ez alkalommal más rövidebb utat választott, melyen százötvennyolcz nap alatt 1237-ki deczember 27-én magyar földre jutott.

A tatár népek elönyomulása Európában és a súlyos csapások, melyek hazánkat két évvel Julián visszatérte után, a tatárpusztítás által érték, meghiusíták a reményeket, melyeket küldetésének szerencsés eredménye fölkeltett.

A következő századokban többször jutottak át Európába tudósítások az ázsiai magyarokról. Sőt XXII. János pápa (1327 körül) és IV. Eugen (1440 körül) térítőket küldöttek körükbe, kik jó eredménnyel működtek. A nagy Hunyadi Mátyás pedig

értetülvén, hogy a szomszéd népek által szorongattatnak, azon hozzá méltó tervvel foglalkozott, hogy őket hazánkba áttelepíti. Evégből követeket küldött hozzájuk. Azonban az orosz fejedelmek féltékenysége elzárta előttök az utat. És Mátyás, kinek figyelmét másnemű vállalatok vették igénybe, sajnos, nem helyezett szép és nemes tervére kellő súlyt.

Az újabb időkből csak egy adattal birunk az ázsiai magyarokról. 1660 körül egy magyarszármazású jezsuita térítő török fogságba került. Rabszolga gyanánt eladtván, a Volga mellett lakó tatárok földére hurczolták. Innen nagy örömmel írta Rómába küldött leveleiben, hogy száműzetése által mintegy hazájába vezetettet; mert oly népet talált, mely az európai magyarok nyelvét beszéli. Emiatt nem azt sürgeti, hogy váltságdíjt küldjenek, hanem társakat, kik vele együtt ama nép megtérítésén munkálkodjanak.

Legújabb időkben szintén találkoztak lelkes férfiak, kik vissza nem riadva a reájok várakozó nehézségektől, megszüntetni ohajtották azon kétséget, vajjon a magyarok, kik a XVII-dik századig főtartották nemzeti jellegüket, még most is élnek-e, vagy pedig elsodortattak-e a hódító népek által, s beolvadtak-e azokba.

Körösi Csoma Sándor¹⁾ Közép-Ázsiában, Re

¹⁾ Született Erdélyben. Utnak indult 1819-ben. És ezóta 1845 april 11-én bekövetkezett haláláig Ázsiában tartózkodott.

guly Antal¹⁾ Ázsia éjszaki részein kutatta önfeláldozó buzgalommal a magyarok nyomait. Azonban bár kutatásaik és tanulmányaik által jelentékeny szolgálatokat tettek a nyelvészeti és népismeitudoományoknak, közvetlen céljokat el nem érték. És ma már általánossá vált a meggyőződés, hogy Árpád nemzetének nincs többé rokona.

¹⁾ Született Zirczen. Utnak indult 1839-ben. Előbb két évet a finnek között töltött. Majd 1843-ban Ural- Sziberiába ment. Meghalt 1858-ki augusztus 23-án Budán.

II.

A magyar nemzet bevándorlása és műveltségi viszonyai.

Krisztus születése után 884-ben a Volga keleti tájain lakó magyar nép körében nagy mozgalom uralkodott. Hét törzse, a szomszéd népek által nyomatva, fölkerelkedett, hogy több más keleti nép példájára, Európában új hazát keressen.

A Volgán átszván, az alsó Dniepr partjain, a fajrokon k a z a r o k közelében telepedett meg. De itt csak három évig tartózkodott. 887-ben¹ ismét nyugati irányban folytatván vándorlását, az E t e l k ö z n e k nevezett tartományt, a mai Moldva és Besszarábia területét szállotta meg. A hét törzs, mely ekkoráig csak laza összeköttetésben állott egymással, itt belátta a szorosabb egyesülésnek és egy közös főnök választásának szükségességét. A törzsek fejei maguk sorából a vitézsége és bölcsesége által kiváló Á r p á d o t választották fővezérré.

Ez alkalommal fontos szerződést hoztak létre. Ősi szokás szerint ők, a nemzet képviselői, — névszerint Á r p á d, E l ő d, K o n d, O n d, T a s, H u b a és T ö h ö t ö m, — karjaikat megmetszve, kiömlő véreket egy közös edénybe elegyítették, hogy így vérökkel pe-

csétejjék meg a változhatlan alapszerződést. Ennek pontjai következők :

A nemzet mindig Árpád nemzetségéből fogja vezérét választani.

A mit közös erővel szerezni fognak, abban az összes törzsek közösen részesülnek.

A törzsfők és utódaik a vezér tanácsából soha sem fognak kizáratni.

Ha valaki maradékaik közül hűtlenné lenne a vezér személye ellen, és viszálykodást támasztana a vezér s rokonai között, vére ontassék.

Ha valaki Árpád és maradékai, vagy a törzsfők közül e szerződés pontjait megszegné, átok legyen rajta örökké.

Ezen bölcs megállapodások nagy mértékben fozták a nemzet belső erejét, és megszilárdították állását Európában. Azonban ekkor VI. Leo görög császár egy következményeiben nagy horderejű háborúba bonyolítván őket, közvetve oka lön, hogy sorsuk új irányt nyert. Leo ellenséges viszonyban állott Simeon bolgár fejedelemhez, és őt saját országában megtámadni tervezte. E miatt a magyarokat ajándékokkal, ígérekkel rávette, hogy a hadjáratban részt vegyenek. Ezek Árpád fiának vezérlete alatt Bolgárországba törtek, ezt szélteben elpusztították és Simeont nyílt ütközetben megverték. A bolgár fejedelem erre békét kötött a görög császárral. Majd a besenyőkkel szövetekezett, és a magyarokat saját tartományukban készült megtámadni. Tervének végrehajtására azon időpontot választotta, midőn a magyar sereg legnagyobb része távol volt. Ekkor Etelközbe nyo-

mult, a hátrahagyott csekély őrseget megsemmisítette és a tartományt földülta.

A visszatérő magyar vitézek nem látták magokat többé biztosítva a boszútól égő bolgárok szomszédságában. Ujra elhagyták tehát lakhelyeiket és éjszaknyugati irányt véve, az oroszok földjére léptek. Kiew fejedelme, a harczias nép közeledtéről értesülvén, a kun törzseket hívta segítségül. És így megerősödvén, nyílt ütközetre szállott a magyarokkal. Azonban Árpád vitézei kiküzdötték a diadalt. Mire Kiewet, hová az oroszok és kunok visszavonultak, kezdték ostromolni. Ekkor az oroszok és kunok Árpádtól békét kértek, melyet ez, kezeseket és nagyértékű ajándékokat követelvén, megadott. A nyert kincseknel jelentékenyebb nyereség volt a magyarokra nézve az, hogy a kunok — különben is nyelvre és származásra velök rokonok — hozzájuk csatlakoztak, s ezóta a nemzeti testtel összeolvadtak.

A magyarok ezután elhagyták Oroszországot. Vándorlásuknak célpontja a Pannónia nevezett ország volt, melynek elfoglalása, az orosz népek magasztaló leírásai folytán, hő vágyukká lön.

889. nyarán értek ezen ország, mai hazánk határaihoz, — küszöbéhez egy nehéz föladatnak, melyet a honfoglalás és szervezés munkája által megoldaniok kellett.

A nemzet, mely e föladatot szerencsésen megoldotta, és ezredéves európai fönnmaradása által életrevalóságát kitüntette, midőn mai hazánk területére lépett, nem birt azon műveltséggel, melyet az állandó

és rendezett állami élet, az iskola és a tudomány nyújt. De nem nélkülözte azon társadalmi és családi szervezetet, azon erkölcsi és vallási tulajdonokat, melyek a népeket a vadságból kiemelik, és a magasabb műveltségre előkészítik.

Az Árpáddal kötött alapszerződés, mely a nemzet politikai szervezetének fővonásait állítja elénk, fényes tanúsága annak, hogy a nemzet a törvényes rend iránti tisztelettel meleg szabadságszeretetet párosított. Midőn Árpád családjában örökkössé teszi a fővezéri méltóságot, és a fővezérnek megfelelő hatalmat ad: biztosította az egységet és elejét vette a nemzet erejét emésztő belzavaroknak, milyenekkel csakugyan Árpád és az utána következő fővezérek uralma alatt nem találkozunk. Ellenben a törzsfőknek a fővezér tanácsában helyet engedve, a fővezéri hatalomnak megadta a szükséges korlátokat. Emellett a nemzet szabad férfitagjai is befolyással bírtak nemzetök fontosabb ügyeire, mely befolyást a nemzeti gyűléseken érvényesítettek.

A gyér adatok, melyek nemzetünk ősi belviszonyairól fönmaradtak, nem képesitenek ugyan arra, hogy meghatározzuk, mily törvények szabályozták a jogi viszonyokat, mily módon szolgáltatták ki az igazságot. Kétségtelen mindazáltal, hogy bíráik voltak, kik a bűntények és a perlekedők ügyei fölött állandó törvények vagy szokás által szentesített elvek szerint ítélték.

A harcziás nemzet, mely új haza foglalására indult, és fegyverrel kezében kényszerült magának utat nyitni az ellenséges népek között, a hadügynek tulaj-

donított legnagyobb fontosságot. A hadakozást tartotta a szabad emberhez egyedül illő foglalkozásnak. Emiatt a seregnek minden fegyverfogható magyar tagja volt. És létszáma körülbelül kétszáz huszezerre tehető.

A magyarok a hadviselésben kétségkívül mesterek voltak. E tekintetben illetékes tanu Leo görög császár, ki szövetségesök volt és hadi szervezetöket, harci modorukat tüzetesen leírta. »A magyar nemzet — mondja többi között — minden kényelem és élvezet fölött arra törekvő, hogy magát ellenségeivel szemben vitéztül viselje. Bajt és fáradságot, hideget és meleget könnyen kiáll, és a szükségletekben való fogyatkozást föl sem veszi. Ellenségeit nem annyira erővel, mint esellel és meglepetésekkel igyekszik legyőzni. Leginkább szereti a távolról csatázást, az ellenség bekerítését, a színlelt hátrálást és szétszórt csatározást. Ha elleneit megszalasztotta, mindaddig üzi, míg teljesen szét nem veri. A magyar vitézek mind lovasok, és gyalog nem hadakoznak. Fegyvereik a kard, íj, lándzsa és vért. De legjobban szeretik a nyilat, melynek kezelésében ritka ügyességgel bírnak.«

A harczias szellem és szervezet szükségkép viszszahatott a nemzet egész jellemére és életmódjára. A földművelés, ipar és kereskedés nem tartozott foglalkozásai közé. Csak azon kézművekre nézve kell kivételt tennünk, melyek a legszükségesebb háziszerek, öltönyök és fegyverek elkészítésére szükségesek voltak. Mindazáltal a harczias szellem nem volt képes elvadtítani erkölceit. Igazolja ezt a meghódított népek irányában követett eljárása.

Eleink vallása természetvallás volt. Hittek egy

főlényben, kit a »magyarok istenének« szerettek nevezni. Hittek jó és rossz szellemekben. Tisztelték a természet elemeit és hatalmas tüneményeit. Imádásuk és tiszteletük tárgyainak nem adtak érzéki alakot. A bálványimádás ismeretlen volt előttök. Hittek a lélek halhatatlanságában. A túlvilági életről érzéki képzetekkel birtak. Úgy vélekedtek, hogy az örökkévalóságban folytatni fogják harcziás életüket, és az ellenségek, kiket a földön megöltek, ott szolgálják lesznek.

Voltak papjaik, kiket táltosoknak neveztek. Istentiszteletük leginkább állati áldozatokban állott. És ily áldozatokat leginkább árnyas ligetekben, hegyek ormain és vizek partjain, fehér lovakat, kövér ökröket és juhokat leölve, szerettek bemutatni.

Midőn a régi magyarokat jellemezzük, tudományról, irodalomról nem lehet szó. Birtak azonban erőteljes nyelvről, mely a kifejlésre mindenkéül alkalmas volt. Birtak sajátlagos írással is, hosszukás palczákra hegyes törrel róván a betüket. A vallás mellett, zene és költészet volt szellemi életök egyedüli tényezője és gyümölese.

III.

A honfoglalás.

(889—900.)

Európa azon része, melyet hazánknak mondunk és a földirat Magyarországnak nevez, a magyar nemzet megtelepedését megelőző korban eseménydús történelemmel bír.

Legrégibb ismert lakói a celta törzshöz tartozó b ó j o k, kiket kevéssel Krisztus születése előtt a d á k o k kiszorítottak és majdnem teljesen megsemmisítettek. Később a d á k o k mellett az illyr származású p a n n o n o k tűnnek föl. Ezekből kölesöznéz a mai Erdély Dácia és a mai Magyarország egy része P a n n o n i a nevét.

Róma hatalmas császárai ezen tartományokat is igyekeztek birodalmukhoz csatolni. Azonban a harczias népeket, melyek függetlenségük mellett elszántan harczoltak, csak hosszú véres küzdelem után sikerült alávetniök. Pannonia meghódítását Tiberius (Kr. után 9-ben), Dáciáét Traján (Kr. után 106-ban) fejezte be. Mire római ezredeket és tisztviselőket küldöttek az újon szerzett tartományokba. Ezek nemcsak Róma uralmának föntartásán, hanem egyuttal a római műveltség meghonosításán is fáradoztak. Nagyszerű közlekedési és hadászati utakat építettek. A Dunát több ponton áthidalták. Városokat alapítottak,

melyek később is, hataimok lettinte után, az eláradott barbárságnak közepette, mintegy oázai maradtak a civilizációnak. Ily városok voltak Magyarországon: Arrabona (Győr), Bregactium (Komárom), Aquincum (Ó-Buda), Sopianae (Pécs), Sabaria (Szombathely) stb. Erdélyben: Alba-Julia (Gyulafehérvár), Ulpia Trajana (Marosvásárhely), Anropolis (Zalatna) stb. Hidfők, vízvezetékek, szinkörök hatalmas romjai mai napig jelölik helyeiket. És a földműves ekéje, a munkás ásója nem egyszer fölleplez jeles faragványok- és érdekes fölíratokkal diszlő római kőkoporsókat, melyek a tetemek hamvai mellett becses ékszereket, pénzeket stb. tartalmaznak. Ily leletekből alakult gazdag gyűjtemény a Nemzeti Múzeum régiségi osztályában, szakértelemmel fölállítva, szemlélhető, és a külföld tudósai által is szorgalmasan tanulmányoztatik.

A kereszténység már a római uralom idejében tért foglalt Pannoniában. A III. század végén több püspökséggel találkozunk itt, melyeknek száma a következő században tizenhatra ment. Szent M á r t o n később Tours nagy püspöke, — és nyugat egyik legnagyobb egyházi írója, szent J e r o m o s e földön láttak napvilágot. Azonban az alig megszilárdult kereszténységet és a fejlődező culturát csakhamar elborították az ázsiai népek vándorlásának ársai, melyeknek Pannonia több századon át medrül szolgált.

Azok között, kik itt megtelepedtek, elsők a h u n o k. Ugyanazon nagy népcsalád tagjai, melyhez a magyarok is számíttatnak, túlnépesedés, szomszéd népek nyomása és hódítási vágy által ösztönöztetve,

374-ben Balambér vezetése alatt Európába törték. Győzelmesen megküzdván az utjokat elálló népekkel, Valens római császártól kicsikarták Dácia átengedését, honnan Pannoniába is áttérjeszkedtek. Hatalmok Atilla fejedelemsége alatt (433—454.) emelkedett a legmagasabb fokra. Ez »Isten ostorának« nevezve magát, nyugat elfajult népeinek fözlaklatására, fölsőbb küldetést tulajdonított magának. Közel félmillió, parancsainak vakon hódoló harezos élén, pusztítva és hódítva bejárta Európa nagy részét, és birodalmat alkotott a Volgától a Rajnáig, melyhez kiterjedésre hasonlót Európában előtte csak Augustus a rómaiak, és utána I. Napoleon a francziák császára birt. Azonban alig hunyta be szemeit, midőn fiai egymás között meghasonolva, előkészítették atyjok művének enyészetét. A leigázott népek, melyeket csak a hódító vas karja tartott volt össze, most fegyvert ragadtak, hogy lerázzák a gyűlölt igát. Véres harezok keletkeztek, melyek a hun nemzet föl-oszlásával végződtek. Nagy részét a vándorló népek nyelték el. Csekély töredéke Erdély bérczei közé vonult, s itt föntartotta nemzeti nyelvét és intézményeit mindaddig, míg négy századdal utóbb a rokon magyar elemhez csatlakozott.

Pannoniát ezalatt a keleti gótok (455.), majd a longobárdok; Dáciát a gepidák (454.) foglalták el. De nem soká birták e tartományokat, melyeket a hatodik század második felében (568.) az Ázsiából bevándorolt, s a hunokkal rokon avarok szállottak meg. Innen komolyan fenyegették nyugat és kelet országait. Hatalmokat csak Nagy Károly

császárnak sikerült, nyolcz évi háborúban (788—796.) megtörni. Mire Pannonia és Dácia uralma s birtoka fölött azon népek osztozkodtak, melyeket az avarok már ott találtak és leigáztak volt.

A szlávok Nagy-Morvaországa, mely a IX-ik század végén Zvendibáld (vagy Szvatoplik) alatt a cseh hegyektől az Ádriáig terjedett, benyúlt mai hazánk területébe is; az éjszakkeleti részt a Vág és Nyitra folyók mentében őt uralták.

A Duna és Tisza között bolgárok; a Szamos és Maros között kazárok; a Maros és Duna között, úgyszintén Erdélyben oláhok laktak.

Mindezen népek közül egyik sem volt képes, akár erkölcsi súlya, akár anyagi hatalma által a többiek fölött magának fölényt kivívni. Műveltségi és társadalmi viszonyaik is olyanok voltak, melyek az általok megszállott föld anyagi kincseinek és politikai jelentőségének értékesítésére kilátást nem nyújtottak.

Ekkor megjelenik körükben a magyar nép. Azon tulajdonok, melyeket az állami szervezés szerencsés keresztülvitelében a keresztény civilisáció befogadása és terjesztése körül később kifejtett, nem voltak ugyan fölismerhetők a bevándorló magyar elemben; de magával hozta azokat és a gondviselészerű hivatást is, melyet Európának tett nagy szolgálatai által híven és önfeláldozón betöltött.

A Kárpátok éjszaki részein, a vereczkei szoros bocsátotta át a magyarokat mai hazánk földjére. Megszállva a legelőben gazdag téreken, itt negyven napig megpihentek. Ama helyen, hol sátraikat először

förlötték, ma Munkács városa áll. A nemzeti hagyomány szerint, e név Árpád vitézeitől származik; mert nehéz munkába került, míg ide eljutottak. Innen alig találva ellenállásra, a Bodrogtóban és a Tisza jobb partján terjeszkedtek.

Ekkor azonban Zalántól, a Duna és Tisza közötti területen uralkodó bolgár fejedelemtől, követtség érkezett Árpádhoz, fenyegető hangon intve őt, hogy a Bodrogon át ne lépjen; különben, a görögök és bolgárok segítségével, népét megsemmisíti és szétszórja. Árpád e kihívásra higgadtan, de határozottan válaszolt. A földet — mondá — mely most Zalánt uralja, a maga örökségének tekintheti, mely Atiláról szállott a magyarokra; mindamellet megelégszik, ha e területnek csak csekély részét, azt, a mely Sajóig terjed, részére átengedi. A bolgár fejedelem nem látta tanácsosnak magára vonni a magyarok ellenségeskedését; készségesen teljesítette tehát vezérök kérelmét.

Kevéssel utóbb a kazarak fejedelmét Marótól a Nyir és Szamosmellékek átengedésére kérte föl. Ez azonban erről hallani sem akart. Birtokából — mondá — míg él, egy talpalatnyit sem enged át, és ha kell, azt tudni fogja megvédelmezni. Árpád most, mit tőle megtagadtak, erőhatalommal készült elfoglalni. A Szabolcs, Tas és Töbötöm vezérlete alatt küldött sereg diadalmasan előnyomulva a Meszes hegységig, elfoglalta a Szamos és Körös mellékeit. Sőt Töbötöm átkelt a Meszesen, és Erdély meghódítását tűzte ki céljául. Az Almás vizénél találkozott Gyeló oláh fejedelemmel. Véres csata után a ma-

gyarok maradtak győztesek. Gyeló megöletett, és az oláh nép önkényt meghódolt.

Ezalatt Árpád foglalásait a mai Borsodig s Hevesig terjeszté. 892-ben pedig kedvező alkalma nyílt birodalmát éjszaknyugati irányban tetemesen kitágítani. Ekkor ugyanis Arnulf német királylyal szövetkezve, Szvatopluk, Nagy-Morvaország fejedelme ellē viselt hadjáratot, melynek eredménye az Ipoly, Garan, Nyitra és Vág folyók által öntözött fölső vidék megszerzése lett. Miután Szvatopluk seregei megverettek, a szláv lakosság önként meghódola.

Nem volt szerencsésebb Zalán sem, ki miután a görög császártól és a bolgár királytól segílyt eszközölt, Árpádot az elfoglalt terület elhagyására szólította föl. Árpád ezt hadüzenetnek tekintette, és seregeit a Tisza mentében Zalán ellen vezette. A l p á r nevezetű mezőn találkoztak. A magyarok könnyű lovasságának sikerült az ellenséget bekeríteni, és így a csata sorsát eldönteni. A bolgár és görög sereg jó része a Tiszába szoríttatott, és hullámaiban találta sirját. A győzelem dija a Duna és Tisza között elterülő termékeny sikság volt. Zalán seregének romjaival Bolgár-Fejérvárba menekült. Lel, Bulcsu és Botond vezérek küldettek üldözésére. Ezek messze elkalandoztak a bolgárföldön s az Ádria partjain, hol pusztításaik és zsákmányolásaik mellett nagyfontosságú eredménnyel dicsekedhettek. Meghódították Horvátországot, a Dráva s Száva közötti területtel. Ugyanekkor más vezérek a Maros és az alsó Duna közötti országrészt, hol a bolgár Glad uralkodott, szállották meg.

Árpád ezalatt a Duna partjain fölfelé haladt és

a mai Csepelszigetet választá lakhelyéül. Innen seregeivel a Dunántúli vidék elfoglalására indult. Az első hely, hol megállapodott, Atila városa volt, a mai Ó-Buda. Bár egykori fénye rég lettűnt, nagyszerű kőépületei bámulatra ragadták a bevonuló magyarokat. Mig Árpád maga Székesfehérvár, Tata és Győr vidékén fejezte be a Dunántúli részek meghódítását, vezérei Veszprém és a Balatontáját szállották meg. Kevéssel utóbb a Bihar várában székelő *M a r ó t* kazár fejedelem azon ajánlattal kereste föl Árpádot, hogy fiának *Z s o l t n a k* saját leányát fogja eljegyezni és halála után tartományát reája hagyni. A magyar fejedelem elfogadta az ajánlatot.

És így befejezve lőn a honfoglalás nagy műve. A magyarok alig hét év alatt (889—895.), a fegyverök szerencséje és a benszülött lakosság iránti eszélyes magoktartása által uraivá lettek az egész országnak, mely a Kárpátoktól Ádriáig és a székely havasoktól a Morva folyóig terjedett.

IV.

A magyarok külföldi hadjáratai.

(899—970.)

Azon időponttól, melyben a magyarok ősi, ázsiai hazájoktól elbucszúztak, mai hazánk elfoglalásának befejezéseig csak egy évtized folyt le.

Ezen évtizedet betöltik a magyarok harczi, melyekre részint az önföntartás, részint a honszerzés érdekei készítették. Szerencse és diadal kísérte, zsákmány és hódolás jutalmazta vállalataikat.

A könnyen, csekély áldozattal kivívott nagy eredmények természetszerűn ápolták, élesztették és fokozták a harcias szellemet, melyet már Ázsiából magokkal hoztak. Nem meglepő tehát, hogy elérve a közvetlen cél, melyért fegyvert ragadtak, nem sietnek azt letenni.

Midőn új hazájokban már nem találtak ellenségre, a külföld országait kezdték látogatni, részint pusztán harczkedvök és kalandvágyuk kielégítése, részint zsákmány szerzése végett. S ezóta hetven éven át majdnem szünet nélkül táboroznak magyar hadak a külföldön. S a magyar név ez idő alatt rettegettségben és félelemben tartja a nyugat és kelet népeit; pusztulás és romlás jelölte lépteiket.

A magyarok e külföldi pusztításait és dúlásait hazafiságból tagadni, vagy kicsinyíteni; vagy eze-

kért ellenséges érzületből a magyar fajt gyalázní, egyaránt helytelen eljárás.

Vaijon ki fogná a telet zordonságaért, az éjt sötétségeért, a gyermekeket pajzán játékaért gyalázní? Ki fogná követelni, hogy a tél a nyárnak melegét, az éj a napnak világosságát, a gyermek a férfiúnak érettségét fejtse ki?

Mit a magyarok véghezvittek, fejlődési fokuknak, szervezetők- és helyzetőknek természetes következménye volt. A mint a történelemből látjuk, hogy eljárást követnek minden egyéb hasonló szervezet- és hasonló helyzettel bíró más fajok is.

S hogy ezen kalandok és közben-közben elkövetett kegyetlenségek daczára a magyar elem a keresztény művelődés eszméinek fölkarolására fogékony és képes volt, csakhamar fényesen igazolta.

A magyarok külföldi hadjáratai nem szorítkoznak egyes országokra. Azok kiterjedtek úgyszólván egész Európára. Német-, Francia-, Spanyol-, Olasz- és Görögország, gazdagságuk és erőtlenségök által gyakoroltak rájuk vonzerőt. Csak az éjszaki s éjszakeleti országokat kimélték meg; rideg éghajlatuk és szegénységök mentette meg a magyarok látogatásaitól.

Már Árpád vezérsége alatt, 894-ben kísérletet tettek a Balkánon áttörni és Philippopolisig nyomultak. A következő évben a német határszéli tartományokat háborgatták.

De első nagyobbsszerű hadjáratukat 899 tavaszán Olaszország ellen intézték. Mig a sereg egy

része Lombardia gazdag városaira vetette magát, egy merész csapat a hatalmas Velenceze ellen indult. Ez már több szigetet kirabolt, és a belvárost is fenyegette, mignem a herceg hajóhadával ellenök indult, és őket visszavonulni kényszerítette. Ezalatt egy másik hadsereg Paviáig nyomult, honnan értesülvén, hogy Berengár lombardiai király nagy sereg élén közeledik, visszavonultak. Berengár füzőbe vette s az Adda folyó partjainál utólérte őket.

A magyarok, a túlerővel megmérkőzni nem mervén, elszántan a folyónak ugrattak, s bár sokan a hullámokban találták sirjokat, a tulpartra jutottak. Vezéreik most alkudozni kezdettek Berengárral; ajánlkoztak, hogy ha őket békésen elvonulni engedi, zsákmányukat visszaadják. Midőn ajánlatuk visszatartottatott, tovább vonulni igyekeztek, s eljutottak egy más folyó, a Brenta partjáiig. Itt az alkudozást megújították. Most már fegyvereiket és fölös lovaikat is készek voltak kiadni. »Bolondok volnánk — választak elbizakodva az olaszok — ha azt, ami kezünkben van, ajándéku fogadnók el a dögkutyáktól.«

A magyarok belátták, hogy nem marad egyéb hátra, mind magokat kétségbeesett harcra elszánni. Szeptember 24-ike volt. Az olaszok fáradtan, gondtalanul heverésztek táborukban. A magyarok gyors támadással meglepték s azonnal nyilaik záporával elárasztották őket. Ezek fejöket vesztve, vezéreik parancsszavára nem hallgatva, zavart tolongásban, csekély, sikertelen ellentállást fejtettek ki. És a mi következett, mészárlás volt inkább, mint rendes ütközet. A magyarok elkeseredve és heves boszuvágy által

elragadtatva, azokat sem kimélték, kik fegyvereiket elhánnyva, kegyelemért esdeklettek. Néhány óra múlva az olasz sereg nem létezett. Berengár futásban keresett menekülést. Huszezer harczosának hullája borította a csatatér.

A magyarok természetesen nem gondoltak többé visszatérésre. Folytatták az olasz városok kifosztását. Turinig, a szavójai és schweiczi határhavasokig kalandoztak. A következő, 900-ik év tavaszán Berengár nagy ajándékokkal birta őket arra, hogy az olasz földet elhagyják.

A szomszéd N é m e t o r s z á g is sokat szenvedett. Midőn tehát a honfoglaló vitéz fejedelem, Árpád 907-ben sirba szállott ¹⁾ és a magyarok kiskorú fiának Z s o l t n a k ²⁾ hódoltak: a németek elérkezettnek hitték az alkalmas időpontot, midőn a nemzet erejét megtörhetik. Lajos király személyesen vezetett hatalmas sereget magyar földre. A magyar vezérek Pozsonynál várták őt, és augusztus 9-ikén vette kezdetét a három napig tartó véres csata, mely Lajos vereségével végződött.

A magyarok nem mulasztották el értékesíteni győzelmeiket. Három éven át pusztították Németország különböző vidékeit. Legelőbb Bajorországot ke-

¹⁾ Tetemeit ősi szokás szerint megégették; hamvait egy patak mellett temették el, mely akkor kömederben folyt alá Etele városába, Ó-Budára. A keresztény magyarok később templomot építettek e helyre. De ez a törökök idejében elpusztult. Ujabb időkben többen kutatták a honfoglaló vezér sirját; de sikertelenül.

²⁾ 907-től 947-ig állott a nemzet élén.

resték föl, s több gazdag kolostort kizsákmányoltak. Midőn Regensburg táján Schwarzenberg gróf utjokat állotta, öt több előkelő kísérvével elfogták. Ezeket, bár nagy váltságdíjt ígértek, nem bocsátották szabadon; hanem a nevezett város falai alatt, az elrémült polgárok szemeláttára, nyilaiknak célpontulkiállítva, kínos halállal kivégezték. Thüringent és Szászországot is meglátogatták; sőt eljutottak az éjszaki tengerig, és kirabolták Brémát, mely már ez időben is jelentékeny kereskedelmi város vala.

910-ben Lajos király újabb hadjáratra készült Magyarország ellen. A magyarok értesülvén erről, elhatározták, hogy a támadást megelőzik. Bajorországban keresték fel az ellenséget. De bár egy nap hajnalán sikertült a *Lech* partjainál táborozó német hadat meglepniök; ez gyorsan csatarendbe helyezkedett, és vitézül harezolt. A magyarok ekkor futást szinleltek és így törbe ejtették a németeket. Ezek azt hivén, hogy a győzelem biztosítva van részökre, rend- és fegyelemmel nem gondolva, üldözöbe vették a futamodókat, kik a kürtjeik általadott jelre rögtön megállapodnak, és üldözöttekből támadókká válnak. Hátról is, oldalról is előnyomulnak a leseikbe elhelyezett magyar csapatok, és mindenfelől körülveszik a másodszer meglepett ellenséget, a rendes csatát és a biztos viszszavonulást egyaránt lehetetlenné téve. Nagy része a magyarok kardjai és nyilai alatt elesett.

Lajos király ezután nagy pénzösszeg árán vásárolt békét a magyaroktól. Sőt nem habozott, magát és birodalmát megalázva, évi adót fizetni. A magyarok ennek daczára 924-ben Szászországra törtek. De

midőn ez alkalommal egyik vezérök Henrik császár kezeibe került, ennek szabadonbocsátásaért kilencz évre békét kötöttek, úgy azonban, hogy az évi adót ezen idő alatt is fizetessék.

Ugyancsak 924-ben Olaszországban is kalandozott egy magyar had, és az erős Paviát vette ostrom alá. De miután ostromgépek hiányában czélt nem ért, égő kanócokkal ellátott nyilvesszőket lövöldözött a városba, melyet a tűz csakhamar elborított. Néhány óra alatt füstölgő romokká váltak pompás épületei és fényes templomai, melyekben a lakosok nagyrésze sirját találta. Állítólag csak kétszázan menekültek meg a polgárok közül, kik a benyomuló magyaroktól nyolecz véka ezüst árán vásároltak gyelmet.

Innen a szavóyai havasokon át Burgundba s Franciaország déli részeibe a Pyrenékig és az atlanti oceánig kalandoztak; míg a betegségek, melyeket e déli részeken a szokatlan hőség soraikban előidézett, kényszerítették, hogy honukba visszatérjenek.

A magyarok nagyszámú hadjáratai között, a bekalandozott terület nagysága tekintetében, első helyen áll a 937-iki. Ezt Szászországban nyitották meg, s innen a Rajna felé indultak. Wormsnál a túlpartra lépve, Lotharingiát és Elszaszt özönlötték el. Majd Franciaországba törvén, Reims vidékét és a virágzó Champagnet elpusztították. A Loire vízen is átesaptak, és a délnyugati részeket az atlanti oceánig bejárták. Visszajövet Lyon vidékét a közép-tengerig és Burgundot dúlták föl. Konrád, burgundi

király, a Spanyolországban lakó mórokat hívta segítségül. A két, egyaránt harcziás faj lovassága dühösen rohant egymásra, s vérengző viadalba bonyolult. Konrád a közelből kárörömmel nézte a küzdelmet és az alkalmas pillanatban a küzdő földre vetette magát. Mórokat és magyarokat vegyesen gyilkoltak le a burgundi vitézek fegyverei. E szerencsétlen csatákért Szavoyában szereztek kárpótlást a magyarok. A Mont-Cenis sziklás tetőin, bámulatos merészséggel átvonulva, Olaszországban termettek. Egyes csapatok egész Nápolyig elkalandoztak.

Három évvel utóbb (940.) egy más magyar csapat dúlt Olaszországban. Az olasz király, hogy tőle szabaduljon, más irányt adott kalandor vágyának. Figyelmeztette vezéreit, hogy spanyol földön, a cordovai kalifa virágzó birodalmában, gazdagabb zsákmány kínálkozik. A magyarok, olasz kalauzok utmutatása mellett, Spanyolországba siettek. Azonban, midőn itt kietlen pusztaságon három napig, a nap égető hevének kitéve, barangoltak : azon gondolatra jöttek, hogy az olasz király áruló szándékkal vezetté őket ide ; minélfogva a kalauzokat legyilkolván, visszafordultak.

Szerencsésebb volt azon sereg, mely 943-ban a görög birodalomra tört ; midőn ugyanis Thracziában zsákmányolt, a császár dús ajándékkal vásárolt ötévi békét. Ezen idő letelte után a magyarok ismét megjelentek. Ekkor azonban Konstantin császár megújította a békét, s ennek egyik föltételeül kikötötte, hogy a magyarok részéről egy előkelő vezér a császári udvarban tartózkodjék. Az első Bulcsu volt.

Ezt a császár rábirta, hogy a keresztséget fölvegye, s elvállalván a keresztatyai tisztet, őt patriciusi méltósággal ruházta föl. Konstantin reméllette, hogy általa a görög vallásnak és befolyásnak utat nyit Magyarországra. Bulesu utódja, Gyula erdélyi vezér szintén fölvette a keresztséget, és midőn a görög udvart elhagyta, egy Hierotheus nevű püspököt vitt magával, ki családját is beavatta a keresztény vallás titkaiba. Azonban a keleti egyháznak sem Erdélyben, sem Magyarországon nem sikerült nagyobb számú híveket nyernie. És így a kísérlet, a görög egyházat magyar földön megalapítani, teljesen megihusult, annál is inkább, mert Bulesu csakhamar viszszaért őseinek vallása- és harezias életmódjához.

Épen Bulesu volt egyik vezére ama seregnek, mely 954-ben a Rajna tájait, Belgiumot és Franciaországnak nagy részét bekalandozta. Cambray falai alatt komoly ellenállásra talált. Itt történt, hogy egyik közel rokona, merész ifju vitéz, midőn csekély csapattal a városhoz közeledett, a kinyomuló őrség által üzőbe vétést, hősies küzdelemben elesett; mire fejét a falakra kitűzték. Bulesu erről értesülvén, fájdalma és boszuvágya által ösztönöztetve, rögtön ostromra vezette seregét. A város lakói elszántan védelmezték magokat. Fulbert püspök, főpapi disztönyben jelent meg a falakon, s buzdította a küzdőket. A magyarok kénytelenek voltak az ostrommal fölhagyni. Ekkor Bulesu hírnököt küld a városba, azon ígérettel, hogy ha rokonának fejét kiszolgáltatják, átadja foglyait, zsákmányát és elhagyja a város vidékét. Azonban ajánlata visszaszantatott. A ma-

gyarok most, mit egyebütt is sikerrel alkalmaztak, égő nyilvesszők segélyével tüzet vetettek a városba. És míg az őrség a tűz eloltásán fáradozott: a magyarok a külvárosokra rontottak, s azokat kegyetlenül földúlták. Ez alkalommal, szent Gangericus híres monostora és egyháza is porrá égett s az utóbbinak földeléről a forró ólom patakokban folyt alá a völgybe. Miután ekként boszújokat kielégítették, és a Champagnet is földúlták, visszatértek magyar földre.

A külföldön hadakozó magyaroknak általában hű kísérője volt a szerencse. De ez több esetben mégis elpártolt tőlük. A történelem nagy vereségeiket is följegyezte.

Már 913-ban, a magyar sereget, mely Sváb- és Bajorországból, zsákmánnyal megrakva, visszatérni készült: Arnulf német király az Inn folyó partjain, Öttingen mellett váratlanul megtámadta és tökéletesen szétverte.

Nagyobb csapást mért utódja, Henrik császár a magyarokra. A 924-ben kilencz évre megkötött fegyverszünet idejét gondosan fölhasználta. A német fejedelmek között megszilárdítani igyekezett az egység és összetartás szellemét, melynek hiánya eddig nagy mértékben megkönnyítette a magyarok győzelmeit. Ujraszervezte a német sereget, azt tetemesen szaporította, és soraiban szigorú fegyelmet honosított meg. Emellett jelentékeny számú könnyű lovasságot hozott létre, miután a magyaroknak csak ezzel lehetett sikeresen ellenállani.

Fáradozásait teljes siker koronázta. Midőn 932-

ben a kilencz év letelt, az adó fizetését megtagadta. A magyarok, mint előrelátta, hadat tizenek. Szokatlanul nagy sereget állítottak ki, mely krónikáink szerint százezer lovasból állott. Ez két részre vált. Az egyik Thüningiába, a másik a szász földre nyomult. Amazt, miután apró csapatokra oszolva fosztogatta a vidéket, Henrik hadai egyenkint megtámadták és nehézség nélkül szétverték.

A másik hadosztály M e r s e b u r g városát vette ostrom alá s falait annyira megrongálta, hogy az őrség nem volt képes többé tartani magát. Ekkor megérkezett Henrik, és 933. marczius 15-én megütközött. A németek »Kyrie eleysen,« a magyarok vad »Hujh! hujh!« kiáltással rohantak. A szász lovasság pajzsai-val fölfogván a magyarok nyilait, tömör sorokban nagy gyorsasággal vetette magát reájok. Ezek meglepetve látták, hogy jól hegyakorolt ellenség áll velök szemben. A kézi viadalban, mely most kifejlődött, a németek elszánt bátorságukkal kierőszakolták a győzelmet. Sok magyar esett el a csatában, s még több a rendetlen visszavonulás közben. Számukat 36,000-re teszik. A magyar tábor minden podgyászszal a győzők kezeibe került. Henrik birodalomszerte hálaadó ünnepet rendelt tartatni, és az adót, melyet eddig a magyaroknak fizetett, az egyházak és szegények között osztatta ki.

Még nagyobb horderejű volt egy másik vereség, melyet a magyarok szintén német földön szenvedtek. 955-ben ismét közel százezer lovassal jelentek meg Németországban; B u l c s u, B o t o n d, L é l és S ú r voltak vezéreik. Botond mintegy 40,000 emberrel a

Rajna partjáig jutott el. A többi három vezér, miután Bajorország déli részét földülta, A u g s b u r g o t vette ostrom alá. Ulrik püspök, a kyburgi grófok családjából, személyesen vezette a védelmet, és visszaverte a magyarok rohamait. Ezalatt futár érkezett a magyar vezérekhez, hogy O t t o király az egyesült német hadakkal a város fölmentésére közeledik; mire abban állapotdta meg, hogy nem várják be Augsburg falai alatt Otto támadását, hanem eléje indulnak.

Úgy történt. Augusztus 9-én találkozott a két sereg. Otto, a ímint a magyarokat megpillantotta, megállítá egész seregét. Átérezvén a közelgő óra válságos fontosságát, vitézeivel térdreborult és buzgó imában kérte le a fegyverek urának segélyét. Majd lelkesítő beszédet tartott és fölállította a csatarendet.

Ezalatt a magyaroknak erős hadosztálya nagy vigyázattal megkerülte a német sereget, és észrevétlenül háta mögé kanyarodott. Váratlan megjelenése és szilaj rohanása annyira meglepte a cseh lovasokat, kik a német had utolsó dandárát képezték, hogy ezek ellenállás nélkül szétfutottak. De Otto azonnal Konrád herceget a frank lovassággal küldötte a veszélyes pontra, s az kényszerítette a magyarokat, hogy foglyaikat és zsákmányokat elhagyva, visszavonuljanak. A magyarok terve, két tűz közé szorítani az ellenséget, meghiusult. Most elhagyva a dombok és erdők által szegélyezett tért, melyen megállapodtak volt, a L e c h balpartján elterülő nagy síkságra vonultak, hol lovasságukat teljesen kifejthették. Azonban eként lehetővé tették, hogy Otto Augsburg városával

közlekedésbe jöjjön, és annak őrségét is magához vonhassa.

Másnap, augusztus 10-én, sz. Lőrincz ünnepét ülte az egyház. Otto hajnalhasadtakor ünnepélyes misét tartatott, a sereg színe előtt magához vette az Úr testét, és fogadást tett, hogy ha Isten győzelemre segíti fegyvereit, Magdeburgban püspökséget alapít, és ottani palotáját sz. Lőrincz tiszteletére templommá alakítja át. A sereg bátorítására előhozta a szent lándzsát is, melybe Krisztus keresztjének néhány szege volt foglalva.

A támadást ő maga nyitotta meg. Meggátolta, hogy a magyarok legrettentőbb fegyvereiket, nyilakat használhassák; ezeket kézviadalra kényszerítette, melyben vértezett lovassága és nehéz gyalogsága előnnyel birt. Reggeltől késő estig folyt a csata. Midőn az éj beköszöntött, a magyar sereg dereka hátrálni kezdett, és Otto által a Lech felé szorítottatott. Majd a jobbszárny is megfutamodott, és Augsburg felé tartva, szerencsésen elérte a Lech túlszárnyát. A magyar táborban a legnagyobb zavar állott be. A futamodók egy része, irányt tévesztve, az ellenség sorai közékerült és lemészároltatott. Kik a Lech hullámaiba vetették magukat, részint tolongás közben, részint nem bírván a meredek túlszárnyra fölkapaszkodni, elmerültek. A víz tükrét elborították a hullák ezrei.

Kik szerencsésen keresztülváltak magukat, a magyar határszélig folytonosan üldöztettek. És a németek, kik a magyaroktól eddig oly sokat szenvedtek, most megtorolni igyekeztek a kiállott kegyetlenségeket és pusztításokat. Nemesak az üldözésben ha-

nem a fogoly magyarok irányában követett eljárásban is nyilvánult lángoló boszúérzetök. Így Eberhard gróf a magyarokat, kik foglyaivá lettek, előbb megfosztotta kincseik- és ékszereiktől, s azután részint halálig kinoztatta, részint elevenen mély árokba temettette. Henrik bajor herceg pedig Bulcsú, Lehel és Súr vezéreket Regensburg városának Magyarország felé néző kapuja előtt, gyalázatos halállal, bitófán végeztette ki. A hazai hagyomány szerint Lehel, kivégeztése előtt azon utolsó kegyelmet kérte ki, hogy még egyszer megfűhassa hadikürtjét. De midőn a kürtöt kezeibe adták, oly erővel sujtotta azt a közelben álló császár fejéhez, hogy az halva rogyott lábaihoz. Azonban ez elbeszélés nem bir történeti alappal, amint nélkülözi ezt azon hagyomány is, mely a jászberényi városházán őrizett régi elefántesont kürtben Lehel kürtjét látta.

Az augsburgi vereség oly megrendítő hatást gyakorolt a magyarokra, hogy Németországot többémegtámadni nem merték.

Azonban keleten is több csapás érte őket. Midőn 958-ban Konstantinápolyig kalandoztak, P o t h o s z A r g ü r o s z, a császári testőrség parancsnoka egy éjjel meglepte táborukat, sokakat megölt foglyaik- és zsákmányuktól megfosztotta. Három évvel utóbb L e o n F o k a s z hadvezér vivott ki fölöttök győzelmet. 970-ben az oroszok- és besenyőkkel szövetekezve támadtak a görög birodalomra ; de Arkadiopolisznál ismét megverettek. És ez volt utolsó külföldi hadjáratuk, melyet kaland- és birvágys kielégítése végett vezettek.

A magyarok meggyőződtek, hogy míg a folytonos harcokban magok számra megfogynak és erejüket elfecsérlik, a szomszéd népek erő és összetartás, bátorság és harciügyesség tekintetében mind félelmesebbé válnak; minél fogva a magyar név és fegyver elvesztette rettenetességét, melylyel első sikerei környezék. Belátták, hogy folytatva eddigi kalandjaikat, a nemzet belső felbomlását készítik elő, vagy magokra vonják a külnemzetek egyesült támadását, melynek ellenállani nem leendnek képesek. És így fölhágytak kalandjaikkal, melyek a nemzet európai fönnállását és jövőjét már komolyan veszélyeztették. A békés fejlődés utjaira léptek, mit egy nagy esemény a kereszténység behozatala, siettetett és termékenyített.

V.

A magyar nemzet megtérítése.

(972—997.)

A magyar nemzet közel egy századon át élt Európában, anélkül, hogy a keresztény műveltség hatáseit befogadta, áldásaiban részesült volna. Sőt erkölcsi még inkább elvadultak, mint az ősi honban, és úgy látszott, hogy irtóháborút szándékozik viselni a művelt népek ellen.

Azonban T a k s o n y fejedelem ¹⁾ fia és utódja, G e j z a ²⁾ lényeges fordulatot hoz létre nemzetünk európai helyzetében és korszakot alkot belső életében.

Ő is azon élesebb látású magyarok közé tartozott, kik meggyőződtek, hogy az európai államok között biztos, szilárd állást elfoglalni és azokkal szűnet nélküli meg hasonlításban élni, lehetetlen; hogy a hunok és avarok végzett eljes sorsát kikerülni csak a keresztény népekkel való kibékülés által lehetséges.

Gejza neje S a r o l t a, a keresztény Gyula vezér leánya által kétségkívül buzdítatva, kormányának czéljául tűzte ki, a nemzetet békéhez szoktatni, s az európai népekkel barátságos vonatkozásokba hozni.

¹⁾ A nemzetet 947—972 között kormányozta.

²⁾ Uralkodott 972-től 997-ig.

Ezen föladat megoldása annál könnyebb volt, mert I. Otto császár értesülvén Gejza békés irányáról, a közeledésre maga tette meg az első lépést. 972-ben Bruno verduni püspököt küldötte hozzá, barátságát s szövetségét ajánlva és viszont kikerve. Gejza szívesen fogadta ez ajánlatot, és a következő év tavaszán maga is küldött követeket a szász földön mulató császárhoz. Ez fölhatalmazást eszközölt ki magának a magyar fejedelemtől arra, hogy térítő papokat küldhessen Magyarországra. Nem egyedül vallásos buzgalma készítette erre, hanem azon meggyőződés is, hogy Európa csak akkor érezheti magát teljes biztosságban a harcziás nemzet részéről, ha ez a keresztény vallást befogadta. Együttal reméllé, hogy miként Cseh- és Lengyelországban, úgy itt is sikerülend a katholika egyházzal a német befolyást, a császári főnhatóságot megalapítani.

A térítési munka vezetésével Piligrin passau püspököt bizta meg. Ez számos világi és szerzetes papot küldött Magyarországra, kik itt Krisztus hitét hirdetni kezdték. Személyeiket nemcsak a fejedelmi pártfogás, hanem még inkább a nemzetnek érett józansága minden bántalom- és veszélytől megóvta. A magyar történelem lapjain nincsenek véres betűkkel följegyezve a lelkes férfiak nevei, kik önfeláldozó buzgósággal merészkedtek egy harcziás nép körébe, hogy azt a kereszténységnek és civilizációnak meghódítsák. Oly dicsőség, melyben a magyarokkal Európának csak kevés népe osztozik.

A magyarok, kiknek kebleit sötét babona, vagy vad fanatizmus nem zárta el Krisztus tanának emel-

kedett eszméi és nemes parancsai elől, készségesen karolták föl ezeket. Piligrin már néhány hónap múlva örvendve ír a pápának, hogy »A mindenható Isten megnyitni méltóztatott a magyarok sziveinek soká elzárt ajtaját, hogy ridegségük leple szétszakasztatván, s vadállati kegyetlenségük megszűnván, nyakait az úr szelid jármába hajtsák. S az isteni kegyelem oly gyümölcsözőnek mutatkozik, hogy a magyarok közül, férfiak és nők mintegy ötezeren lettek megnyerve Krisztusnak. És Isten csodálatos kegyelmességének hatása alatt még ama pogányok is, kik tévelygésükben megmaradnak, alattvalóik közül senkit sem tiltanak el a keresztségtől, s a papokat sem gátolják, hogy bárhová menjenek. Oly egyetértők a pogányok a keresztényekkel, hogy itt beteljesedni látszik Izaiás jövendölése: a farkas és bárány együtt legelnek, az oroszlán szénát eszik az ökörrrel.«

Azonban bármennyire jelentékenyek a Piligrin papjai által létrehozott eredmények; a kereszténység megszilárdulásának biztosítása egy más főpapnak érdeme, kit a magyarországi egyház központja, Esztergom ma is védszentjének tisztel: *s z e n t A d a l b e r t*.

Élete viszontagságokban és nagy tettekben egyaránt gazdag volt. A libiczei grófi család sarja, 956-ban született. Még gyermek volt, midőn súlyos betegség a sír szélére hozta. Vallásos szülei a templomba vitték és a szent Szűznek ajánlák föl, ha életben marad. És életben maradt. Fölserdülván, Magdeburg tanodáiban nyerte tudományos kiképeztetését. Tanulmányait befejezve, visszatért szülei várába, hol zajos szórakozások és világi élvezetek között élte napjait.

Azonban midőn Thietmár prágai püspök halálos küzdelmeinek tanuja volt, e látvány annyira megrázkodtatá egész valóját, hogy rögtön vezeklő ruhát öltött, vagyonát szétosztá a szegények között, és az áhitat s bűnbánat műveinek szentelte életét.

Megtérésének és szigorú életmódjának híre nagy hatást idézett elő. Boleszláv cseh fejedelem 983-ban őt, az alig huszonhat éves férfiút prágai püspökké nevezte. Apostoli buzgalommal ragadta kezeibe a csehországi egyház kormányát. Azonban szent példája és buzgó intései nem bírták a ledér és kicsapongó cseh urakat a keresztény erkölcs útjaira vezetni. Elkeseredve, elhagyta püspöki székét. Olaszországba ment. Róma egyik kolostorában sz. Benedek szerzetének tagjává lőn. Több évet szent elvonultságban töltött. De 994-ben a pápa, Boleszláv kérésére, meghagyta neki, hogy püspöki székére visszatérjen. Adalbert engedelmeskedett; bár csak fájó szívvel hagyta el békés menhelyét.

Anconában hajóra szállott és Zengben magyar földön lépett partra, hogy innen Csehországba utazzék. Adalbert hihetőleg már előbb is, midőn Prága püspöki székén ült, figyelmét Magyarországra is irányozta, a fejlődő kereszténység megerősödésére, személyes megjelenése, vagy legalább küldöttei által hatva. Most tehát, midőn útja Magyarországon keresztül vezetett, megállapodott egy időre, hogy a keresztény hitet hirdesse és elfogadására a fejedelmi családot is reábirja. Ez teljesen sikerült neki.

Gejzának fia Vajk, ki 970 körül született, ekkor virágzó ifju volt már. Keresztény urak nevelték, kik a

fejedelmi udvarban a külföldről bevándorolva megtelepedtek; a keresztség elfogadására tehát előkészülve volt. Adalbertnek nem nagy fáradságába került őt és atyját a keresztény vallás tanaiba beavatni. S miután ez megtörtént, mindkettőt, az ünnepélyesen föladvott keresztség által, a kath. egyház tagjai sorába fölvette. Az ifju herczeg ekkor ősmagyar nevét szent István első vértanújával cserélte föl.

Adalbert azután Csehországba sietett. Itt sem feledkezett meg a magyarokról. Az általa alapított braunai szent Benedekrendű kolostor több jeles tagját Magyarországra küldé, hogy itt a térítés munkájának folytatásában fáradozzanak és első lakói legyenek a kolostornak, melyet Gejza e rendnek a Pannonegyén, Győr közelében alapítani tervezett.

Ugyanekkor hazánk megnépesült idegen főurakkal is, kik a kor szokása szerint, fegyvereket följajánlották az újonnmegtért fejedelemnek. Ilyenek a Hunt és Pázmán testvérek Svábországból, Wasserburgi Wenzelin gróf, a Hennebergi grófok, az olasz Adeodat sanseverinói gróf s. a. t. Mindezek szívélyes fogadtatásra találtak, terjedelmes földbirtokot nyertek adományul és megannyian nagynevű, századokon át virágzó magyar családok alapítóivá lőnek. Gejza tökéletesen tudta méltányolni a fontosságot, melylyel megtelepedésük birt, nemcsak fenyegető veszélyek, belzavarok esetére; hanem a nyugati műveltség és állami rend terjesztése tekintetében is.

Ezen idegen főurak összekötő kapocs gyanánt szolgáltak a külföld és nemzetünk között. Gejza e

kapcsolatot még szorosabbá tette, midőn fia, István részére Henrik bajor hercegnek bájos leányát Gizellát nőül kérte, és nyerte is. István fényes kísérettel jelent meg Bajorországban, hol az ősi Schiravárban történt meg az ünnepélyes eljegyzés, mely szentesítése volt a magyar nemzet és a keresztény nyugat közötti kibékülésnek és annak jele, hogy Magyarország fölvetett az európai keresztény államok sorába. Ugyanakkor Gejza leányainak egyikét Boleszlav lengyel fejedelemnek, másikat Urseolo Otto velencei hercegnek adta nőül. S ekként Árpád házat hármas irányban fűzték rokoni kötelékek Európa uralkodó családaihoz.

Gejza a nemzetet nagy horderejű békés forradalmon vezette keresztül. A nemzet, mely imént harczok- és pusztításokban talál méltó foglalkozást, többé nem lépi át könnyelműen a hon határait. A nemzet, mely imént gyűlölet és rettegés tárgya volt Európában, szívélyes vendégszeretettel fogadja körébe az idegen népek hitküldéreit és vitézeit. A nemzet, mely imént szívósan ragaszkodék ősi vallásához, most készségesen meghajol Krisztus tanítása előtt. És mindez nagyobb megrázkódtatás, vérontás nélkül történik.

E tény nem kevésbbé magasztalja a fejedelmet, kinek böles közreműködésével, mint a nemzetet, melynek körében keresztülvitetett. Elszigeltelten áll az, melyhez hasonlót hiába keresünk a világtörténelem lapjain.

VI.

Szent István.

(997—1038.)

Azon jótétemények között, melyekkel a gondviselés nemzetünket, európai életének ezredéves folyamában bőkezűen elhalmozta, kétségtelenül egyik legfontosabb az, hogy a nemzet életének legválságosabb pillanatában oly férfiút állított élére, ki föladatának és a helyzetnek magaslatán állott.

E válságos pillanat az volt, midőn a nemzet megvált hitfogalmai- és szertartásaitól, erkölceitől és szokásaitól, társadalmi és kormányzati intézményeitől, melyeket Ázsiából hozott volt magával. És e férfiú István volt.

Ő egyesítette személyében az apostol lángoló buzgalmával az államférfiú bölcsességét; a nyugati civilizáció tiszteletével a nemzeti múlt és az ősi hagyományok iránti pietást; erély- és határozottsággal keresztény alázatosságot és szelidséget.

Midőn atyjának halála a főhatalmat kezeibe adta, ezt arra használta föl, hogy folytassa és siettesse a kereszténység terjesztését. E munka fáradaimaiban és dicsőségében maga közvetlenül is ohajtott részesülni. Emiatt tanítása és buzdításai által oda hatott, hogy a főrangúak a keresztséget fölvegyék;

példájok — jól tudta — irányadó lesz a nagy tömegre.

De István csakhamar fegyverét is kényszerült kivonni azon ügy védelmére, melynek életét szentelte.

A nemzet körében nem hiányoztak, kik az Európával történt kibékülést és a kereszténység befogadását nem szívesen látták, abból a nemzet jövőjére komoly veszélyeket jósoltak. Számuk nem volt csekély. A törzsfők egyike, K o p á n y állott élökre. Kittüzvén a nyílt lázadás zászlaját, a fejedelem elűzését, az ősi vallás föntartását, az idegenek eltávolítását tűzték ki célul. Kopány törzse a mai Somogy megyében volt megtelepedve. Itt vette kezdetét, s innen terjedett szét a fölkelés.

István egy perczig sem habozott; maga köré gyűjtvén hadait s a külföldről bevándorolt urakat, esztergomi székhelyéről a fölkelők ellen sietett. Ezeket Veszprém vára alatt találta. Mielőtt seregét csatára vezeté, az isteni segílyt biztosítandó, fogadást tett, hogy győzelem esetére Somogy összes tizedeit sz. Márton pannonhegyi apátságának fogja adományozni. És most a sz. Márton és sz. György képeivel diszitett zászlók alatt, vallásos érzelmek által lelkesített seregét az ellénségre vezette. Lelkét bizonyára fájdalommal töltötte be azon kikerülhetlen kényszerűség, hogy testvérharczra kell vezényelni hiveit. Azonban vigasztalhatta a tudat, hogy a nemzet vitéz fiainak elestéből származó veszteség nem áll arányban azon mérhetlen veszélyekkel, melyek a nemzeti létet fenyegeték, és a magas érdekekkel, melyek kérdésben voltak.

Az elkeseredett, véres harc, mely Veszprém fa-

lai alatt kifejlődött, István győzelmével végződött. Kopány serege szétszóratott, ő maga Venczellin gróf kardjának csapásai alatt elesett. És e győzelem nemcsak István fejedelmi székét, hanem a kereszténységet, a civilisatiót, a nemzet jövőjét is biztosította.

Mert István ezentúl többé nem tarthatott ellenszegüléstől. Kik eszméit nem karolták föl, czélzatait nem helyeselték — és ilyenek kétségkívül voltak még sokan — látván a fejedelem határozottságát és hatalmát: tétlenül tanui voltak a változásoknak, melyeket keresztülvitt.

István most már nem szorítkozott arra, hogy a térítők tevékenységét támogassa; szervezni kezdé a magyarországi egyházat. Püspökségekre osztotta az országot, kolostorokat alapított, templomokat épített.

Ugyanekkor a nemzet politikai szervezetét módosítani készült. A régi törzsszerkezet, mely a törzsfőknek patriarchalis színezetű, de úgyszólván, korlátlan hatalmat biztosított törzseik fölött, az államrend föntartására és a keresztény művelődés megszilárdulására nem nyújtott elég biztosítékot. Ezt csak egy erős központi hatalom adhatta meg, milyen a keresztény államokban a királyság volt. Első teendőjének tekintette tehát a fejedelmi méltóságot a királyság fényének és hatalmának színvonalára emelni.

Előre látható volt, hogy ezen változás visszahatni fog a nemzet összes jogi és társadalmi viszonyaira.

István azonban megóvni kívánta az ország önállóságát és függetlenségét is. Emiatt, miként a térítés folyamára és az egyház szervezésére, úgy az általa tervezett politikai átalakulásra sem engedett

befolyást a német császárnak, ki magát az összes keresztény világ fejének tartván, igényelte, hogy főhatóságát az újon megtért nemzetek és az ezek által szervezett államok elismerjék; viszont jutalmul meghódolásukért királyi czimmel és koronával készségesen megajándékozta.

István egyházi intézkedéseinek megerősítése és a királyi koronaért nem III. Otto császárhoz, hanem a kereszténység egyházi fejéhez, a római pápához fordult. Ennek hatalmas pártfogásában vallásos lelkiülete az ég áldásainak, politikai belátása az európai államokkal szemben a függetlenségnek biztosítékát ismerte föl.

A második évezred első évében Asztrik apátot, kit Esztergom érsekévé s ekként a magyarországi egyház fejévé kijelölt, küldötte Rómába. II. Szilveszter pápa — szent Péter székének tudománya, erkölcsi és tevékenysége által egyik kiváló disze — szívélyesen fogadta a követet, örömmel hallgatta előterjesztéseit a kereszténység terjedéséről magyar földön és István buzgó fáradozásairól. »Én csak apostoli vagyok — így kiálta föl elragadtatásában — de ő igazán Krisztus apostola!«

Készségesen teljesítette István kérelmeit. Megerősítette az általa alapított érsekséget és püspökségeket. Őt és utódjait az egyház ügyeiben kitünő előjogokkal ruházta föl; mintegy a szentszék helynévévé rendelte. Fölhatalmazta őt és utódjait, hogy magokat »apostoli királyok«-nak czimezhessék és ünnepélyes alkalmakkor a kettős keresztet, mint egyházi hatóságuk jelvényét, maguk előtt vitethessék.

Ugyanakkor gazdag arany koronát küldött neki, mely az Isten helytartója által megáldott királyság jelvényeül szolgált.

Midőn Asztrik ezen eredményekkel a fejedelmi udvarba megérkezett, István Nagy-Boldogasszony napjára (az 1000-ik év augusztus 15-én) Esztergomba összehívta a nemzetet és magát ünnepélyesen megkoronáztatta.

Ezen időtől fogva napjainkig a magyar korona a legértékesebb és legfontosabb nemzeti kincset képezi. »Szentnek, angyalinak, apostolinak« nevezte el a hazafiúi kegyelet. Sőt idők folytán azon fölfogás lett uralkodóvá, hogy törvényes uralkodónak csak az tekinthető, ki ezen koronát fejére tette. Nem maradt pusztá ékszer, mint egyebükt, hanem a politikai élet fontos tényezőjévé lőn.

Azonban a mostani korona nem egészen azonos azzal, mely szent István fejét diszíté. A mostani korona két részből áll. A felső a régibb, az, melyet Szilveszter küldött. Az alsó később csatoltatott hozzá. Amazt két egymást keresztülvágó abroncs alkotja, melynek négy alsó végét karima köti össze. Tetején kis gömb fölött kereszt áll, mely most már meghajlott. Alatta a megváltó képe látható, ülő helyzetben, a nap, hold és két élőfa által környezve. A két abroncs egész fölületét a tizenkét apostolnak, latin föliratokkal ellátott, képei foglalják el. Azonban négy apostol képeit elfüdi az alsó korona. Az utóbbi nyílt diadém, melyből az előrészen loborszerű ormok, félköralakú lemezekkel váltakozva, nyúlnak ki; ezek apró gyöngyökkel szegélyezvők, s csucsaikon hosz-

szas alakú, nagyobb gyöngyök vannak elhelyezve. A hátsó oldal egyenes és felső szélein nagy gyöngyökkel van kirakva. Az alsó szélekről lefüggő kilencz lánczoeska mindegyik virággal végződik, melyet három, többnyire veres, drágakő képez. A diadém elő-részenek közepébe nagy zafír kő van foglalva. Fölötte félkörívű paizson a Megváltó képe látható. A zafír mellett jobbról, balról Mihály és Gábor főangyalok; György, Döme, Kozma és Dömjén szentek; végre Konstatinos Porphyrogeneta és Dukasz Mihály görög császárok, úgyszintén Gejza magyar király képe áthatók. Ezen képeket görög föliratok veszik körül.

A korona felső és alsó része, tekintve az arany anyagát, a drágaköveket, a képek festészeti modorát és körirataik nyelvét, nem lehet egy művész munkája. Sőt azon körülmény, hogy a felső korona négy képét az alsó korona elfüdi, kétségtelenné teszi, hogy a két művész két önálló koronát készített. A felső koronáról bizonyos, hogy Szilveszter pápa küldötte. Az alsóról újabb történészeink általánosan elfogadják, hogy Dukasz Mihály görög császár 1073 körül Gejza magyar hercegnek, jó szolgálataiért, hálaemlékül küldötte. Mikor illesztették egybe a két korona, meg nem határozható.

A szent korona, államjogi jelentősége miatt mindenkor gondosan őriztetett. Kezdetben a székesfehérvári káptalan gondjaira volt bízva. A vegyes házakból származó királyok a visegrádi várban, a Habsburgok Pozsonyban őrizték. 1790 óta a budai várakban van elhelyezve. Két koronaőrnek fölügye-

lése alatt áll, kik országszászlósi ranggal birnak és az országgyűlés által választatnak. A korona e mellett külön diszörséggel bir.

Említést érdemelnek a többi koronázási szerek is. A koronázási palástot Gizella királyné himezte és a székesfehérvári {káptalannak egyházi használatra ajándékozta. Világos zöld selyemből készült, melyből arany himzéssel nagyszámú képek emelkednek ki: a Megváltóé, a sz. Szűzé, a 12 apostolé, 16 prófétáé; István-, Gizella- és Imrée. Mikor kezdték a koronázásnál használni, nem tudni.

Az apostoli kettős kereszt, melyet sz. István használt, többé nem létezik. Helyét újabb mű pótolja. A kard az Árpádok korából származik. Az alma a XIV-dik században készült. A magyar buzogányhoz hasonló királyi jogar, úgyszintén a koronázási keztyűk, harisnyák és cipők újabb eredetűek.

A koronázás után István folytatta az egyházi és politikai szervezés munkáját ;¹⁾ erélylyel, mely az akadályoktól nem riad vissza, és tapintattal, mely a nehézségeket megelőzni, vagy erőszak nélkül elhárítani tudja. A nemzet magasabb szellemei belátták, a tömegek pedig ösztönszerűleg érezték, hogy István, midőn az Ázsiából hozott ösvallást kiirtja, és az álamirendet átalakítja ; midőn a kereszténységnek és a civilizációnak utat nyit: nem a rombolás, hanem a maradandó alkotás munkáját viszi végbe. Innen van,

¹⁾ István egyházi és állami főbb intézkedéseiről más helyen szólunk.

hogy ellenállással csak kivételesen találkozik és azt könnyen sikertül leküzdenie. Így midőn az Erdélyben megtelepedett törzsnék feje, Gyula vezér az ősi vallás és a nemzeti intézmények védelmére, illetőleg visszaállítására fegyvert ragadott, István az ép oly hű, mint vitéz székelyek segélyével megverte Gyulát és családjával elfogván, őrizet alá helyezte (1002.). Erdély kormányát egy tőle függő vajdára ruházta. A kereszténység sikerebb terjesztése végett Gyulaférvárrott püspökséget alapított. És a királyi hatalomnak s az új államrendnek támaszt biztosítandó, a Gzellával bejöött németek egy részét nürnbergi Hermann vezérlete alatt a mai Szeben helyén, — mely innen birja »Hermannstadt« nevét — telepítette meg.

Utóbb Magyarország déli részeiben, a Maros vidékén, a bolgárok fejedelme Achtum fölmondotta az engedelmességet. Istvánnak csakhamar kedvező alkalmá nyílt őt leküzdeni. Achtum ugyanis viszályba bonyolult egyik előkelő hadvezérével, a vitéz Csanáddal, ki Esztergomba sietett és fegyverét fölajánlotta a királynak. István elfogadta ajánlatát és Achtum ellen küldötte. Csanád méltónak bizonyult újuralkodója bizalmára. Achtum táborát meglepte és megsemmisítette; a teljes győzelem jelétől Achtum fejét bemutatván Istvánnak. Ez a tartományt a magyar törvényeknek alávetette és a győzedelmes vezért, Csanádot kormányzójává rendelte. Ugyanakkor a kath. vallásnak Marosvárt, mely később Csanád nevét vette föl, alapított püspökségben erődöt és őrhelyet létesített.

Istvánnak a magyar területet ismételve hábor

gató szomszéd besenyő, bolgár, szláv népek ellen is, többször kelle fegyvert ragadnia. És ő ép oly otthomos, ép oly szerencsés volt a harci téren, mint a béke műveiben. A szomszéd népekkel megértette, hogy a nemzet, melyet békére szoktatott, elég erővel bír visszszaverni bármily támadást.

Fegyvereink sikerei és a nemzet megtérítése s civilisatiója körül szerzett érdemei nevét ismertté, tiszteltté tévék Európaszerte, annál inkább, mert élénk összeköttetésben állott a nyugati országok uralkodóival s kiváló egyéniségeivel, és bőkezűségének műveivel elhalmozta a külföldet is.

Igy Európa két leghíresebb szent Benedekrendű kolostorát: Monte-Casinót Olaszországban és Clugnyt Franciaországban, értékes ajándékokkal tisztelte meg. Rómában védszentjének, sz. István első vértanúnak tiszteletére templomot, kolostort és szállodát épített s javadalmazott. Hasonlag Ravennában, Konstantinápolyban és Jeruzsálemben is alapított egyházakat és szállodákat. Az utóbbiaknak rendeltetése az volt, hogy befogadják a magyarokat, kik a kereszténység szent helyeinek vagy a tudomány főiskoláinak látogatása végett ama városokban megjelennek. Ily módon előmozdítani kívánta a magyaroknak érintkezését a külfölddel, honnan — jól tudta — megszilárdult hittel és magasabb műveltséggel fognak hazájokba visszatérni.

Viszont az idegen nemzetek kiváló fiai sürűen gyülekeztek Magyarországra. István udvara ügyszólván rendes menhelye lön a fejedelmi személyeknek, kik hazájokat elhagyni kényszerültek; sehol oly szí-

ves fogadtatást és biztosságot nem találtak, mint a magyar földön. Így Bruno herezeg, II. Henrik német császár testvére; utóbb Edmund angol királynak, Nagy Kanut által elűzött két fia, és a pártosok által országától megfosztott Kazmír lengyel király István védelme alá helyezték magokat.

Ekként Magyarország megkezdette szolgálatait által jóvátenni azon csapásokat, melyeket harezias népe a keresztény nyugatra mért; míg ezeket utóbb teljesen elfeledtette még lényegesebb szolgálatok által.

E korban a magyar királyi házra és a nemzetre nézve egyik legörvendetesebb esemény volt az, midőn Istvánnak Gizellától 1007-ben fia született, ki a kereszttségben Imre nevet nyert. Ifjabb fivereit kora gyermekségökben elragadta a halál. Ekként a szent király atyai szeretetének és uralkodói reményeinek ő volt legfőbb tárgya; mert reá volt bízandó az általa alapított királyságot, az általa szervezett országot, az általa megszilárdított egyházat.

Nevelését oly férfúra bízta, ki nem kevésbbé magas műveltsége, mint szent erkölcei által tűnt ki. Ez Gellért volt. Velenceze előkelő patriciusi családjának sarja, a sz. Benedekrend egyik kolostorába lépett, hol társainak bizalma és tisztelete az apát tisztét bízta reá. Hő vágya lévén a szentföldre zárandokolni, elhagyta kolostorát, és hajóra szállott. De ellenkező szelek a dalmát partokra vetették ki. Innen, a szentmártoni monostor egyik szerzetesének reábeszélésére,

meglátogatta Magyarországot. Egy ideig Pécsen Mór püspöknél tartózkodott, hol ékesszólása és tudományossága által közfigyelmet ébresztett. Mór bemutatta őt a királynak. Ez már első találkozása alkalomával megkedvelte. »Jó ember! — így szólott hozzá — hagyj föl szándékkal, s maradj velünk, hogy jól legyen dolgod. Hirdesd inkább itt az én népemnek az igét; erősítsd a hívőket, térítsd a hitetleneket, s öntözd az új ültetvényt. . . . Ne akarj Jeruzsálembe menni, mert nem eresztelek el. Ime neked adom a marosvári püspökséget.« Gellért, az isteni gondviselés akaratját vélte hallani István ajkairól. Maradt és elfogadta a püspökséget. De István nem bocsátotta el udvarából, és fiának nevelőjévé tette (1021.).

A királyi gyermekre mesterének tanítása és példája nagy hatással volt. Az áhitat gyakorlatai, ima, elmélkedés és az önsanyargatás szeretete erős gyökeret vert lelkében. A legenda szerint egy alkalommal, midőn éjnek idején a veszprémi székesegyházban imába elmerülve arról elmélkedék, mit ajánlhatna föl Istennek legkedvesebbet, hirtelen vakítófényű világosság töltötte be a templomot s e szavakat hallá: »Dicső dolog a szüzeség. Lelki és testi szüzeséget kívánok tőled. Ezt ajánld, s e szándékban maradj meg!« Imre pillanatig sem habozott. »Úr Isten — kiálta föl — az egész világ kormányozója, s az emberi gyengeség segélyezője, ki elveszed a fejedelmek lelkét és rettenetes vagy a föld királyai előtt: teljesítsd bennem a te tetszésedet.«

Fogadását lelkiismeretesen teljesítette. Midőn atyja sürgetéseinek engedve, Kreszimir horvát feje-

delem leányával házasságra lépett, ifjú nejét reá birta, hogy hasonlóan örök szüzességet fogadjon. Ezalatt az ifjú férfiúvá fejlődött. István azon gondolattal foglalkozott, hogy őt a nemzet által utódjává elismerteti, és a kormányt reá ruházza.

A kormányzás titkába maga kívánta őt bevezetni, és egyuttal ohajtotta, hogy küzdelmekben és fáradozásokban gazdag életének alkonyát Istennek szentelhesse.

Mielőtt szándékát végrehajtaná, fiának rendelkezésére bocsátandó gazdag tapasztalásainak eredményeit, azokat egy könyvben, mintegy politikai végrendeletben, összefoglalta. Követte a görög császárok — bölcsek Leo, Konstantin és Vazul — példáját, kik ez időben hasonló becses munkákat hagyományoztak fiaikra.

Szent István fiához intézett »intelmeinek könyve« tartalma, és szelleme által fönnén hirdeti szerzőjének apostoli buzgóságát és államférfiúi bölcsességét. Ha tetteit feledés homálya födné, ha művei nem éltek volna túl egy évezred viharait: ez irat a középkor legjelesebb uralkodóinak sorába helyezné. Oly mű ez, mely méltó volt arra, hogy az utódok kegyele a magyar törvénygyűjtemény élére helyezze.

A könyvnek fele, a tíz fejezet közül öt, a válás és az egyház parancsainak követésére, érdekeinek fölkarolására, intézményeinek és szolgálóinak tiszteletére hívja föl Imrét. »Mivel — ugymond — a királyi méltóság magaslatára csak olyanoknak kell emelkedni, kik a kath. hitbe beavatvák: emiatt intelmeink sorában a szent hitet tesszük első helyre.

Mindenekelőtt parancsolom, tanácsolom, javaslom tehát, kedves fiam! ha koronádat tiszteletben akarod tartatni, oly gondosan őrizd meg az apostoli kath. hitet, hogy példánya légy alattvalóidnak, s az egyháziak méltán keresztény férfiúnak nevezhessenek. . . . Kik hamis tanokat hisznek, vagy hitőket nem érvényesítik és nem ékesítik jó cselekedetekkel (ezek nélkül holt lévén a hit), sem itt nem kormányozhatnak becsülettel, sem az örök élet koronáját nem nyerik el. Ha pedig bírod a hit pajzsát, nem nélkülözöd az üdvösség sisakját sem. Ily fegyverekkel sikeresen fogsz küzdeni minden látható és láthatlan ellenséggel. . . .

»A hit után — folytatja a második fejezetben — a királyi palotában a második hely az egyházat illeti meg. . . . Ez, kedves fiam! a mi országunkban új és fiatal; minél fogva gondosabb és figyelmesebb örökre van szüksége, nehogy a jó, mit az isteni kegyelem végtelen irgalma nekünk érdemetleneknek engedett, hanyagságod vagy gondatlanságod által megrontásuk és enyészetnek induljon. . . . Buzgó igyekezetel kell gondoskodnod, hogy az egyház napról-napra gyarapodjék és ne szenvedjen sérelmet; . . . hogy ekként koronádat fényessé és életedet boldoggá tedd.«

Áttérvén a főpapokra, ezekről így szól: »Kedves fiam! ők legyenek tanácsadóid. Őrizd őket, mint szemed fényét; ha az ő jó indulatukat bírod, ne félj elleneidről.« — Végül a két utolsó fejezetben az imát és az erények gyakorlását ajánlja meleg szavakkal figyelmébe.

Ezen részek Istvánt, mint az egyház lelkes férfiát, állítják elének, ki a kath. vallásban az örök üdvösségnek

és a földi jólétnek, az állami rendnek és a társadalmi művelődésnek föltételét és biztosítékát látja. De nem kevésbbé kedvező világításba helyezik politikai belátását is azon fejezetek, melyekben fiát oktatja, mint kelljen a főurakkal bánnia és a külföldieket pártolnia; mint rendezze be tanácsát és mint legyen buzgó az igazság kiszolgáltatásában, mint viseltessék kegyelettel az ősök s ősi intézmények iránt.

A szentéletű király ezen bölcs és magasztos szellemű intelmekben iránytűt nyújtott fiának, mely biztosan vezesse őt a királyi trónokat környező háborgó tengereken.

Azonban a gondviselés úgy rendelte, hogy Imre ez iránytűt nem használhatta.

Az ünnepélyes koronázás 1031-iki év szeptember 2-ikára volt kitűzve. Minden előkészület megtétetett. Azonban kevéssel előbb az ifjú herczeg súlyos betegségbe esett, melyből kiragadni sem az orvosok tudománya, sem az atyának imái nem voltak képesek. Ugyanazon napon, melyen a nemzet üdvkiáltásai között a koronának fejére tétetnie kelle: a gyászbaborított nemzet a székesfehérvári sirboltba kísérte.

A lesújtott atyát, ki egyetlen fiát és utódját vesztette el; a nemzetet, mely már atyja bölcseségének örökösét látta benne, csak azon gondolat vigasztalta, hogy az anygali tisztaságú ifjura az örök élet birodalmában is fényes trón várakozik, melynek magasáról honának buzgó szószólója leend.

Az évek, melyek Imre halálát követték, Istvánra nézve a bánat és súlyos gondok évei voltak. Éjjeli és

nappali elmélkedéseinek állandó tárgyát képezte azon kérdés : kit rendeljen, kit fogadtasson el a nemzet által utódjává ?

Az alapszerződés értelmében a trón Árpád nemzetségének férfi-tagjait illette. Ezidőszerint négyen voltak életben. Gejza tetvérének Mihálynak fia V a z u l; és Gejza másik testvérének, Kopasz Lászlónak fiai : E n d r e, B é l a és L e v e n t e. Azonban úgy hitte, hogy ezek egyikére sem bízhatja aggodalom nélkül trónját. Vazul könnyelmű és kicsapongó volt. László fiai pedig a katholika egyház iránt nem tanusítottak kellő ragaszkodást. István tehát félt, hogy ezek közül bármelyik követné őt, alkotásait, melyekben a nemzet jövőjének zálogát látta, komoly veszélyek fogják fenyegetni.

Ugyanekkor a magyar királyi udvarban tartózkodott P é t e r, István nővérének és Urseolo Otto velencei fejedelemnek fia, ki midőn atyja Velenczéből elűzetett, nagybátyjához menekült, és a kir. testőrség parancsnokává neveztetett. A művelt és ügyes, minden fondorlatokban jártas ifjú, be tudta magát hizelegni a király kegyeibe, és pártot is szervezett magának, főleg az idegen származású egyházi s világi urak soraiból. Az utóbbiak is kereszténységet, az új államrendet és személyes érdekeiket inkább látták biztosítva az idegen Péter, mint bármelyik magyar herceg uralkodása alatt. Odahatottak tehát István-nál, hogy az olasz herceget jelölje ki utódjául.

István, bár hanyatló egészsége már megfosztotta azon lelki erőtől, melyet előbb kifejtteni tudott, ellenállott sürgetéseiknek. Miként a jog és igazság

kivánta, V a z u l t készült trónra emelni. Emiatt udvarába hívta, hogy itt intelmei által magas hivatására előkészíteni és méltóvá tenni igyekezzék. Köveket küldött érette Nyitrára. Itt a zaborhegyi kolostorban tartózkodott, hová a király utasította volt, hogy a szerzetesek befolyása alatt erkölcei megjavuljanak. De e tervet a gonosz ármány kegyetlen tett által meg-hiusította. Péter hivei egy Sebős nevű udvari embert küldöttek Nyitrára, ki itt a szerencsétlen Vazult, hogy az uralkodásra teljesen alkalmatlanná tegye, megvakította és füleibe ólmot öntve, hallásától is megfosztotta.

István iszonyodva értesült a gonosz tetről. Azonban ágyáról, melyhez betegeskedése bilincselte, nem volt képes sem a bűnösöket kinyomozni és megbüntetni, sem a többi magyar hercegeket hasonló veszélyektől megóvni. Emiatt tanácsolá ezeknek, hagyják el az országot és meneküljenek külföldre; mit meg is tettek.

Most Péter ura volt a helyzetnek. Hivei segélyével rábirta a sirja szélén álló királyt, hogy az ország rendjeinek őt ajánlja utódul.

De Péter még mindig aggódott. Fél, hogy akár a hercegek visszatérése, akár másnemű fordulat megfoszthatja a koronától. Türelmetlenül várta tehát a pillanatot, mikor a hatalom kezeibe kerül. És hiveinek soraiban nem hiányoztak oly elvetemült férfiak, kik e pillanat elérkeztét az orgyilkos fegyverével is készek voltak siettetni. Ezek összeesküvést hoztak létre a szent király élete ellen. A czinkosok egyike megleste a pillanatot, midőn az est homályában a be-

teg király álomba merülve, egyedül volt szobájában. Törrel kezében belopózott, és ágyához közeledett. Azonban midőn már végrehajtani készült ördögi szándékát, rémület szállotta meg lelkét, és a fegyvert kiejtette reszkető kezeiből. A zaj fölébresztette a királyt. Az orgyilkos most térdre borulva ágya előtt, fölfedezi az összeesküvés célját és tagjait.

A király megkegyelmezett neki. De a keserűség, mely szívét betöltötte a gondolatra, hogy ő, ki egész életét nemzetének áldozta föl, élteinek alkonyán ily hálátlansággal találkozik: sietteté halálát.

1038. Nagy-Boldogasszony napján utolszor maga köré gyűjté az ország főpapjait és főurait, hogy bucsuszavait intézze hozzájuk. Majd, hogy e nemzetnek az emberek ingatag jóakaratanál és gyenge erőinél hatalmasabb támaszt biztosítson, elhaló ajkainak végső fohászt a Szent Szűzhez intézé. »Egek királynéasszonya! vedd anyai oltalmad alá az egyházat, e hont és kedves népemet.« Így szólott és meghalt.

Csak most, midőn hült tetemei fényes ravatalon elhelyezve, a nép tömeges zárandoklásainak célpontját képezték, midőn azt a székesfehérvári egyház sirboltjába, örök nyugalma helyére kísérték, csak most érezte át a nemzet, mit v e s z t e t t benne.

És a történelem, mely ma egy évezred majd di-csőséges, majd gyászos eseményeinek tanulságait tartalmazza, még tisztábban és biztosabban meghatáro-zhatja, mit b i r t benne a nemzet.

Gonviselészerű férfiút birt, ki a nemzeti élet leg-válságosabb napjaiban egy hosszú és biztos jövő alap-

jait vetette meg ; kinek köszönhetjük, hogy »megfogyva bár, de törve nem« a nemzet él máig, s a keresztény civilisáció pályájára vezettetett, anélkül, hogy nemzeti sajátságai elmerültek volna e civilisáció árjaiban, anélkül, hogy megszűnt volna magyar lenni és maradni !

Miként az egyház »szentnek« a nemzet méltán »honalkotónak« nevezi és tiszteli.

VII.

A trónvillongások és belzavarok.

(Péter 1038—1041. — Aba Sámuel 1041—1044. — Péter másodikor. 1044—1046. — I. Endre. 1046—1061. — Salamon. 1063—1074. — Géza 1074—1077.)

A dicső korszak, melyet szent István uralkodói bölcsesége és apostoli buzgalma hazánkra varázsolt, közel négy évtizedet tölt be.

A négy következő évtizedet vészteljes belzavarok foglalják el, melyeket majd tehetetlen uralkodók vagy cselszövő főurak, majd az ősi vallás hívei idéztek elő; enyészettel fenyegetve az imént megismert egyházat, az új államintézményeket és a fejlődő művelődést.

Péter, kit ármány emelt a magyar trónra, nem talált a nemzet körében rokonszenves fogadtatásra. Úgy tekintették őt, mint bitorlót, ki a koronát törvényes örököseitől, az Árpád-ház külföldre menekült herezegeitől elidegenítette. És ő olasz szülőföldjéről oly tulajdonokat hozott magával, melyek a személye iránt uralkodó ellenszenvet gyűlöletté fokozták. Ledér és kicsapongó, önkényes és kegyetlen volt. Emellett a magyarokat, kiket barbároknak tekintett, megvetve, idegenekkel környezte magát, azokkal töltötte be az ország hivatalait. A vallásosság is csak külmáz

gyanánt borította, nem hatotta át lelkét és nem fért szívéig.

Nem meglepő tehát, ha látjuk, hogy a személye s kormánya által okozott köz légítletlenség tetteiben is nyilvánult. És csakhamar oly fenyegető mozgalom támadt, hogy Péter tanácsosnak látta az országot elhagyni. Rokonához, A l b e r t osztrák herceghez menekült; hihet őleg azért, hogy majd német segélylyel visszatérve, véres boszut állhasson ellenségein.

A magyarok, kik ekként vérontás nélkül szabadultak meg a zsarnoktól, haladéktalanul betöltötték a trónt. És mivel bevárni nem lehetett, míg a messze, idegen földön tartózkodó Endre herceg visszahívatik, az ország legelőkelőbb főurát, a nemzeti mozgalom vezérét A b a S á m u e l t választották királylyá. Szent István egyik testvérét birván nőül, mintegy a királyi ház tagjának tartatott. Emellett vallásos buzgalma a főpapságot, leereszkedő nyájassága a népet rég megnyerte részére.

Azonban e választás nem volt szerencsés. Az új király képességei nem állottak a nehéz viszonyok színvonalán. Nem volt elég erős, hogy saját tekintélyét a nemzettel szemben, az országét a német törekvések irányában megővja.

Ugyanis Németország császárai régóta föl jogosítva hitték magokat Európa összes keresztény államai irányában főnhatóságot igényelni. És minden alkalmat fölhasználtak világuralmi célzataik való sítására. III. H e n r i k c s á s z á r ¹⁾ is, midő n Pétertől ígéretet vett,

¹⁾ Uralkodott 1039-től 1056-ig.

hogya általa az ország birtokába visszahelyeztetik, hűbér-urának ismeri el: szívesen fölkarolta tárgyát. 1042 nyarán Magyarország ellen vezette seregeit. Aba Sámuel nem merészelt vele szembeszállani, s békét kért tőle. De ezt csak oly föltételek alatt nyerte meg, melyek az ország területi épségének és becsületének egyaránt hátrányára voltak. Nagy ajándékok mellett átengedte az ország azon részét, mely a mai határfolyamtól a Lajthától a Bécsét környező erdőkig nyult, s akkor még a magyar királyt uralta; azóta pedig a magyar koronára nézve elveszett.

A nemzet méltatlankodva türté e megaláztatást. És mind élénkebben kezdett nyilvánulni az ohaj, bár mielőbb visszatérnének őseik örökébe szent István vitéz unokái, kik a külföldön dicsőséggel környezték a magyar nevet, s kiktől reméltették, hogy képesek lesznek hazájokat visszaemelni egykori hatalmának magaslatára. Számos főúr komolyan tanácskozott visszahívásukról. Aba Sámuel értesült e tervek felől. S úgy hitte, hogy ingadozó trónját erőszak és kegyetlenség megszilárdíthatja. A kik magokra vonták gyanuját, kínos halállal lakoltak. Egy alkalommal ötven előkelő urat titkos tanácskozásuk színhelyén meglepven, kihallgatás és ítélet nélkül rögtön kivégeztetett; részint karóba vonatta, részint fűtykösökkel halálig verette őket.

Ekkor az általános fölhaborodásnak egy apostoli bátorságú főpap, Gellért, Csanád püspöke lőn tolmácsa. Aba Sámuel a vérontást követő husvéti ünnepeket püspöki székhelyén ülte meg. Urunk föltámadása napján jelen volt az ünnepélyes isteni tiszteleten.

Gellért, maga tartotta a szent beszédet, és pedig nem bírván a magyar nyelvet, latinul, melyet a latin nyelvben járatlan királynak tolmács magyarázott. Az ékesszóló főpap beszédét mindenki feszült figyelemmel hallgatta. De egyszerre megdöbbenés fogta el a közönséget. Siri csend közepette Gellért a királyhoz intézte szavait.

»A szent bűjt tartása — így szólott körülbelől — a bűnösöknek bocsánatjokra, az igazoknak jutalmokra adatott. Te pedig, oh király! kardod gyilkolásával megfertőztetted azt, s tölem az atya nevét elraboltad, minthogy ma legkedvesebb gyermekeim hiányzanak. Azért e napon semmi bocsánatot nem érdemelsz. Minthogy pedig Krisztusért meghalni kész vagyok, a jövőndöt neked megjósolom. Ime a jövőnd: harmad évben fölkel ellened a boszu kardja, s elveszi tőled az országot, melyet csalárdul szerzettél.«

A tolmács, kinek e merész szavakat a királylyal közölni kell vala, a maga rémülésében és a püspök jóakaróinak intésére, elhallgatott. De a püspök, ki ezt észrevette, parancsoló hangon követelte, hogy beszédének ezen részét is tolmácsolja. »Istentől félj, — mondá — a királyt tiszteld, az atyai szavakat mondd meg!« A tolmács reszketre engedelmeskedett. A közönség pedig rémülve várta a következőket. És ime, a jelenlevők nem csekély meglepetésére, Aba Sámuel megilletődve hallgatta a püspöki megrovást és sértetlenül hagyta elvonulni Gellértet. Isten intését ismerte föl szavaiban.

Gellért jóslata előbb teljesült be, mint hitte.

Henrik császár 1044. tavaszán másodszor jött

Magyarországba. Június 5-ikén, Győr megyében, a m é n f ő i s i k o n történt meg az eldöntő ütközet. A szerencse a magyaroknak kedvezett. Véres küzdelem után a német vitézek ezrei borították a csatátért, s Henrik kétségbeesve már visszavonulni készült. Ekkor váratlan fordulat állott be. A magyar urak a legválságosabb pillanatban elhagyták a királyi zászlókat, és az ellenség táborába mentek át. Aba Sámuel a futásban keresett menekvést. Az é j homályában, zivatar és ellenségei által üzve egy kunyhóban v o n u l t m e g . De mintha az é g haragja kísérné lépteit, villám sújtott a hajlékba s lángba borította azt. Az álmaiból fölriasztott király iszonyodva futott tovább. Végre ellenségeinek kezeibe került, kik fejét vették. Így végezte életét Aba ; az első, és ötödfél századon át az egyedüli, királyaink között, kinek, bár nem volt fejedelmi ház sarja, a trónra fölemelkedni sikerült. A nagy H u n y a d i Mátyás volt a második, k i e k i v é t e l e s szerencsében részesült.

A nemzet, béke és nyugalom után epedve, visszafogadta P é t e r t . Reméllé, hogy saját és utódjának szerencsétlenségén okulva, a szenvedés és megáláztatás iskolájában bölesebb, igazságosabb lett. De csalódott.

Péter minden gondját és igyekezetét uralmának állandosítására irányozta. Mivel pedig a magyarok hűségében nem bízott, a német császár barátságát és támogatását igyekezett biztosítani ; nem habozva föláldozni a nemzetnek és az országnak, mely uralkodójául fogadta, becsületét és javát. Ugyanis 1045-ben meghívta a császárt Magyarországra. Székesfehérvári

udvarában nagy kitüntetésekkel halmozta el, és fényes ünnepélyeket rendezett tiszteletére. Majd maga köré gyűjté az ország főurait és nemeseit. Ezek jelenlétében, háláját tolmácsolá a császár pártfogásaért, és kijelenté, hogy országát a német birodalom hűbéreinek vallja. Mire Henrik kezeibe letette a hűbérnöki esküt, és hódolata jeléül koronát és arany lándzsát nyújtott át neki.

Ezen nyilatkozat és ezen szertartás jelentése az volt, hogy Magyarország megszűnt független birodalmat képezni, a német birodalomnak alkatrészévé vált, minő például a bajor, vagy száz hercegség volt; hogy ennek folytán a magyar király a német császár főnhatósága alá helyezve, köteles hódolni parancsainak, megjelenni gyülekezetein, s háborúba kísérni seregeivel.

A magyar urak, kik tanui voltak e gyalázatos jelenetnek, hallgatva türték ugyan hazájok és koronájok megaláztatását; de elhagyva a királyi palotát, fogadást tettek, hogy nyugodni nem fognak, míg a nemzet becsületén ejtett csorbát Péter eltűnésével jóvá nem teszik. És a bátor Gellért püspök székhelyén összegyűlven, határozatukat megújítván, követeket küldöttek, kik Kopasz László fiainak legidősbikét, Endre herceget a trón elfoglalására meghívják.

A követeknek hosszú utat kelle tenniök, míg küldetésökben eljárhattak.

A középkor századaiban gyakori eset volt az, hogy királyi családok sarjai, elhagyva hazájokat, idegen uralkodók szolgálatába állottak. A herceg, kit fejedelmének, udvari cselszövény vagy saját hata-

Honvágya által fölidézett haragja távozni kényszerített, idegen fejedelemnek ajánlá föl karját és fegyverét. Néha állandón megtelepedett ennek udvarában, s leányának, vagy más rekonának kezét nyerte szolgálatai jutalmául. Máskor, ha a szerencse nem kedvezett, vagy ha kalandvágy tovább űzte, vándorlásban töltötte egész életét.

Igy Kopasz László fiait — Endre, Béla és Leventét — midőn István életének végső éveiben hazájokból távozni kényszerültek, II. Miczislav lengyel király udvarában tárt karokkal fogadta (1036. körül). És miután épen ekkor a pogány pomeránok ellen háborút viselt, seregének vezérletét a harcziás Bélára bizta. Ez fényesen igazolta a benne helyezett reményeket. Párviadalban legyőzte magát az ellenséges fejedelmet, s így eldöntötte a háboru sorsát. Midőn diadalkoszorúzottan visszatért, a hálás király leányát Richesát adta neki nőül, hogy állandóan udvarához kösse.

Ellenben Endre, Levente kíséretében tovább vándorolt. Jaroszlav orosz fejedelem udvarában telepedett meg, kinek leányával Anasztáziával házasságra lépett. Itt találták őt a magyar követek. Ezek megjelenése fölébreszté Endre lelkében a honvágy érzetét. Habozás nélkül elfogadta a meghívást, melyben jogos igényeinek elismerését látta.

Haladéktalanul (1046. tavaszán) utnak indult. Midőn az ország határainál meghatottan a haza szent földjére lépett, nagy néptömeg várta őt. De az ármány által száműzött és ősei örökébe visszatérő herceget nem lelkes üdvkiáltásokkal, hanem szenvedély su-

galta követelésekkel fogadta. »Törölje el a keresztény vallást és az új intézményeket; állítsa vissza az ősi vallást és az Ázsiából hozott törvényeket; engedje lerontani a templomokat, elűzni a papokat és a bevándorolt idegeneket!«

Mig ugyanis a követség orosz földön járt, a Péter megbuktatását célzó mozgalom árjai túlléptek eredeti medrökön. A gyűlölet, mely az uralkodó személye ellen irányult, átvitetett a kath. vallásra, s az ennek kíséretében meghonosult intézményekre. Miként zavarteljes viszonyok között rendesen, most is találkoztak izgatók, kik népszerű eszméket hangoztatva, s atömegek indulatainak hizelegve, a hamu alatt lappangó üszkökből hatalmas és félelmes lángokat szítottak föl.

Hangsúlyozták, hogy a nemzet, míg ősei nek vallásához és szokásaihoz ragaszkodott, független, erős, hatalmas volt, sőt egész Európát megreszkettetni tudta; mióta pedig a nyugat vallását és szokásait fölvette, belviszályok gyengítik, idegeneket ural, külföldi hadak nyomulnak az ország szívéig, sőt önállását is elvesztette és idegen hatalom hűbérnőkévé lön. Ilyes előadások nem maradhattak hatás nélkül. A műveletlen, a keresztény vallásban még kevésbé megerősödött, szigorú fegyelmét nehezen tűrő magyarokat könnyű volt meggyőzni, hogy mindazon bajok és csapások, melyek az országot érték, a kereszténység behozatalának következményei; hogy a nemzetnek dicső multjával öszhangzó fényes jövőt építeni csak a kereszténység és István alkotásának romjain lehet.

Endre e követeléseket megértvén, habozott, mittevő legyen. Jól tudta, hogy teljesíteni azokat annyit tesz, mint végveszélynek kitenni a nemzetet. De tisztán látta azt is, hogyha egyenesen visszautasítja a tömeg követeléseit, maga előtt elzárja a trónra vezető utat, a féktelen tömeg pedig nélküle s ellene keresztülviszi gonosz terveit. Emiatt abban állapotodott meg, hogy az ősi vallás híveinek egyelőre nem fog ellenszegülni s úgy viseli magát, mintha elfogadná terveiket. De elhatározva volt, hogy mihelyt a hatalom birtokába jut, megfékezi a zavargókat, és visszaállítja a rendet. Eljárása bizonyára nem kifogástalan; de a tényleges körülmények között a legesélyesebb, és mint a következmény mutatta, szerencsés is volt.

Az ősi vallás hívei látván, hogy Endre megnyugszik követeléseiken, azonnal hozzáláttak a templomok és monostorok földulésához. Visszaállítván a régi viseletet, szokásokat s pogány szertartásokat, a ligetek árnyas helyein újra fehér lovakat kezdetek áldozni Hadúrnak.

Nem tudjuk, kik és hányan voltak e vészteljes napok áldozatai. A legkitünőbb közöttök Csanád lelkes főpapja Gellért püspök. Ez Beztrid, Budi, Beneta püspöktársai és Szónok főispán társaságában Pestre sietett, hogy Endrét üdvözlje és támogassa. Midőn, a Budához mintegy másfél mérföldnyi távolságra fekvő Diós helységbe érkezett, itt ajtatosságát végzendő, néhány órára megállapodott. Utitársaival a templomba ment s misét mondott. Ennek végeztével rövid szent beszédet tartott. A kath. hit- és az örök életéről szólt. Egyszerre azonban eltért tárgyától és

a jelenlevők köz intézte szavait. Így szólott: »Testvéreim, püspöktársaim és minden más hivek, kik jelen vagytok, tudjátok meg, hogy ma a vértanúság koronájával Urunkhoz Jézus Krisztushoz az örök örömbé jutunk. Tudomástokra hozom Isten titkos végzését, mely nekem az éjjel megnyilatkozott. Láttam ugyanis Urunkat, Jézus Krisztust, szűz anyja ölében, amint magához híván minket, saját kezével osztá nekünk teste és vére szentségét. Midőn azonban Beneta püspök is hozzájárult, visszavoná a szentséget; miért is ő ma vértanúságunk társaságából ki lesz rekesztve.«

Ezen fölleplezés hallatára annál nagyobb volt a meglepetés, mert a jelenlevők közül senki sem kételkedett, hogy a szentéletű püspök álma a bekövetkezendő események hű tüköre volt. Intésére mind annyian meggyóntak és Istenbe vetett bizalommal készültek a halálra.

Néhány óra múlva folytatták utjokat. Alig léptek Budaváros területére, dühöngő népesoport rohanta meg őket, szítkokat szórva és köveket hajigálva rájuk. Majd fölfordították Gellért kocsiját, s az ősz főpapot a sziklás hegyre hurezolták föl, mely a Duna partjain meredeken emelkedik, s csúcsáról a mélységbe taszították le. Miután pedig még élni látszott, lándzsával átszúrták és koponyáját szétszúzták. Budi, Beztrid püspökök, Szónok főispán, és többen kísérei közül szintén megölettek. Endre értesülvén a történetekről, rögtön a hely színére sietett. De későn érkezett. Csak Beneta püspököt sikerült megmentenie. A magyarországi egyház így nyerte első vértanuit. Tetemeiket Endre Pest egyházaiban nagy fényvel takarította el.

A helyen, hol véröket ontották, kápolnát emeltek a hívők, s a hegy mai napig annak nevét viseli, ki azt a történelem és a kegyelet egyik nagy emlékévé avatta.

Ezalatt Pétert, kit mindezért a felelősségnek nagy része terhelt, elérte a bűnhődés. Hadai és hivei által elhagyatva, ellenségeinek kezeibe került. Székesfehérvár egyik börtönében nyomorultan végezte életét.

Endre nem sokáig tűrte az ősi vallás hiveinek kicsapongásait. Maga köré csoportosítván a kereszténység hiveit és a rend barátait, erős kezekkel ragadta meg a kormányt. Szigorú rendeleteket bocsátott ki, hogy mindenki visszatérjen a keresztény vallásra és sz. István törvényeihez tartsa magát. A belbéke és állami rend rövid idő alatt visszaállott. Mert a király hathatós támaszra talált a nemzetben, mely midőn a szenvedély perczei elmultak, fölismerte az örvényt, melynek szélére hozták lelketlen izgatók ádáz törekvései.

Azonban ugyanekkor kívülről nem csekélyebb veszély fenyegeté az országot. Henrik császár, Péter kivégeztetését és a hűbéri viszony megszakítását megboszulandó, nagymérvű hadikészületeket tett. Endre inkább a béke, mint a háború műveiben lévén jártas, testvérét Bélát, ki hadvezéri ügyességét és szerencsáját többször bizonyította, fölkérte, jönné vissza hazájába. Miután Endrének gyermeke nem volt, halála esetére úgyszólván ő volt a trón örököse; addig pedig késznek nyilatkozott az ország harmadrészenek kormányát reábizni. A herczeg elfogadta a

meghívást, és csakhamar alkalma nyílt honának lényeges szolgálatokat tehetni.

Henrik császár 1051-ben nagy hadjáratot szervezett Magyarország ellen. A derékhadat maga vezette le a Duna jobb partján. Hübérnökei, Bretiszlav cseh fejedelem és Welf Karinthia hercege a balparton nyomultak elő. Gebhard regensburgi püspök, a császár nagybátyja, élelmi és hadiszerekkel gazdagon megrakott hajóhadat vezetett le a Dunán. Elbizakodottan lépte át az ország határait, melyet előre meghódított tartománynak tekintett.

Béla ügyessége meggyőztette vérmes reményeit. Az egész vidéket, melyen átvonult, pusztasággá látta változtatva, honnan Endre parancsára a lakosok barmaik-, gabonájokkal és összes élelmiszereikkel az ország belsejébe távoztak. Ennekfolytán serege csakhamar éhséget kezdett szenvedni; főleg midőn Béla összeköttetését a hajóhaddal megszakította, sőt ügyes esel által a hajóhad vezérét visszatérésre birta. Ugyanis Gebhard püspökhöz, midőn Győrbe érkezett, német hírnök jő a császár üzenetével, mely azt tartalmazza, hogy miután fontos események kényszerítették elhagyni Magyarországot, a hajóhad is sietve forduljon vissza. Gebhard nem késett engedelmeskedni. Pedig mint később kiderült, a hírnök Béla herceg bérencze volt.

Igy történt, hogy midőn Henrik császár kimerült seregével Győrre eljutott, hol biztosan hitte, hogy a szenvedett nélkülözéseknek vége szakad, a hajóhadat már nem találta itt. Helyzete kétségbeejtő volt. Mert míg Béla is mind sürűbben intézte pihent hadaival táma-

adásait; a német sereg sem erőt, sem kedvet nem éreztett magában a harcra. Henrik kényszerítve látta magát parancsot adni a visszavonulásra, mely azonban nem egyszer rendetlen futássá változott, midőn a magyar csapatok utját állották, vagy úzóbe vették. Az utat, mely a határokhoz vezeté, sűrűen szegélyezék az elhányt fegyverek és az elesettek hullái. A megfogyott had csak Hainburgnál pihente ki a szegyeteljes hadjárat fáradalmait. Azonban Henrik még ekkor sem mondott le nagyraavágyó terveiről, és égve a vágytól boszut állani a szenvedett kudarczért, kétszeres buzgalommal tett készüléteket újabb hadjáratra.

Viszont Endrét a kiküzdött előnyök nem tették elbizakodottá. Hogy hazáját megmentse egy újabb háború iszonyaitól, IX. Leo pápának közbenjárását kérte ki. Követei által előadván, hogy a keresztény vallás megszilárdulása magyar földön állandó békét követel, föl-kérte, tegyen meg mindent, hogy Henriket tervezett hadjáratától visszatartsa. A pápa szívesen fogadta a követiséget és méltányolta előterjesztéseit. Bebizonyította, hogy hazánk sorsa szíven fekszik és javáért kész áldozatokra is. Magas állása s előhaladott kora daczára elhatározá, hogy személyesen a császárhoz utazik, és mint az egyház feje, és a császár közel rokona tekintélyének s befolyásának egész súlyát a mérlegbe veti. Közbenjárása nem volt sikertelen. Henrik, miután egy 1052-ben Pozsony ellen intézett támadásával újabb kudarcot vallott, 1053-ban békére lépett. Lemondott előbbi követeléseiről, hogy Magyarország királya a császári főnhatóságot elismerje és évi adót fizessen. Sőt a két uralkodóház között a békés viszo-

nyok megszilárdítása végett, leányát Juditot Endre fiának Salamonnak eljegyezte.

A veszély tehát, mely hazánk önállását a német birodalom részéről fenyegette, el volt háritva. Azonban az ország most sem élvezhette a béke rég nélkülözött áldásait. Belvillongások kezdtek zaklatni.

Endre a csecsemő Salamont, hogy részére a trónbirtokát biztosítsa, megkoronáztatta. Béla, bár ekként eltűnt reménye, melyet a trón elfoglalására eddig birt, megnyugodott, és leküzdvén hatalomvágyát, kész volt ezentúl is, minteddig, szolgálni hazáját. Azonban Endre környezetében találkoztak rosszlelkű férfiak, kik Bélát gyűlölték, s a király lelkében azon gyanút ébreszték és táplálták, hogy Béla csak színlel és a király halála esetére fiától elragadja a koronát. Ernye és Vid azok, kiket a történelem ezen ármányok miatt leginkább megbélyegez.

Endre a cselszövők tanácsára elhatározá próbára tenni testvérét. Midőn egykor Várkonyban együtt valának, szobájába kéreté Bélát. A gyanútlanul hozzá siető herczegnek az előszobában egy főúr, kit hivei közé számított, rémült arczezal, reszkető hangon ezen értelmetlen szavakat sugta fülébe: »Ha élted kedves, a kardot válaszd.« Megzavarodva lépett a királyi terembe. Itt Endrét nyugágyán fekve, több főúr által környezve találta. Lábainál szőnyeg terült el, melyre a szent korona és mellette egy kard volt elhelyezve, amaz a királyi, ez a hercegi méltóság jelvénye. »Öcsém vezér úr — így szóla a király a belépőhöz — én fiamat megkoronáztattam ugyan; de azért nincs megkötve akaratom. Elismerem, jogod van a koroná-

hoz. Ám válaszd tetszésed szerint a koronát vagy a kardot!»

Béla most megértette a tanácsot és rögtön fölfogta helyzetét. Habozás nélkül a kard után nyúlt, és határozott hangon válaszolá: »Fiad már királylány kenetett, ám legyen övé a korona; én megelégszem a hercezséggel!» Endrét teljesen megnyugtatták e szavak s örömteljesen mondott köszönetet testvérének.

Béla ily módon szerencsésen megmenekült a veszélytől. Mert Endre el volt határozva, hogy azon esetre, ha testvére a korona után nyúl, azonnal fölkonzultatja.

Midőn Béla ezen gonosz tervről értesült, elkeseredve ily hálátlanság fölött, és nem látva magát többé biztonságban: fiaival Lengyelországba sietett. Itt rokonától II. Boleszláv lengyel királytól segílyt nyervén, visszatért a szenvedett sérelem megboszulására.

Endre nejét és gyermekét a császári udvarba küldötte, s maga, német segílyhaddal erősbulve, Béla ellen indult. Az ütközet, mely hadaik között kifejlett, Endrére nézve szerencsétlen véget ért. Serege megveretett, s midőn maga is futásban keresett menekvést, lebukván lováról, utána száguldó hivei keresztül gázoltak rajta. A súlyosan megsérültet Zirczre vitték, hol néhány nap mulva meghalt (1060.). Hulláját a tihanyi benczés zárdában, melyet a Balaton hullámai által mosott bércezen ő emelt, temették el. A templom padozatán mai napig mutatják az egyszerű kőlapot, mely egykor tetemeit fűdte.

Mig Endrét csekélyszámú hivei az ajtatos szerzetesek örök nyugalmanak helyére kísérték: Székes-

fehérváron nagyszámú gyülekezet lelkes üdvkiáltásai között tette az esztergomi érsek szent István koronáját I. Béla fejére. Hogy a megkoronázott gyermek Salamon Németországból meghivassék, arra senki sem gondolhatott. Az Endre uralkodása alatt szerzett babérok és az imént kivivott siker a nemzet nagy részét megnyerték Béla részére.

Első gondja volt czélszerű rendelkezések által a belbékét visszaállítani és a közjólét emelkedését lehetővé tenni. Evégett Székesfehérvárra nemzetgyűlést hívott össze. A kittüzött napon oly tömegesen gyűlt össze a nemesség, hogy a város nem volt képes azt befogadni, s a falakon kívül, nyílt téren táborozott. Többen az ősi vallás titkos hivei közül fölhasználták ezen alkalmat, hogy az ősi vallás visszaállítása érdekében új kísérletet tegyenek. Szavaik vizsgálagra találtak a tömegben. A király nem volt képes a népet érvekkel meggyőzni afelől, hogy követelését nem teljesítheti. E válságos helyzetben cselhez fordult. Három napi gondolkodási időt kért. Ezalatt pedig összeharagsolta a közel megyék hadait, s elfogatván az izgatókat, szétszóratta a tömeget. Ez volt az ősi vallás hiveinek utolsó nagyobbmérvű föllépése. Néhány évtizeden át találkoztak még, kik külsőleg keresztények, titokban a pogány szertartásokat gyakorolták. E század végével ez is megszűnt.

Béla ezen szerencsétlen fejlemény után nem soká kormányozta nemzetét. 1063-ban, midőn Esztergom közelében, a regényes Dümösön tartózkodék, a királyi lak összeomlott és romjaiba temette a jeles királyt.

A elszomorodott nemzetnek vigaszul három fi-

gyermeket hagyott hátra: Gejzát, Lászlót és Leventét, kik már kora ifjúságukban vitézségök, nemzeti szellemök és egyéb tulajdonaik által nagy népszerűséget küzdöttek ki magoknak. Az ország főurai közül többen fölszólíták Gejzát, foglalná el atyja trónját. Azonban ő és testvérei feltülemelkedtek a hatalomvágyingerein; úgy voltak meggyőződve, hogy Salamon a trón jogos örököse, és a nemzetet is reáhírták, hogy őt elismerje. És midőn a tizenegy éves Salamon csakugyan megérkezék, ők voltak az elsők, kik hódolatukat bemutatták és példájok követésére készítették a nemzetet, mely az idegen földön nevelt, s a német császári ház pártfogása alatt álló gyermeket balsejtelemmel látta a trónt elfoglalni. És csakugyan Salamon méltatlannak bizonyította magát a nemzet bizalmára. Rokonainak nagylelkűségét hálátlansággal viszonzotta. Irányokban határozott ellenszenvvel és féltékenységgel viseltetett, melyet rozlelkű tanácsosok folytonosan tápláltak. Ezek sugalmazásaira az ország harmadrészét, melyet nekik biztosított volt, megtagadta tőlök.

A hercegek nem túrték ezen méltatlan eljárást. Fegyverrei készültek kivívni jogos igényeiket. Azonban a polgárháború iszonyait elhárítá a püspökök közbenjárása, kik a királyt unokavéréivel kibéki-ték (1065.).

Salamon nem kevésbbé, mint az ország hasznát látták a kiengesztelődésnek. Az ezt követő évek eseményei uralkodásának történetében fényes lapokat töltenek be. A hőselelkű hercegek följutottak a magyar hajdankor lettűnt dicsőségét és a ma-

gyar vitézség hírével ismét betölték a világot. Bárhol megjelentek, diadal koszorúzta fegyvereiket. Ezeket azonban nem könnyelműen, nem alacsony szenvedélyek ösztönzésére szokták elővonni; hanem csak akkor, midőn a jogosult önvédelem, s a hazának magasabb érdekei parancsolták.

A szomszéd népek, ismételt kultámadások és polgárharczok által elgyengítve látván az országot, elkezdettnek hitték az időt, hogy azt hódításaik és pusztításaik színhelyévé tegyék. Éjszokról a terjeszkedni vágyó csehek, keletről a rabló kunok fenyegették. A hercezek amazokat és ezeket is érzékeny csapások által meggyőzték, hogy a magyar nem mertült ki és nem fajult el; hogy midőn összetart és lelkes vezérek állanak élén, a régi erővel képes megvédeni hazáját, megsemmisíteni elleneit. Különösen kiemelendő a Csérhalomnál Doboka megyében Ozul kun vezér ellen vívott csata. A hercegeknek veszélyt és halált megvető bátorságát utánozta a sereg, mely ekként fényes győzelmet vívott ki (1070.). »A magyarok kardjai — olvassuk régi krónikáinkban — megrészeszégültek a kunok vérétől s ezeknek tar fejeit, mint a nyers tököt szabdalták.« A diadal méltó volt, hogy egyik legnagyobb költőnk, Vörösmarty Mihály, remek hőskölteményben megénekelje.

Két évvel utóbb a hercegeket Nándorfehérvár (a mai Belgrád) alatt találjuk, melynek görög parancsnok a Nikétász a szomszéd besenyőket, kik hazánk délkeleti részeit pusztítani szokták, vállalataikban támogatni szokta. A magyarok nyolcz fatornyot emeltek ezekből sűrű nyilzáport küldöttek a városba, s gépe-

ikkel rést törni igyekeztek a falakon. Mindazáltal két hónapi ostrom után is, kevés kilátás volt az erős vár megvételére. Ekkor egy éjjel a város több helyén tűz ütött ki, mely erős szél által élesztve, lángtengerbe borította a várost. Mig az őrség a lakosságot a mentés munkájában segítette: a magyarok fölhasználták a zavart, ostromot intéztek s uraivá lőnek a városnak. Egy fogoly magyar leány volt az, ki honfiaiit célhoz vezetendő, a tüzet előidézte.

Nikétász az őrség nagy részével a fellegrvárba menekült ugyan, de helyzetét tarthatatlannak látván, alkudozásba bocsátkozott a királylyal; s miután ez szabad elvonulást biztosított, földadta az erődöt. Salamon kész lett volna megszegni az adott szót és fogásba hurezolni a görög hadat. De Gejza keresztülvitte a szerződés megtartását. Dukász Mihály görög császár nemes magatartásáról értesülvén, fényes követtség által tolmácsolta háláját, s ajándéku arany diadémot küldött, mely — mint említettük — a mostani szent koronának alsó részét képezi.

A dicsőség, melyet a herczegek, személyes bátorságuk és hadvezéri ügyességök által kivitak; a népszerűség, mely a nemzet, s a tisztelet, mely a külföld részéről jutalmazta, fölébreszté Salamon irigységét. Az ármánykodó Vid és társai nem nyugodtak, míg a király a herczegek vesztét elhatározta.

Gejzát barátai értesítették a veszélyről, mely fenyegeti. Maga köré gyűjtvén tehát hiveit és külföldről is segélyt kérvén, Salamon ellen indult. Az első ütközetben, a Tiszán túl, miután seregének néme ly dandárai árulókká lettek, megveretett. De mi-

helyt testvéreivel és Otto morva herczeggel egyestült, a c z i n k o t a i s i k o n eldöntő ütközetben megsemmisítette Salamon hadait.

A hercegek most Székesfehérvárra hívták össze azország rendeit. Itt általánosan azon ohaj nyilvánult, hogy az Ausztriába menekült király a tróntól megfosztassék, s helyét a vitéz G e j z a foglalja el; ki engedve a közbizalom sürgető követeléseinek, átvette a kormányt.

Salamon ezalatt sogorát IV. H e n r i k császárt*) főnhatóságának elismerését igérvén, reábirta, hogy visszahelyezésére sereget vezessen Magyarországba. Azonban, midőn a Duna balpartján előnyomulva mindent elpusztítva talált, és hada élelmiszerek hiányában kezde szenvedni, anélkül, hogy Gejzával megütközött vagy bármely előnyöket kivivott volna, visszatért birodalmába.

Salamon, meghíúsulva látván reményeit, a pápához fordult, hogy támogatásával visszaszerezze trónját.

VII. Gergely ült ekkor szent Péter trónján, egyike a keresztény Róma és a középkor leghatalmasabb alakjaiaak. Életezéljával azt tűzte ki, hogy az egyházat teljesen függetlenné tegye az állami hatalomtól. Emiatt hosszú, elkeseredett harcot folytatott IV. Henrik ellen, kiben terveinek leghatalmasabb akadályát látta. Salamon tehát nem számíthatott támogatásra VII. Gergelynél; sőt magára vonta harag-

*) Uralkodott 1056-tól 1106-ig

ját és megrovását amiatt, hogy Magyarországot a német birodalom hűbérévé szándékozott tenni. Ellenben Gejzát jóakarataról és pártfogásáról biztosította. Sajnos, hogy e derék király csak rövid ideig uralkodott; már 1078. ápril 24-én elragadta a halál.

VIII.

Szent László.

Miként vész és zivatar után, bármely erős és tartós volt az, végre föltűnik a nap, hogy fényével és melegével új életre hívja a megzavart természetet: hazánkban is négy évtized mozgalmi és zavarai után végre hatalmas szellemű uralkodó emelkedik a trónra, hivatva és képesítve visszaállítani a földült rendet, orvosolni az elévült sebeket, új fényre emelni a nemzet elhalaványodott dicsőségét.

László volt ez, Gejzának fivére és utódja. Valóságossága-, jótékonyossága- és egyéb érdemeiért szentjei sorába igtatta az egyház. Bátorsága-, vitézsége- és egyéb lovagias tulajdonaiért a keresztény hős példányképe gyanánt tisztelte nemcsak nemzete, hanem egész Európa. Emellett pedig erkölceiben és szokásaiban, szellemében és irányában, a szó szoros értelmében, magyarként volt, ki nemzetének javáért, hazájának emelkedéseért lelkesült és hatott. És hogy semmi sem hiányozzék, »az isteni irgalmasság kegyelme — mint legendájában olvassuk — a természet áldásaiban, a közönséges emberi erő fölötti kitűnés ajándékával különböztette meg. Erős karú és gyönyörű ábrázátu vala, s mint az oroszok természetének izmos tagjai

valának. Termetével más emberek fölött egy fejfel
kittünő vala, s már maga testalkata is a királyi koro-
nára méltónak tüntette föl.»

Már Salamon uralkodása alatt betöltötte tettei-
nek hírével az országot. Nevét áldva viselte ajkain
főúr és pór. Vitézségének csodáit leírták a króniká-
sok, és megénekeltek a dalnokok.

Most tehát, midőn a halál váratlanul elragadta
Gejzát (1077 tavaszán), senki sem gondolt Salamon
visszahívására. És a nép szava, mely egyhangulag
a trónra meghívta Lászlót, valóban Isten szava volt.
Ő követte e meghívást. A hatalomvágy nem csábi-
totta, mert érezte a hatalom birtokától el nem választ-
ható felelősség súlyát. Kötelességérzet volt elhatáro-
zásának rugója.

Hogy a belzavarak megújulásának elejét vegye,
első gondja volt Salamonnal egyességre lépni. Ez
meggyőződven, hogy ármánykodásai nem adják visz-
sza elvesztett koronáját, lemondott jogairól. De nem
soká tartotta meg fogadását. Ép oly nagy volt vágya,
a mint csekély képessége a kormányra. László élete
ellen kezdett fondorkodni. Midőn gonosz tervei felfő-
döztek, László elfogatta és a visegrádi várban őrizet
alá helyezte. A nemzeti hagyomány börtönét azon to-
ronyban keresi, mely a királyi vár alján, közvetlen a
Duna partjain maig büszkén emelkedik romjaiban,
és Salamon tornyának neveztetik. A azonban csuesíves
építészeti idomai kétségtelenné teszik, hogy legalább
két századdal utóbb épült, mint Salamon élt.

Salamon fogságából egy nagy nemzeti ünnep al-
kalmával szabadult meg.

VII. Gergely pápa 108 an István királyt és Imre herceget szentekké avatta; miután életöknek és sirjaiknál történt csodák lelkismeretes vizsgálata kétségtelenné tette, hogy az egyház legmagasabb kinttetésére s a hivek tiszteletére megfelelő jogczimekkel bírnak.

Szokás, hogy a szentek sorába iktatott férfiak vagy nők tetemei sirjaikból ünnepélyesen fölvételnek, és köztiszteletre kitételnek. Ez történt hazánkban is. László, az ország főpapjainak és urainak fényes környezetében, megjelent Székesfehérvárott, hová megszámlálhatlan néptömeget vonzott a vallásos kegyelet és a szokatlan látvány. A szent cselekményt három napi szigorú böjt előzte meg. Majd a kittüzött napon, a szentek tiszteletére készült énekek zengése mellett, leszállottak a sirboltba. A legenda szerint három napon át hiába erőlködtek fölemelni a követ, mely a szent király sirját fűdte. Végre egy Charitas nevű apáczta jelenté a királynak, hogy az csak akkor fog sikerülni, ha Salamonnak visszaadja szabadságát, s vele kibékül. És midőn László e tanácsot követte, oly könnyen hengerítették el a követ, mintha súlya sem volt volna. Midőn a sir megnyílt — olvassuk ugyanezen legendában — a jelenlevőket oly kellemes illat vette körül, hogy az Úr édeni gyönyöreinek közepette lenni látszanának. A koporsót megtelve találták mintegy olajjal elegyített vöröses vízzel, s ebben usztak a tetemek. Midőn ezeket tiszta gyolcsba összeszedték, a nedvben sokáig keresték azon gyűrűt, melyet a király jobb kezén viselt. És mivel nem találhatták meg, a király parancsára a koporsóban levő vizet ezüst

kupákba s edényekbe kezdék töltögetni. Azonban minél inkább üriték a koporsót, annál inkább megtelt. Erre a szent ereklyék a templomba vitettek s itt a b. Szűz oltáránál helyeztettek el.

Salamon lelkét nem hatotta meg sem e magasztos ünnep, sem a nagylelkűség, melynek szabadonbocsáttatását köszönheté. Már a következő évben (1084.) mindenfelé segélyt keres László megbuktatására; előbb a német császárnál, majd a pogány kunoknál, és besenyőknél is. Egyszerre nyom nélkül eltűnik. A hagyomány szerint, megrendítve a sors csapásai által, lelkét megszállották a bánat érzelmei. Zordon magányba vonult, s a vezeklés és áhitat cselekményeinek élt. Egykor mint koldus László udvarában is megjelent volna; de felismertetvén, újra eltűnt, és Isztria partjain, Pola közelében, elhagyott, szirtes vidéken végezte életét.

Valóság-e ez, vagy mese? nem lehet meghatározni. A középkor hitelt adott ez elbeszélésnek. Hazánkban több egyház és monostor a töredelem által megtisztult királyt mint szentet tisztelte.

Ezalatt László fáradhatatlan buzgalommal és bölcs belátással igyekezett a belrendet biztos alapokra helyezni, tödvös törvények és rendeletek által az egyház és a korona tekintélyét megszilárdítani; a szellemi művelődés és az anyagi jólét érdekeit emelni.

Szerencsésen fölhasználva a körülmények kedvező alakulását, az ország határait is kiterjesztette; megszerzvé a magyar koronának legbecsesebb mellék-tartományát, melyet mai napig bir; míg az utóbbi szerzemények — Moldva és Oláhország, Szerbia, Bul-

gária, Ráma, Bosnia — csakhamar elvesztek. A kapcsolatok e fönnállása nyolczszázad stürü viszontagságai után, az érdekek természetes azonosságát föltételezi, s az összetartozás szükségképességét bizonyítja. E szerzemény Horvátország vala.

Mai nap Horvátország alatt: Zágráb, Fiume, Varasd és Kőrösmegyék; Szlavonia alatt: Verőcze, Pozsega és Szerém megyék területét értjük. László korában ezen elnevezések más tertületeket jelöltek. Szlavonia alatt a mai Horvátországot, Horvátország alatt a Száván túl a szerb földig nyúló részt értették.

Ezen tartományokat Heraklius görög császár a VII. század első felében Galicziából meghívott szlávokkal népesítette meg. Horvátoknak és szerbeknek neveztettek e népek; mert ama szó »hegyi lakót,« ez »alföldit« jelent. Két fejedelemséget alkottak, a dalmátiait és a szávait. Az előbbinek fejedelme, a nagyzsupán Bihácsban, az utóbbié Sziszekben székelt. Mindkettő kezdetben a görög császárok, majd a VIII. század vége óta a frank királyok főhatalósága alatt állott.

A magyarok a IX. század végén uralmukat nemcsak a Dráva és Száva közötti részekre, hanem túl a Száván a tengerpartig terjesztették. Az augsburgi vereség idejében viasszaszorítottak ugyan a Száváig, de a Dráva és Száva közötti tartomány Magyarország kiegészítő része maradt I. Béláig. Ez, midőn leányát Ilonát Zvoimir horvát fejedelem nőtül vette ama vidéket hozományul adta. De épen ezen

házasság előkészíté az egész horvát fejedelemségnek egyesülését a magyar koronával.

Zvoimir 1089-ben váratlanul meghalálozott. Fiógyermeket nem hagyott maga után. A horvát főurak közül számosan versengettek a királyi méltóság megszerzéseért; minek következtében veszélyes belzavarok árasztották el az országot. A mélyebb belátást horvát hazafiak Ilona körül csoportosultak, és László királyt hívták meg. Ennek bölcsességében látták a belbéke visszaállításának, a Magyarországgal való egyesülésben a jövő fölvirágozásnak biztosítékát. László 1091. elején magyar sereg élén lektüzdötte a zavargókat, visszaállította a nyugalmat, és a horvát királyság legnagyobb részét Magyarországhoz kapcsolta. Ugyanakkor Zágrábban püspökséget alapított.

Míg ekként az ország határait kiterjeszté: a néptelen vidékeknek új lakosokat szerezni, és egy vad népet a civilizációnak megnyerni igyekezett. A Moldvában lakó pogány kunok gyakran intéztek rabló és pusztító hadjáratokat Erdély és a magyar föld déli részei ellen. László egy alkalommal oly szerencsével ütközött meg velök, hogy a sereg tetemes részét foglyuk ejtette. A foglyoknak azon ajánlatot tette, hogyha a kereszténységet fölveszik, visszaadja szabadságukat, sőt alkalmas lekhelyeket enged nekik. E föltételt elfogadták, s a Tisza és Zagyva között elterülő termékeny síkságon telepedtek meg. Így jött létre a mai Jászország.

A mi László belkormányzatát illeti, ezt erély és szigor jellemzi. De ehhez lelkismeretes

igazságosság társult. És az előbbi szívesen viselték az utóbbinak előnyeért.

Ugyanis elődeinek gyenge és zavarteljes kormánya a nemzeti jellem megromlását, az erkölcsök elvadulását vonta maga után. A hatalmaskodás, rablás, lopás bűnei a nemzet minden rétegeiben meghonosultak. A személy- és vagyonbiztosság — a társadalmi rend és haladás első feltétele — majdnem teljesen elenyészett. Ezen helyzet magát a nemzet létét és jövőjét veszélyeztette, minélfogva a bajt orvosolni sürgősen szükséges volt; orvosolni pedig csak kérelhetetlen szigorral lehetett. És ezt kifejezve találjuk László törvényeiben, melyeket azután egyenlően alkalmazott fő- és alrendűre, szegényre és gazdagra.

Magas erényeinek, kormánya fényes eredményeinek híre, s a tisztelet, melyet azok által kivívott, nem szorítkozott az ország határaitra, mely jogara alatt állott. Ismerte őt az egész keresztény világ. Állítják, hogy a német választófejedelmek, a IV. Henrik által meggyalázott császári koronát neki ajánlották volna föl, s csak vonakodása okozta, hogy a német birodalom nem uralt magyar királyt. De ha ez kétséges is, bizonyos az, hogy midőn a keresztény világ II. Orbán pápa elnöklete alatt Piacenzában a fölött tanácskozott, kire bizza a szentföld meghódítására indítandó kereszties hadjárat vezérletét: a közbizalom László személyében öszpontosult. Fényes küldöttség ajánlotta föl az ép oly kitűnő, mint nehéz tisztet, melyet, mint szellemének vallásos és lovagias irányzatával öszhangzó, készségesen elfogadott. Azonban a Gondviselés úgy rendelte, hogy mielőtt a keresztiesek a földi Je-

ruszálem visszaszerzésére megindulnak, László a mennyei Jeruzsálem lakójává legyen.

1095. július 29-én elragadta a halál. A fájdalom, melyet e hír népeinél előidézett, nem ismert határt. Voltak uralkodóink, kik fényesebb hadi tetteket, vagy lényegesebb átalakításokat vittek véghez. De nem volt egy sem, ki a nemzetnek rokonszenvét, szeretetét oly osztatlanul megérdemelte és birta is.

Nagy néptömeg gyászban, könyezve kísérte a szeretett király tetemeit Váradra, hol az általa épített székesegyházban örök nyugalmanak helyét maga kijelölte volt. S a nemzeti gyász nem szűnt meg a temetési szertartások végeztével. Három éven át nem hangzott zene és dal a mulatóhelyeken, s nem ismert örömet, vigságot a nép. Csak midőn a három év elteltével Róma a »szent« dicskörével vette körül, a tiszteletére zengett énekek hoztak vigaszt a nép szívébe.

A sirbolt, mely tetemeit magába fogadta, legendája szerint, sokféle csodáknak, és emlékeink tanúsága szerint, a nemzeti kegyeletnek állandó színhelye volt. A hivek sűrűn zarándokoltak ide. A birák a perlekedőket itt vetették alá az istenítéletek próbáinak. Több király, mint Nagy Lajos és Zsigmond, szent László lábainál kívántak eltemettetni.

Ereklyéi is kiváló tisztelet tárgyai voltak. Ezeknek egy részét Nagy Lajos Aachenbe, — a Nagy Károly fényes dómja mellett szent István, László és Imre tiszteletére emelt kápolnának, — küldötte, hol mai napig őriztetnek. Koponyája, értékes ezüst foglalatban, a váradi káptalan kincstárában volt elhelyezve. Zsigmond ki-

rály (egy 1406-ik évi okmányában) elbeszéli, hogy egy alkalommal, feledékenységéből égve hagyott gyertyalángba borította a kincstárt; minden elégett s az ércztárgyak fölolvadtak, csak a koponya maradt sértetlen. A XVII-ik század elején Napragy Demeter váradi püspök a szent kincset Győrbe hozta, hol maig tiszteltetik. Zágráb egy karsontját bírja. Rómában és Esztergomban nagyobb ereklyerészei őriztetnek.

IX.

Kálman és utódjai.

Miként első királyunk, István, úgy László sem volt oly szerencsés, hogy a trónt, melyet szilárdná és dicsővé tett, fiára szállíthassa. Csak leánygyermekkel birt.

Testvérének, Gejza királynak legidősebb fia, K á l m á n lett utódja (1095—1114.). Gyenge szervezetet és több testi gyarlóságot hozván magával a világra, gyermekkorában alkalmatlannak tekintették a királyi méltóságra; mert e kor főleg hadvezéreket, hősöket keresett uralkodóiban. Azonban a testi gyarlóságokért gazdagon kárpótolta a Gondviselés kiváló szellemi tehetségek által. Emelkedett szellem- és élénk észszel a komoly tanulmányok szeretete társult. Korán beavatta magát a tudományosság minden szakába. És környezete, meglepetve a szokatlan látmány által, melyet a királyi herczeg nyújtott, ki a fegyvergyakorlatok és vadászatok zaját kerülve, könyvek között találja élvezeteit, — félig tisztelettel, félig talán gunyosolylal ajkain — »Könyves Kálman«-nak nevezte el. S e czimet átvette utóbb a nemzet, föntartotta az utókor.

László, figyelemmel kísérvén unokájának szellemi fejlődését, úgy vélekedett, hogy a tudós ifjú a papi pályára van hivatva, melynek disze lehet, s az egri püspökséget szánta neki. Azonban Kálmán más-ként gondolkodott. Erős tettvágyat érezett lelkében, s az eszméket, melyekhez fölemelkedett, valósítani is akarta. Midőn tehát látta, hogy László, az ő mellőzésevel, ifjabb testvérét szándékozik utódjává kijelölni, őt pedig az egyházi rendek fölvételére készíti, Lengyelországba menekült. Ezen lépése megváltoztatta László elhatározásait. Belátván, hogy az uralkodóban nagyobb fontossággal birnak a szellem, mint a test jelességei, a rendek által Kálmánt fogadtatta el utódjául.

És Kálmán igazolta, sőt fölülmulta a reményeket, melyeket személyéhez kötöttek. Nemcsak buzgó és gondos kormányzó volt, nemcsak alattvalói előtt tudta megóvni a korona tekintélyét: hanem a harczok mezején is otthonosnak bizonyította be magát. Ő a legbékésebb irányú uralkodó, többet és nagyobb szerencsével hadakozott, mint bármelyik elődje. És ez nem lehet meglepő. A háborúk sorsára a sereg szervezésében és a vezérek megválasztásában tanusított tapintat nagyobb befolyással bir, mint az uralkodók személyes ereje és bátorsága.

Alig foglalta el a trónt, midőn Horvátországba kelle sietnie, hol László halála után egy párt kísérletet tőn visszavívni a régi önállóságot. Kálmán rövid idő alatt elnyomta a lázadást. S ekkor a tengerparti vidék meghódítását kezdette meg. Át volt hatva azon meggyőződéstől, hogy Magyarország ha-

talmi állása és anyagi emelkedése szempontjából, életkérdés a tengerig terjeszteni ki határait, közvetlen összeköttetésbe jönni a világkereskedéssel, melynek a közeptenger és az Adria föcsatornáit képezték.

Azonban tervének kivitelében természetes ellensége volt a v e l e n c z e i köztársaság, mely szintén a Dalmatia fölötti uralomra törekedett. Az érdekek összeütközése daczára, Velenczét és hazánkat rövid időre egyesítette a közös veszély, melylyel egy ifjú, szilaj nép mindkettőt fenyegette. A n o r m a n n o k északi honukból, Skandinávia rideg tájairól hajóikon bekalandozták Európa összes partvidékeit, s három országot alkottak: Angliában, Franciaországban és déli Olaszországban. Apuliából könnyű kalózhajóikon gyakran átesaptak a dalmát partokra, s a gazdag városokat fölprédálták; sőt fölni lehetett, hogy itt állandóan megfészkelik magokat. A velencei herczeg és Kálmán elhatározzák, hogy ezt meggátolják; a normannokat közös erővel saját tartományukban kívánták megtámadni.

A magyarok, mióta a kereszténységet fölvtették, s külföldi kalandjaikkal fölthagytak, ily messze és merész hadjáratra nem vállalkoztak. Most (1096.) velencei hajók Apulia partjaira szállítottak egy magyar hadat. Ez diadalmasan megmérkőzött a vitéz normannokkal. Majd két nagyobb várost, Brindisit és Monopolit megszállott. Három hónapot töltött a sereg olasz földön, míg Kálmán visszahívta.

A király ugyanis időközben meggyőződött, hogy reá nézve veszélyesebbek a velenceiek, mint a távol normannok. És valóban, Velence nem engedhette, hogy a

tengerpart a magyar koronához csatlakozzék ; mert ezáltal tengeri uralmát és kereskedelmi hatalmát egyaránt súlyos csapás érné. Kálmán előtt világos volt, hogy ha terveit keresztül akarja vinni, előbb Velenczével kell megmérkőznie. Ez pedig, miután hajóhaddal nem rendelkezett, nehéz, úgyszólván kivihe-len feladat volt. Oly hatalommal keele tehát szövete-keznie, mely hajóhaddal birt és Velence ellenségeihez tartozott. Ilyen volt a n o r m a n n f e j e d e l e m.

Ez magyarázza meg a rögtöni fordulatot, mely Kálmán politikájában észlelhető. Nemesak hadait siet visszavonni Apuliából, hanem szoros szövetségre lép R o g e r fejedelemmel. Harduin győri püspök vezetése alatt fényes követséget bocsátott hozzá, mely a szövetséget létrehozza és ennek megszilárdítása végett, a fejedelem leányát Buzillát nőül kérje. A követség kitűnő fogadtatásban részesült. A tárgyalások teljesen eredményre vezettek, Kálmán már 1097. tavaszán Buzillával egybekelt. Azonban e szövetség nem termé meg a várt gyümölcsöket. Kálmánt Velence ellen viselt hadjárataiban nem támogatták normann seregek.

Annál nagyobb a dicsőség Kálmánra nézve, hogy enélkül is érzelt ért. Midőn 1102-ben Horvátországban lázadás tört ki, alaposan gyanítván, hogy azt velencei fondorlatok idézték elő, hadait átvette a Kulpa folyón — a magyar korona területének eddig déli határvonalán, — s a Velence főnhatósága alatt álló tengerparti városok ellen indult. Legelőbb a gazdag S p a l a t o alatt ütött táborn, s készüléket tett az ostromra. A polgárok azonban érseköket, C r e-

scentiust küldötték ki hozzá, hogy vele alkudozzék; s miután a király a várost biztosította, hogy előjogait és kiváltságait *) tiszteletben tartandja, a kapuk megnyitlak előtte. Z á r a és több más város, megnyerve a király böles magatartása és nagylelkű biztosításai által, szintén meghódoltak neki. Miután uralmát R á m a tartományra **) is kiterjeszté, az újon szerzett tartomány rendeit Ó-Zára (Zara-Vecchia) városában maga köré gyűjtötte, s itt Horvát- és Dalmátország királyává koronáztatta magát.

Kálmán folytonosan legfőbb gondjának ismerte a fontos szerzemények biztosítását. Négyyszer találjuk őt (1103., 1105., 1108., 1111-ben) a tengerparton, hol személyes jelenléte által az új kapcsolatot szorosabbakká és Velence ármányait ártalmatlanokká tenni igyekezett.

Eközben időt talált az anyaország belviszonyai-
val, a közigazgatás minden ágaival behatóan foglal-
kozni. Számos javításokat vitt keresztül. És biztosan állítjuk, — bár az emlékek erről hallgatnak, — hogy

*) Ezek között legfontosabbak a következők: a polgárok szabadon választják főpapjokat és grófjokat; az utóbbi a mellé rendelt tanácsal szabadon igazgatja a várost; a városi vámpénz $\frac{2}{3}$ részén kívül semmi egyéb adó a királynak nem fizetnek.

**) Ráma nevét a hasonnevű folyótól nyerte. Ezalatt a magyarok Bosnyákországot értették, mely a Száva, Verbász, Drina folyók közötti tartományon kívül a Narenta folyón túl elnyomuló Chulmiát — a mai Herczegonivát — is magában foglalta. Kálmán kétségtelenül Rámának csak egy részét szerezte meg.

a tudós és magas műveltségű fejedelem, a hazai művelődés körül is sikeres tevékenységet fejtett ki.

De míg a nagy eszmék, melyeket fölkarolt, és a siker, mely törekvéseit koronázta, nevét dicsővé teszik, a fényre némileg homályt vet egy kegyetlen tény, melyre magát élte alkonyán elragadtatni engedte; bár az előzmények és a kornak kegyetlen jelleme enyhítő körülmények gyanánt tekinthetők.

Kálmánnak, mint tudjuk, Álmos volt ifjabb testvére. Viszonyuk kezdettől fogva nem lehetett szíves, miután nagybátyjoknak Lászlónak Álmos volt kedvence, s ennek szánta a trónt. Midőn ez tervét megváltoztatá, Álmost Horvátország kormányzójává nevezte. Kálmán alkalmatlannak tapasztalván ezen fontos és nehéz állomás betöltésére, elmozdította, s kárpótlásul a Tiszántúli országrészt bizta reá. De Álmos sértve érezte magát hiúságában, s ezóta bátyja iránt engesztelhetlen gyűlöletet táplált. A viszályok, melyek ebből keletkeztek, csakhamar nyílt ellenségeskedésbe mentek át. 1104-ben a két testvér már fegyveresen állott egymással szemben. Szerencsére, a jobb hazafiak meggátolták a polgárháború kitörését, és kibékítették a testvéreket.

Kálmán mindent feledett. De Álmos már néhány év múlva lengyel segélylyel újabban ellenségesen föllépett. Kálmán rögtön ellene indult. Álmos nem mert vele megütközni, s lábaihoz borulva bocsánatot kért. Ezt másodszor is megnyerte. Mindazáltal most sem nyugodott meg. 1108-ban V. Henrik császárt rábirta, hogy seregeit Magyarország ellen vezesse. Ez Pozsonyt vette ostrom alá. Midőn azonban a város

erős ellentállást fejtett ki, békét kötött, büntetlenséget biztosítva Álmosnak, ki most a szent földre zárándokolt. Innen visszatérve, rozlelkű környezetének befolyása ismét fondorlatokra ragadta.

Kálmán 1113. óta folyton betegeskedett. A gondok és fáradoalmak megtörték gyenge testét. Szünni nem akaró heves főfájások kinozták, melyek időközönként eszméletétől is megfosztották. Ügyetlen orvosa még súlyosbitotta baját. Az erős tapasztok, melyeket fejére alkalmazott, agyvelejének egy részét kiszívták. Ily állapotban ingerlékenyebb, erőszakos tettekre készebb volt, mint egészséges korában. Midőn tehát Álmos újabb cselszövényeiről értesült, parancsot adott, hogy Álmos és fia Béla elfogattván, vakittassanak meg. A kegyetlen rendelet végrehajtatott, és a szemeik világától megfosztott hercegek a dömösi zárdában helyeztettek őrizet alá.

Kálmán ezen eseményt nem sokáig élte túl. 1114. február 3-án megszűnt élni.

Alig hunyta be szemeit egyik legnagyobb királyunk, tizenhároméves fiának, II. Istvánnak uralkodása alatt, a mű, melyet megalkotott, éppen hanyatlásnak indult, mint első szent királyunk halálával az ő alkotása. Legelőbb Dalmátia veszett el, melyet Velence sietett elfoglalni. Két évvel utóbb a magyar seregek vitézsége visszaszerezte ugyan; de a megkötött béke föltételei Zárárt a szigetekkel Velence birtokában hagyták.

Később, midőn a király nagykorúvá lőn, beavatkozva, s részben szerencsétlenül, oly kűlháborúkba,

melyek hazánkat nem érdekelték, s így könnyelműen fölládozva a magyar vért, népszerütlenné lön. Egy alkalommal (1127.) két orosz fejedelem háborúskodván, az egyik Istvánt hívta segítségül. Ez személyesen vezette hadait orosz földre. Miután Przemisl városát hosszú ostrom után jelentékeny áldozatokkal megvette, Kiew alá indult. Itt azonban a kíséretében levő magyar urak elhatározták, hogy nem engedik tovább szükség és cél nélkül emészteni a magyar erőt. Kijelentették, hogy többé nem harcolnak, és csapataikkal visszatérnek. István kényszerítve látta magát tölhagyni a hadjárat folytatásával.

De lelkében boszut forralt, s azokat, kik az erőlyes föllépés szerzői valának, törvényes eljárás nélkül kivégeztette, vagy börtönbe vettette. Ez annyira fokozta a már előbb is uralkodó elégtelenséget, hogy több főúr nyílt lázadást kísérelt meg, s a trón elfoglalására tört. Ily merényletekre azon körülmény is bátorította őket, hogy István, ki kora kicsapongások által egészségét földulta, folytonosan bétégeskedett. Miután pedig gyermektelen volt, úgy vélték, hogy vele sirba száll az Árpádház fiága.

István is így vélekedett. Ugyanis kevéssel trónra lépte után, nagybátyja, a vak Álmos herceg, Görögországba menekült, hol nemsokára meghalt. Fiát a szintén vak Béla herceget a pécsváradi apátságba elrejté, s hivei által halálhírért terjeszteté, nehogy a király boszujának, vagy féltékenységének áldozatul essék. Béla mindaddig a pécsváradi beneczésék gondos védelme alatt lappangott, míg Istvánt féslett életmódjának következményei a sir széléhez

hozták. A közelgő halál komolylyá tette és aggodóvá a haza sorsa iránt. Midőn folyvást azon gondolat foglalkoztatá és kinozá, mily belzavarok és trónvillongások színhelye leend az ország az ő halála után, a környezetében levő urak végre ovatosan tudomására hozták, hogy aggodalmait alaptalanok, miután az Árpádház egyik férfisarja még életben van. Föltárták, hogy Béla a zárda magányában erőteljes és kitűnő képességekkel bíró ifjává fejlődött.

István élénk örömmel fogadta e fölleplezést. Nemcsak mert aggodalmait eloszlatta, hanem azért is, mert most alkalmat nyert jóvá tenni az igazságtalanságot, melyet atyja az ártatlan [gyermeken elkövetett. Rögtön udvarába hozatta, utódján jelölte ki, és a szerb fejedelem leányában Ilonában gondos nőt és erőteljes kormánytársat adott a vak fejedelemnek.

Ezután az örökkévalóságra készült. Életének végső idejét az áhitat gyakorlatai között töltötte. Türelmes érzelmeinek külső jelét adandó, szerzetes ruhát öltött, melyben az ifju, alig 30 éves király 1131. elején meghalt.

A vak király II. Béla (1131—1141.) uralkodását a boszu véres tette nyitotta meg. Nejének, a szenvedélyes Ilonának unszolására, elhatározta, hogy boszut áll azokon, kik az ő és atyjának üldöztetését, s megvakittatását eszközölték. Aradra országgyűlést hirdetett, melyre nagyszámmal sereglettek össze az ország rendei, hogy az uralkodót üdvözöljék. Azok sem maradtak el, kiknek okuk lett volna félni. A ki-

rály, neje által vezetettve, jelent meg a rendek körében. Részvét és lelkesedés fogadta őt. Midőn a trónt elfoglalá, Ilona szólalt meg. »Hű nép! — ezek voltak szavai — urak és nemesek, vének és ifjak, gazdagok és szegények! halljátok: Isten mindegyiteknek adott szemet, hogy lássatok; mi az oka, hogy urunk, királyunk meg van fosztva szeme világától?! Kiknek tanácsából érte őt a csapás? És abtűnösök elkertelik-e boszutokat?«

A siri csendet, mely a beszéd alatt uralkodott, annak végeztével, iszonyu zaj váltotta föl. A rendek fegyvert rántottak, és azokra rohantak, kik mint Álmos ellenségei és Kálmán bizalmas tanácsosai ismeretesek voltak. Ezeket rögtön fölkonozolták. Számuk hatvannyolezra ment. Megmenekülni kevésnek sikerült.

Minden erőszakos tett már magában hordja a büntetés elemeit; visszahatást idéz elő, melynek kiszámíthatlanok következményei. Most is azok, kiknek okuk volt életüket félteni, vagy mint a legyilkoltak rokonai, boszut állani óhajtottak, a külföldre menekülve, a királyt ismételten háboruba bonyolították. Ekként elvesztette uralkodása a béke s biztonság föltételeit.

Egyébként Béla vaksága miatt keveset foglalkozhatott az ország ügyeivel. Ezeknek igazgatását férfiasslelkű nejének engedte át. Ez számos családdal ajándékozta meg férjét; mi által az Árpádház kihalása fel lőn tartóztatva. Három fia közül Gejzának a magyar koronát biztosította, Istvánnak a Szerémséget

adta, Lászlónak pedig Bosnyákországot, melyet Ilona jegyajándéku szállított a magyar koronára.

Béla 1141-ki február 13-án halt meg. Székesfehérvár királyi sirboltjába temették atyja mellé, kinek hamvait Görögországból áthozatta vala.

X.

A görög befolyás és beavatkozás kora.

(II. Gejza 1141—1161. — III. István 1161—1173. — II. László és IV. István trónbitolók 1162. — III. Béla 1173—1196.)

Magyarország földirati helyzete, mely két hatalmas birodalom közé ékelve, ugyanannyi veszélyeket, mint előnyöket teremtett az államnak, Nyugat felől határos vala a német birodalommal, melynek császárai Isten helynökeiként tekintvén magokat, világuralmi terveiket vallásos alapokra szerették visszavezetni. Keleten a görög birodalom a hanyatlás kétségtelen jeleit tüntette föl ugyan; de birt még annyi anyagi és erkölcsi erővel, hogy hatalmas kéz fényes multjának visszaállítására kísérletet tehessen.

Az önálló, megerősödött Magyarország útjában állott, határt szabott mindkettőnek. Nyugat, vagy kelet császára csak úgy valósíthatta világuralmi terveit, ha Magyarországot birodalmába kebelezte, vagy legalább főnhatóságának alávetette.

Azonban épen e tényállás a magyar államnak európai fontosságot kölcsönzött. A magyar állam önállósága védgát volt a világuralmi tervek valósulása

ellen, és föltételévé lőn a politikai egyensulynak. Ha Magyarországnak érdemül tudja be a történelem, hogy az ozman uralmat előhaladásában feltartóztatta: nem csekélyebb szolgálat volt az, melyet az európai népek szabadsága és culturája érdekében tett, midőn egyfelől a német, másfelől a görög császárok nagyravágyó terveit megghiúsította.

Láttuk, mint küzdött meg nemzetünk a német császárok ismételt kísérleteivel. Megujultak ezek később is.

A görög császárok ezen korszakban, hazánk szerencséjére, általán törpe egyéniségek voltak, alig tudva magukat föntartani ingadozó trónjukon, s teljesen képtelenek nagy eszmék fölkarolása- és valósítására. Azonban soraikból kimagaslik M á n u e l császár a Komnenek családjából (uralkodott 1143—1180.) Az erélyes és eselszövő, nagyravágyó és munkás fejedelem, új politikát honosíta meg, új életet kelte Bizanczban. Első sorban M a g y a r o r s z á g r a irányozta figyelmét.

Hazánk ügyeibe avatkozni II. G e j z a (1141—1161.) alatt nyert alkalmat. Ennek kiskorusága alatt nagybátyja B e l u s b á n, a szerb Ilonának testvére, kormányozván az országot, reábirtarokonát B l a c h i n szerb fejedelmet, hogy magát a görög főnhatóság alól kivonja és a magyar korona felsőségét ismerje el. Ily terv nem merülhet vala föl kevezőtlenebb indőpontban, mint épen most. Mánuel ugyanis nem volt hajlandó túrni a sérelmet és veszteséget. 1151-ben a szerb földre vezette seregeit, s azt elpusztította. A következő év tavaszán magát Blachint elfogta s a görög

főnhatóság elismerésére kényszerítette. De most már nem elégedett meg ezen eredménnyel. Átkelvén a Száván, Zimonyt megvette és a Szerémséget földülta. Gejza erre hadait Mánuel ellen vezette; mire ez békét kötött.

Két év múlva (1154.) mindkét uralkodónak családjában viszályok keletkeztek. Gejzával testvérei István és László meghasonlottak, s Manuelhez futottak. Viszont a görög császár rokona, Andronikus a magyar udvarban keresett segílyt. Gejza 1155-ben sereget küldött a görög birodalomba. Mánuel erős görög hadat küldött ellene, melyet István herceg is kísért. A magyarok visszavonulni igyekeztek. Azonban a görög had utjokat állotta. Véres esata fejlődött ki, melyben a magyarok részére hajlott a szerencse. A következő évben (1156.) újra béke kötöttetett.

Mánuel ekkor belátta, hogy míg az erélyes Gejza él, nem remélheti terveinek sikerét. Elnapolta azokat, hogy csakhamar, kedvezőbb viszonyok között, újra fölvegye.

A lelkes királyt kora halál — alig 32 éves volt — ragadta el. Fia III. István tizenöt éves volt, midőn a korona reászállott. Mánuel most elérkezettnek látta az alkalmas időpontot, hogy terveivel nyiltan föllépjen.

Alig vevé Gejza halálának hírét, azonnal megindította seregeit Magyarország felé, s követeket küldött előre, kik által a nemzetet fölhevítve, hogy Gejzának fiát Istvánt mellözve, testvérét István herceget ismerjék el királyuknak. Vakmerő fölszólítását akként indokolta, hogy a magyar örökösödési jog szerint a király halála után nem fiát, hanem öcsesét illeti meg

a trón. A magyar rendek e fülhivást, mint az ország függetlensége és közjoga ellen intézett merényletet, méltó haraggal visszautasították. Mánuel előre látta ezt; ő csak ürügyet kívánt nyerni ellenséges föllépésre. Seregeit a határokhöz vezette, Haram várát — a mai Ujpalánkot — megvette és innen ígéretek, megvesztegetések segélyével, a magyar rendek között pártot szerezni igyekezett.

Törekvései nem maradtak eredmény nélkül. Sajnos, számosan találkoztak, kiket a hatalom- és birtvány hajlandókká tett önző érdekeikért fölláldozni az ország önállását, a nemzet becsületét. De még ezen romlott jellemű urak is, bár készek valának elpártolni törvényes királyuktól: a Mánuel által ajánlott István herceget, kiben a görög tervek vak eszközét látták, vonakodtak elfogadni, hanem testvérét a hazafiasabb érzelmű László herceget kérték királynak. Mánuel beleegyezett, s II. László 1161. nyarán megkoronáztatott. Azonban már néhány hónap múlva a halál megfosztotta őt trónjától. Mánuel ekkor kivitte, hogy a párt, mely előbb Lászlót elismerte, (IV.) Istvánt fogadja el királyul. Mire ez háláját császári pártfogója iránt akként rótta le, hogy neki a Szerémséget átengedte. Az ország területének megcsonkítása és önkényes kormányzása az ellenszenvet, mely személye ellen még saját pártja körében is uralkodott, általánossá tette. Csak addig érezhette magát biztonságban, míg a görög hadakra támaszkodhatott. Mihelyt ezek kivonultak, a nemzet tömegesen fölkelt, kiűzte őt az országból és a törvényes uralkodót III. Istvánt visszahelyezte a trónra. Mánuel, ne-

hogy magát az egész nemzet és saját pártja előtt is gyűlöltté tegye, elejtette védenczét. Czeljának elérésére más utat választott.

1163-ban Paläolog Györgynek, a testörség parancsnokának vezetése alatt fényes követséget küldött III. Istvánhoz. Barátságát, jóakarátát ajánlotta neki, és a létesítendő szivélyes viszony megszilárdítása végett azon meglepő kérést intézte hozzá: adná át neki ifjabb testvérét B é l a herceget. Kijelenté, hogy miután gyermekekkel nem bír, Bélát, kinek leányát fogja eljegyezni, rendeli örököseül. A magyaroknak tetszett az ajánlat, remélvén, hogy ekként a békeség teljesen biztosítva leend. Béla Konstantinápolyba küldetett, hol Mánuel csakugyan eljegyzé neki leányát, trónörököseül jelölte ki, és nevét a görögöknek kedvesebb hangzású, Alexiusra (Elek) változtatta.

Mánuel lelke előtt azon nagy eszme lebegett, hogy azt, mit maga nem volt képes kivinni, Bélának könnyen sikerülhet: a görög birodalmat és Magyarországot összekapcsolni; miután István gyermektelen halála esetére ő volt a magyar trón örököse.

Mindazáltal a magyaroknak és Mánuelnek reményei egyaránt meghiusultak. A béke nem volt tartós. A görög császár kizsákmányolni kívánta Bélának a görög udvarban való tartózkodását, s István királytól a Szerémséget követelte, mint a herceget megillető országrészt. Miután pedig tagadó választ vett, nemcsak a Szerémséget, hanem Dalmátiát is elfoglalta, és öt évi változó szerencsével folytatott háború után (1165—69.), megtartotta.

Mánuel számításai sem valósultak. 1170-ben fia született neki, kit most örököséül fogadtatott el. Bélától pedig, nehogy fiára nézve veszélyessé válhassék, leányának kezét is megtagadta.

Három évvel utóbb (1173. május 4.) III. István, élete virágában — csak 27 éves volt — hirtelen halállal kimult. Mánuel ekkor Bélát görög sereggel Magyarországra küldé. Ő volt a trónnak természetes, törvényes örököse. S az ifjú, tehetséges és művelt herceg méltónak látszott, hogy azt elfoglalja. De a magyar rendek nagy része idegenséggel viseltetett iránta. Azon körülmény, hogy a görög udvarban neveltetett, s a gyűlölt Mánuel védence volt, igazolni látszott az aggodalmat, hogy a görög politika eszköze leend, s kormánya alatt az ország függetlensége és a kath. egyház érdekei veszélyeztetve lesznek. Kik így gondolkodtak, Bélának ifjabb testvérét, Gejzát kívánták a trónra emelni.

Bélának sikerült leküzdeni az ellenpártot és Gejzát foglyul ejteni. Mire kiváló erélylyel ragadta kezébe az ország igazgatását. Személyes tulajdonai, kormányzati ügyessége és nagylelkűsége által lefegyverezte ellenségeinek gyűlöletét. Tényekkel czáfolta meg az aggodalmakat, melyeket ébresztett. Mánuel halála után a Szerémséget és Dalmátiát visszacsatolta a magyar koronához. A görög birodalom részéről nem talált ellenállásra. Ez Mánuel utódai alatt, trónvillongások és polgárháborúk által emésztve, megszűnt veszélyes lenni hazánkra.

Velence többször tett ugyan kísérletet a dalmát városok visszaszerzésére. De Béla buzgó örködése és

fegyvereinek szerencsése meghíúsította azokat. Főleg Kálán pécsi püspök és horvát bán szerzett magának jelentékeny érdemeket a magyar korona ezen fontos tartományának megtartatása körül.

Béla ekként visszaállította és megoltalmazta az ország területi épségét. Sőt a magyar koronát új tartománnyal gyarapította, Galicziával. III. Boleszláv lengyel király jegyajándéknul adta azt leányának, Judithnak, midőn László magyar herczeggel, (az utóbbi ellenkirálylyal) egybekelt. E házasságból született Miczisláv, kit a tartomány megilletett. De ez vetélytársai által megmérgeztetett, mire a tartomány birtokáért véres háboru keletkezett. Béla az egyik fél által meghivatva, megjelent seregeivel Galicziában, azt elfoglalta és ifjabb fiát Endrét rendelte királyává. Azonban az egyik trónkövetelő Wladimir lengyel segélylyel visszatért és Endrét kiűzte. Bár utóbb (1203.) ismét visszaszerezte az országot s (1213.) ifjabb fiát Kálmánt királyává koronáztatta: ennek uralkodása sem volt zavartalan. Több lázadás támadott ellene, s egy alkalommal maga néjével együtt a lázadók kezeibe került, honnan atyja csak hosszú alkudozások után tudta kiszabadítani. Ezóta a magyar királyok Galicziának csak czímét bírták.

Bélának, ki a magyar királyság tekintélyét visszaemelte azon magas fokra, melyen László és Kálmán alatt állott, az ország belső kormányzatának és közigazgatásának kifejlesztése, a nemzeti műveltség előmozdítása körül is sokat köszönhetett. A görög udvarban szerzett tapasztalásait szerencsésen értéke-

sította. Számos új intézményt és oly rendelkezést, melyek a külföldön czélszerűeknek bizonyultak, a nemzeti szellem követeléseire alkalmazottan, életbe léptetett. Különösen fontos következményekkel bírt az, hogy az igazgatás és törvénykezés körében divatozó szóbeli eljárás helyett, az írásbelit honosította meg.

A szoros összeköttetés és gyakori érintkezés, mely hazánk és Görögország között, uralkodása alatt békés jellemet nyert, üdvös hatású volt. És nemcsak a kelettel, hanem a nyugat előhaladott népeivel is igyekezett kapcsolatokat létrehozni. Midőn első neje Ágnes görög hercegnő meghalt, 1186-ban Margittal, Fülöp francia király nővérével lépett házasságra. Ennek kíséretében több francia úr jött hazánkba; viszont magyar ifjak is sürűen kezdték fölkeresni Franciaország híres főiskoláit. Új csatornák nyíltak meg, melyek a tudományt, izlést és művelődést hazánkba vezették.

XI.

Az ország hanyatlása.

(Imre 1096—1204. — III. László 1205. — II. Endre 1205—1235.)

III. Béla halálával ismét beborult a nemzet 'egének láthatára és a sürű fellegek vészterhes vihart jeleztek.

III. Béla fiának, Imrénék rövid — alig kilencz évre terjedő — uralkodási idejét majdnem egészen betölté azon polgárháború, melyet testvérének Endre hercegnek nagyravágyása idézett föl. Pártot és sereget gyűjtve, Horvát- és Dalmátország átengedésére kényszerítette bátyját. De midőn 1199-ben ujabban fegyvert ragadott, a szerenese elfordult tőle és Ausztriába menekült. III. Incze közbenjárása kibékítette a két testvért; azonban a béke nem volt tartós. Endre azon reményt táplálta, hogy bátyjának halála esetére, reászáll a korona. E reményt meg-hiusítva látta, midőn Imre a rendeket reábirta, hogy kiskorú fiának, Lászlónak hűséget esküdjenek. Endre ekkor az urak egy részét megnyervén, s többeket a király környezetében árulásra bírván: harmadizben kített a polgárháború zászlaját.

A két testvér hadai a Dráva közelében találkoztak. Imre seregét támadásra készült vezetni, midőn

nem csekély megdöbbenésére, több főúr dandárával együtt elhagyta táborát és Endréhez ment át. Azok, kik a király mellett maradtak, az ellenség túlnyomó erejét látván, sürgetően javasolták neki, hogy visszavonuljon. De Imre e válságos pillanatban ritka lelkierőt tanusított. Oly tetterre határozta el magát, mely akár az eszme merészségét, akár a kivitel sikerét tekintjük, elszigetelve áll a történelemlapjain.

Kijelenté, hogy személyesen fogja fölkeresni öcsét. Egyedül, fegyver nélkül, csak vesszőt tartva kezében, indult meg. »Majd meglátom — mondá a fölmagasztosult bátorság hangján — ki merészli fölmelni kezét királya ellen?!« Hivei meglepetve, aggódva látták távozni. Midőn az ellenséges táborhoz jutott, az előőrsek, majd a többi vitézek sorai is tiszteletteljesen megnyiltak előtte. Egyenesen Endre sátorába sietett. A jelenet, mely itt kifejlődött, drámai nagyszerűséggel fejeztetett be. Imre karon ragadta öcsését és anélkül, hogy ennek hivei részéről ellenállással találkozniék, saját táborába vezette, innen pedig fogságba küldötte. Nem csodáljuk, ha olvassuk, hogy a pártos had a király lábaihoz borult és bocsánatot kért. Magas lelki bátorság tényei soha sem tévesztik el hatásukat.

Igy végződött a polgárháboru. Imre külföldi hadjáratai is szerencsések voltak. 1202-ben Szerborszában harczolt. Itt Blachin fejedelem halála után, ennek két unokája a fejedelemségért versengvén, Vuk az ifjabbik, Imréhez fordult segélyért, igérvén, hogy a magyar korona főnhatóságát elismeri. Imre engedett e fölhívásnak és miután vetélytársát leküzdötte, mint

hűbéres fejedelemre ruházta Szerbiát. Innen Bolgárországba is átesapott, s jelentékeny részét meghódította.

Két évvel utóbb (1204.), veszélyes betegségbe esván, ismét oly tényt vitt véghez, mely bizonyítja, hogy nem közönséges szellemű uralkodó volt. Öcsesét a börtönből halálos ágyához hivatá. Nemcsak kiengesztelődött vele, hanem kiskorú fiának gyámjává rendelte. Azon hitben, hogy ekként testvérének ambícióját is kielégítette, szívét is meghódította, megnyugodva halt meg. Egerben temettetett el.

Endrét a bizalom, melylyel haldokló bátyja megtisztelte, s a hatalom, melylyel fölruházta, nem elégítette ki. A királyság czime és fénye volt vágyainak tárgya. Neje, a meraniai Gertrud, hiú, szenvedélyes nő, hathatósan ápolta férje lelkében a nagyravágyást. Így történt, hogy már néhány hónappal Imre halála után ennek özvegye kényszerítve látta magát fiával Leopold osztrák herceghez menekülni. Az országot újra a polgárháború veszélyei fenyegették. Ezeket csakis a gyermek-királynak váratlan halála (1205. május 7.) háritotta el.

Endre előtt most nyitva állott a trónra vezető út. De amily buzgóságot és tevékenységet fejtett ki megszerzése körül, oly könnyelműnek és hanyagnak mutatkozott a kötelességek teljesítésében, melyek a magas méltósággal összekötve vannak. Gyenge és erélytelen lelkű, egészen nejének uralma alatt állott. Ez pedig nem késett ledér öcseseit az udvarba hívni, hol előkelő méltóságokkal és jelentékeny adományokkal halmozta el. Igy Bertholdot, a legkiválóbb ma-

gyar urak mellözésével, kalocsai érsekké és horvátországi bánná nevezte. Ez a magyar urak körében közlegületlenséget idézett elő, mely tetőpontját érte el, midőn Endre Galieziába távozván, Gertrudot és Bertholdot rendelte helytartóivá. Elbizakodottságuk és önkényök most nem ismert határt.

A magyar urak soká türték ezt, míg végre a szenvedély véres tettekre ragadta őket. A komolyabb veszély előhírnöke volt, hogy többen, fegyveres csapat élén Berthold lakára törtek, s azt földulták. Később a királyné személye ellen irányult a boszuvágy. Ennek kielégítésére csakhamar ő [maga] adott alkalmat. Bánk-bán köztiszteletben álló főurnak erényes neijén, a királyné tudtával és segélyével, egyik rokona erőszakot követett el. A meggyalázott hölgy rokonai és barátai erről értesülvén, a királyi palotába nyomultak, s a gyűlölt királynét meggyilkolták.

Mennyire gyenge volt Endre, s mennyire megvala ingatva a korona hatalma, eléggé föltűnteti azon tény, hogy a véres merénylet szerzőit megbüntetni nem meréslé. Sőt, hogy az elidegenített urakat megnyerje, nem habozott várjavakat és királyi jövedelmeket pazarul adományozni; mi újabb zavaroknak és bajoknak kutforrásává lön.

Ekkor a királyság és az ország szomorú hanyatlásának ezen jeleitől, a közfigyelmet egy kiváló esemény vonta magára. Ez a magyar kereszties hadjárat.

A középkor egyik legfontosabb és legszebb tényét a keresztieshadjáratok képezik. Hiven vissza-

tükrözik ezek a középkori társadalom minden jellemvonásait, ifjú lelkesedése- és magasztos áldozatkészségével, lovagias kalandvágyát a mélyebb számítás, a tervszerű kivitel hiányával.

Együttal a vallásos eszme társadalmi hatalmának tetőpontját jelezi. A buzgó hivek elviselhetlennek tartják azon gondolatot, hogy a föld, melyet Isten fia születésével és 'csodáival, szenvedéseivel és halálával megszentelt, honnan az üdvösség az egész világra szétáradott: pogány népek kezei között folytonosan megfertőztessék. Szilárd meggyőződéséé lön, hogy ennek megszüntetésében közreműködni, Isten előtt kiválóan kedves dolog; hogy kik e hősi vállalatra elszánják magokat, Isten támogatására, és ha életüket feláldozzák, jutalmára bizton számíthatnak.

Igy történt, hogy a keresztény világban a szent föld visszaszerzése jelszová lön, mely Európa egyik végétől a másikig viszhangra talált papok és világiak, gazdagok és szegények szíveiben. Száz- és százezrek elhagyják hazájokat és családjaikat. Az ut hosszadalmassága, a közlekedés nehézségei, a veszélyek sokféle nemei senkit sem tartanak vissza. Zúgolódás nélkül türnek el minden nélkülözést, megilletődés nélkül látják százankint elhalni kimerült társait. Kik soha tengert nem láttak, kiknek képzelgések folytonosan táplálkozott az oceán viharainak és szörnyeinek mesészerű rajzaival: most bátran bizzák magokat hullámaira. Majd egy új világ-rész partjaira lépnek, hol a nap égető heve kinozza, nagy pusztaságok az éhség és szomjúság kinjaival fenyegetik. Végre elérkeznek céljokhoz.

De itt a legyenlőtlenebb küzdelem várakozik reájok. Nagyszámú pihent és vakbuzgó ellenséggel állanak szemben. És mégis örömmel mérkőznek meg vele. A lelkesedés fokozza erőiket és elszántságukat. Mert hisz reájok nézve meghalni az Üdvözítőért, ott hol az Üdvözítő meghalt ő érettök, ép oly édes s még fényesebb jutalmat ígér, — mint a diadal. Ily hatalommal bir — a hit.

Az első keresztes hadjárat 1094-ben indult meg. A főserceg, Bouillon Gottfried lotharingiai herceg vezérlete alatt, 1097-ben megvette Jeruzsálemet, elfoglalta Palesztina nagy részét s itt keresztény királyságot alapított. Miután utóbb ennek jelentékeny részét a törökök ismét visszaszerezték volt, szent Bernát lángoló ékesszólása 1147-ben III. Konrád császárt és VII. Lajos francia királyt a második keresztes hadjáratra birta. Ez azonban eredménytelen maradt; sőt harmincz évvel utóbb Jeruzsálem is a pogányok kezébe került. Erre 1189-ben utnak indult a harmadik keresztes had, rótszakállú Frigyes német császár, Fülöp Ágost francia és oroszlánszivü Rikárd angol király vezetése alatt. Ezeknek fegyvereit sem kísérte szerencse.

Hazánk ezen keresztes mozgalmakban igen csekély részt vett. Midőn az első hadjárat terveztetett, — mint láttuk — a piacenzai zsinat Lászlót kérte föl a fővezéri tisztt elfogadására. De a halál a hadjárat előtt elragadta. Az 1096. nyarán megindult keresztések magyar földön át vették utjokat. Az első csapatok féktelensége Kálmánt kényszerítette, hogy azok ellen fegyvert ragadjon. Bouillon Gottfriedot

tisztelettel fogadta ugyan, de nincs nyoma, hogy magyarok csatlakoztak volna hozzá.

A következő században 1108. körül Álmos herceg, 1189-ben pedig Gejza herceg zárandokoltak, jelentékeny csapatok élén Palesztinába, anélkül, hogy megjelenésük az eseményekre lényeges befolyást gyakorolt volna.

1193-ban Caelesztin pápa fölhevta Európa uralkodóit egy negyedik keresztes had szervezésére. III. Béla fogadalmat tett, hogy személyesen csatlakozik e hadhoz. Azonban, mielőtt ígérését teljesíthette, meghalt, ifjabb fiának Endrének jelentékeny összeget hagyván, hogy hadat fogadjon és vezessen a szentföldre. De Endre e kincseket arra használta föl, hogy bátyja ellen pártot és sereget gyűjtsön. Utóbb miután trónra lépett, miként egyéb kötelmeivel, úgy a keresztes hadjárattal sem gondolt. Csak tizenkét év múlva valósította ígérését, melyet atyja halálos ágyánál tett, s azóta a pápának többször megújított volt. Ugyanis az 1215-iki lateráni zsinat egy nagyszerű kereszteshad megindítását határozta el, s az indulás határnapjául 1217. június 1-ét tűzte ki. Európa számos fejedelmei kilátásba helyezték részvételüket. Endre is komolyan megtette a szükséges készületeket.

Velenczével szerződésre lépett a szükséges hajók bérlése iránt és a podgyászt, élelmikészletet előre küldé a spalatói kikötőbe. Majd maga is megindult. Eger és Győr püspökei, Ugrin cancellár, a tárnok, a főpohárnok, főasztalnok, főlovászmester, a sopronyi és pozsonyi főispányok, s velök nagyszámú előkelő főúr kísérte őt.

Augusztus 23-án érkezett Spalatóba. Itt az osztiái püspök, mint pápai követ, továbbá Lipót osztrák herceg, Otto meráni gróf, a bambergi, münsteri, utrechti püspökök, egyéb német főpapok- és urakkal csatlakoztak hozzá.

Három napi pihenés után a, t i z e z e r emberből álló sereg hajókra szállott és kedvező széllel tovavitörözött. A pápa rendelkezése szerint, a különböző kikötőkből kiinduló seregeknek Cyprus szigetén kellett találkozni és egyesülni. A magyar hajóhad szeptember 8-án érkezett ide és néhány nap múlva folytatván útját, Ptolomaisban kötött ki. November 3-ikán vette kezdetét a szentföldi hadjárat.

Endre, a jeruzsálemi és cyprusi királyokkal közösen megállapított öszhangzó terv szerint működött. Megjelenésök nagy rettegést idézett elő a mozlimek között. És bár a szultán az összes emireket fölhevítte, hogy a »szent harcra« a lehető legnagyobb erővel siessenek: nem merészelt megütközni s Bethsaida városáig visszavonult. Itt utolérte, véres csatában megveretett. A magyar urak közül leginkább D ö m e tárnokmester tüntette ki magát; a szultán egyik testvérét megölte és fejét bemutatta királyának.

Ezen győzelem által a magyarok előtt megnyitottak a szent helyek, melyeket áhitattal látogattak meg. Ezután a Tábor hegyén épített erős várdá ostromára indultak. Deczember 3-án intézték az első rohamot. Az ostromlók élén a jeruzsálemi patriárka állott, papjai által kísérve, kezében a szent kereszttel. A meredek hegyen fölhatolva, az őrség vitéz ellenállása visszavonulni kényszeríté. Három nap

mulva második kísérletet tettek. Óriási ostromhágesőkat készítettek és sikerült ezeket a falakhoz illeszteniök; de a várbeliek fölgyújtották azokat, sok keresztény vitéz halálát okozva. Péter győri püspököt is a halottak között találták. Eerre fölthagytak az ostrommal.

Endre és a cyprusi király Tripolisba vezették, téli szállásokra, hadaikat. De itt az utóbbi elhalt, s Endre betegeskedni kezdett. A magyar vitézek sorában is élelem hiánya, a beállott szokatlan hideg, és a nagy viharok, melyek ellen magokat kellőleg megvédeni nem tudták, ragályos betegségeket idéztek elő. Endre ily körülmények között szívesen engedett környezete sürgető kéréseinek, hogy seregét visszavezesse; annál inkább, mert a kereszteshadak vezérei között támadott viszályok a jövő siker reményétől is megfosztották.

1218. februárban hagyta el a szentföldet. Most a szárazföldi utat választá. A hadjárat eredménytelenségeért akként igyekezett magát kárpótolni, hogy a kelet uralkodóival diplomatiiai és családi összekötéseket létesített. Antiochiában Leó örmény király lányát eljegyezte fiának, Endre herczegnek, oly kikötéssel, hogy ez örököse leendő ipjának. Konstantinápolyban Laskaris Tivadar császár leányát Máriát nőtül nyerte legidősb fiának, Bélának. Végre Bolgárországba eljutva, Azan királynak saját leányát Máriát jegyezte el. Reméllette, hogy ekként a magyar koronának keleten fontos politikai befolyást biztosítand. De az eredmény nem felelt meg várakozásainak.

És ez természetes ; mert csak oly állam birhat súlylyal és tekintélylyel künn, mely erős, hatalmas benn.

Pedig hazánk soha sem volt oly erőtlen és hatalomnélküli, mint Endre kereszteshadjárata után.

Távolléte alatt a honmaradt urak, lerombolva a törvény és jog minden korlátait, fék nélkül üzték önkényüket. Az ököljog uralma állott be. János esztergomi érsek, kit Endre kormányzóul rendelt, mindent megtett, hogy a törvényeknek érvényt szerezzen. Emiatt megtámadták s az országból elűzték. Ausztriába menekült, s itt kényszerült bevárni a király viszsztatértét. »A királyi kincstár jövedelmei — írja maga Endre a pápának — oly annyira megraboltattak, hogy nemcsak a zarándoklásunk alkalmával tett adósságainkat meg nem fizethetjük ; de tizenöt év is kevés lesz arra, hogy országunkat előbbi állapotába visszahelyezzük.«

És ő nemcsak nem helyezte vissza előbbi állapotába az országot, hanem szerencsétlen intézkedései által súlyosbitotta a bajokat. Hogy sürgető pénzügyi szükségeit kielégíthesse, a kir. jövedelmeket gazdag zsidó és izmaelita (mohamedan vallású bolgár) üzereknek bérbe adta. Ezek az adók, harminczadok behajtásában a legnagyobb kiméletlenséggel jártak el. Nem volt ritka oly eset, hogy a szegény nép, képtelen lévén eleget tenni kötelezettségeinek, gyermekeit rabszolgák gyanánt adta el, vagy az izlamra pártolt át, hogy ekként kiméletre bírja a zsarolókat.

A bajokon segiteni nem lehetett ; mert Endre nem tartott országgyűléseket, s így a nemesek előtt el volt zárva a tér fölszólalni az ország sé-

relmei ügyében, s azok orvoslását sürgetni. Így történt, hogy a király túltette magát az ország törvényein, az urak túltették magokat a király rendeletein.

Endre az országos hivatalokat és jószágokat érdemes hazafiak mellözésével idegeneknek adományozta. Nemesek és egyháziak birtokait megadóztatta. Midőn az országot bejárta, számos kísérete túlságosan terhelte a lakosokat, kiknél megszállott. A királyi lovászok, sólymászok, kutyapeczerek is elég merészek voltak megszállani a jobbágyoknál. Sőt még a királyi sertésnyájak őrei is a nemesek erdeiben makoltatták sertéseiket. A hatalmas főurak pedig, hol alkalmuk volt, elnyomták a gyengébb nemeseket, s korlátozták azok jogait. A jobbágyok teljesen prédái, áldozatai voltak az uri önkénynek.

Ily elhatalmasodott bajok orvoslását nem lehetett Endrétől várni; mert leginkább az ő gyengesége idézte azokat elő.

Ekkor, mint a gondviselés küldötte, föllép Béla Endrének legidősebb fia, kit atyja már kereszteshadjárata előtt megkoronáztatott. Ifjú lelkesedéssel férfias belátást és erőt párosítva, karolja föl az ország és a korona érdekeit. Ismételve felszólította atyját, hogy a törvényeket tiszteletben tartassa. Némely főúr és kivált az ország főpapjai támogatták. Azonban a király, ki teljesen gonosz, önző tanácsosainak uralma alatt állott, visszautasította a jószándékú intelmeket és tanácsokat; sőt ezek miatt sokfélekép éreztette vele haragját. Már attól kelle tartani, hogy a létező zavarokhoz újabb polgárháború fog csatlakozni. De a jólelkű hazafiak közbevetése kiengeszt-

telte az atyát fiával, s reábirtha amazt, hogy országgyűlést hívjon össze.

Ezen 1222-ben tartott országgyűlés nem pillanatnyi, hanem gyökeres javítást igyekezett keresztülvinni. Törvénykönyvet alkotott, mely hivatva volt a megingatott és fölforgatott jogi viszonyokat szilárd alapjaikra visszavezetni, a nemzet ősi jogait és szabadságait biztosítani. Lényeges pontjai a következők:

A király évenként, sz. István napján, Székes-Fehérvárott országgyűlést tart, melyen minden nemes szabadon megjelenhet. A nemesek és egyháziak minden adózástól mentek lesznek. Nemest csak törvényes idézés és ítélet után szabad elfogni. A királyt külföldi hadjáratra kísérni a nemesek nem tartoznak. Idegeneknek ingatlan birtokok egyáltalán nem, országos méltóságok csak az országos tanács megegyezésével, fognak adományoztatni. A király egész vármegyéket nem fog elajándékozni. A király kísérői vagy szolgálai nem fogják a népet terhelni. Zsidók és izmaeliták a királyi jövedelmek kezelésénél nem alkalmaztatnak.

Ezen törvénykönyv általán a r a n y b u l l á n a k neveztetik, azon arany pecsétől (bulla = pecsét) mely eredeti példányaira függesztetett, s a mely arany pecsétekkel a középkorban fontosabb, ünneplyes okmányokat ellátni szoktak. Sajnos, hogy az 1222-ik évi aranybullának hét eredeti példánya közül — mert ennyit állítottak ki s helyeztek el őrizet végett biztos helyeken — egy sem maradt fűnn napjainkig.

Azonban ez ünnepélyes okmány nem volt képes korlátokat szabni Endre könnyelmű, önkényre hajló lelkének. Gonosz tanácsosainak, névszerint Dénes nádor, Miklós tárnok és Sámuel kamaragróf, befolyását Béla és hivei nem bírták ellensúlyozni. A királyi jövedelmek újra bérbeadattak zsidók- és izmaelitáknak. A főnemesség csak úgy féktelenkedett, mint előbb. A papságnak is elég oka volt panaszra; többen birtokaiktól fosztattak meg, mások törvénytelen adókkal terheltettek.

Béla és a főpapok 1231-ben reábírták Endrét, hogy az arany bullát újra megerősítse, s rendelkezéseit némely újabbakkal kiegészítse. Azonban a királyi ígéret és eskü annyira elvesztette már hitelét, hogy Endrének egészen szokatlan — hazánk történelmében elszigetelten álló — módon kelle elvállalt kötelezettségeinek megtartása iránt biztosítékot nyújtani. Az okmány zárszavai így szólnak: »Hogy ezek (t. i. az okmányban foglalt határozatok) a magunk és utódainkidejébenszilárdul és sértetlenül fönnállhassanak, megtartásukat eskü által fogadtuk, s az iratot mind magunk, mind fiaink pecsétével megerősítettük, önként reá állván: hogy az on esetre, ha akár mi, akár fiaink és utódaink ezen általunk adományozott szabadságot fölbontani akarnák, az esztergomi érsek, előrebocsátván a törvényes intést, minket is, őket is kiközösíthesse.«

És az eset, melyet e fölhatalmazás előrelátott, csakugyan bekövetkezett; mire Esztergom lelkes ér-

seke R ó b e r t pillanatig sem habozott igénybe venni az egyház hatalmas fegyverét.

A kath. egyház a középkorban nemcsak a Megváltó tanításainak és kegyszereinek intézete, hanem egyuttal a kiskorú emberiségnek, az állami és társadalmi élet minden viszonyaiban, kalauza, őre, mintegy g y á m j a volt. Ezen Európában általánosan elismert hivatásánál fogva, eldöntőleg befolyt a köz- és magánélet összes alakulásaira. Ápolta a tudományt és művészetet, oltalma alá vette a jogot és igazságot, enyhítette a nyomort és szenvedést, lecsillapította a fegyverek zaját; de ugyanakkor sújtotta mindazokat, kik letértek az igazság, a törvény, az erkölcsiség ösvényeiről. Hatalmas karjait nem kerülték ki azok sem, kik a trón magasságáról, vagy bevehetlen sziklavarak ormairól játékot űztek minden fensőbb eszmével, s minden maguknál alantabb álló létezővel. Ez pedig annál szükségesebb és áldásosabb volt, mert a megsértett jog, vagy a bántalmazott egyén a kor intézményeiben nem talált mindig oltalmat vagy boszulót.

A kath. egyház nemcsak azt hirdette, hogy »minden hatalom az égből van,« s nemcsak a hatalom iránti engedelmességre intette hiveit: a hatalom birtokosait sem mulasztotta el hathatósan figyelmeztetni a természet és ész által megállapított, Isten által szentesített, vagy állami törvények által formulázott kötelességeikre. És midőn figyelmeztetését megvetették, intelmeit mellőzték, komolyabb eszközök fölhasználásától sem riadt vissza. Az egyház fejei előtt ilyenkor kétféle ut állott nyitva. Néha feloldozták az alattva-

lőkat az engedelmesség esküjétől, s ezeket, vagy valamely szomszéd uralkodót fölhevítették, hogy a fejedelmet trónjától megfoszszák.

Máskor a pápák az egyházi büntetéseket vették igénybe. És pedig részint a kiközösítést (excommunicatio), melylyel bizonyos meghatározott egyének sujtatnak, ezáltal az egyházból kizáratnak, s megfosztatnak az örök és ideiglenes előnyöktől, melyekben a hívek részesülni szoktak; részint a tilalmat (interdictum), melylyel bizonyos helyek, illetőleg területek sujtatnak. Ily helyeken a szentmise s a nyilvános áldások, imák tiltva vannak; vagy ha szentmise tartatik, annak zárt ajtóknál, harangszó nélkül, csendes szóval kell végeztetni. A házasságok nem részesülnek papi áldásban. A temetés egyháziak közreműködése nélkül vitetik véghez.

A középkorban ily tilalommal gyakran sujtattak egész államok. Miután a népek az egyház szentségeihez és szertartásaihoz buzgalommal ragaszkodtak, ezeknek nélkülözése mindenekfölött súlyos csapásnak tekintetett. S a hívek haragja az ellen irányult, ki e csapást reájok vonta; miáltal csakhamar kényszerítve lett mindent megtenni az egyház kiengesztelésére.

Hazánkra kétszer lett ily interdictum kimondva. És pedig az első alkalommal az esztergomi érsek által. Ugyanis Róbert, Endre határtalan lelkismeretlensége következtében, kénytelen volt igénybe venni a hatalmat, melyet az 1231-iki okmány reá ruházott. A következő évben egy nevezetes okmányt bocsátott közre.

A királyt még kimélte. »Személye ellen — ugy-

mond — javulását várván, nem mondunk ítéletet.« De legbizalmasabb tanácsosait: Dénes-nádort és Sámuel egykori kamaragrófot egyházi átokkal sujtotta. Miklós tárnokmesternek pedig nagycsütörtökig időt engedett a javulásra, különben ő is átokkal fogván sujthatni. Végre ugyanakkor az országot tilalom alá veti. »Hogy — így szól, többi között — mint béresek és rosz pásztorok, vagy mint néma, ugatni már nem tudó ebek a farkas elől megfutamodni ne látszassunk; . . . ezokon, mivel Endre király úr, gyakori intéseink daczára . . . a fönnebbi kicsapongásokat nem akarta megszüntetni . . . egész Magyarországot tilalom alá vetettük.« . . . Oly hang és oly föllépés, melyhez hasonlót erély és nyilvánosság tekintetében, alattvaló aligha kockáztatott uralkodójával szemben! És Róbert bátorságával egyenlő volt határozottsága. II. Endre háromszor küldé hozzá Bélát; mindent ígért és fogadott, hogy az interdictum visszavonására bírja. Azonban Róbert csak azon engedményre volt reábirható, hogy az interdictum hatályát rövid időre fölfüggeszsze.

Ezalatt a király ünnepélyes követséget menesztett Rómába. Az excommunicált Dénes nádor és Simon győri püspök voltak vezérei. A pápa egyoldalú előterjesztések alapján nem határozott. A tényállás földterítése és a megfelelő rendelkezés végett *J a k a b* praenestei püspököt, mint teljhatalmu követét küldé Magyarországba. Ennek sikerült komolyabb bonyodalmak elejét venni.

Az 1233-ik évi szeptember egyik napján a sz. János lovagrend esztergomi konventje fényes gyüle-

kezetet fogadott be. Ott voltak a király és fiai, a pápai követ, az esztergomi és kalocsai érsekek, a lovag- és szerzetesrendek magyarországi főnökei, nagyszámú egyházi, világi urak. Endre tinnepélyes esküvel kötelezte magát a törvények és jogok tiszteletbentartására, az országos sérelmek orvoslására. Az okmányt, melyet eziránt kiállítottak, a jelenlevők megerősítették, mintegy kezességet vállaltak a királyért.

A pápai követ emellett a boszniai püspököt megbizta, hogy az okmány határozatainak megtartása fölött őrkdjék, s a királyt, ha esküjét újra megszegné, kiközösitse. Miután pedig ez az egyháziak irányában elvállalt kötelezettségeinek épen nem felelt meg, azokat ezentúl is törvénytelen adókkal terhelte: a püspök már fenyegetözött, hogy hatalmát igénybe veendi.

A botránytól és bonyadalmaktól, melyek a király kiközösítéséből származhattak, ennek halála menté meg az országot (1235. szeptember. 21.).

XII.

IV. Béla és a tatárpusztítás.

(1235—1270.)

IV. Béla, atyjának szerencsétlen uralkodása alatt annyi hazafiúi buzgalmat fejtett ki, s oly kiváló uralkodói képességeknek adta jeleit, hogy a nemzet joggal várhatta tőle a minden belviszonyaiban megintgatott és fölforgatott ország rendezését. Azonban alig kezdette meg komolyan és erélylyel a nehéz földadat megoldását, midőn békés munkájában erőszakosan föltartóztatta a legsúlyosabb csapás, mely az Árpádok alatt nemzetünket érte. A t a t á r p u s z t í t á s.

A tatár, vagy más néven m o n g o l nép a XIII. század elejéig ismeretlenül, homályban élt Ázsia bel-sejében, hol Chinától éjszakra birta lakhelyeit. Félig vad, kezdetleges állapotban, számos törzsekre oszolva összekötő kapocs nélkül, jelentéktelen állást foglalt el. Harcias szelleme csak az egymást emésztő bel-küzdelmekben érvényesült. Azonban rögtön s mint egy varázsütésre megváltoznak viszonyai, midőn egy rendkívüli alak élökre áll, egyesíti őket, s felkölti bennök a tudatot, hogy hivatva és képesítve vannak a többi népek fölött uralkodni.

Világtörténelmi szereplésök megalapítója Temudzsin, ki »dzsingiszi,« vagyis a »rettenthetlen« melléknévvel ruháztatott föl, s innen »Dzsingisz — Khán«-nak is neveztetett. Atyjának, ki több mongol törzs főnöke volt, halála után (1168.) a 13 éves ifju saját törzsei körében hatalmas ellenségeket látott maga ellen támadni. De ő nemcsak ezeket küzdötte le, hanem részint fegyverrel, részint személyes hatásával az összes mongol törzseket hódolatra birta. 1205-ben a nagy egységes mongol birodalom császára volt. Ezen eredmény nem elégitette ki hatalomvágyát. »Egy Isten az égben; egy khán a földön,« volt jelszava. Mintegy harmincfélszázezer edzett, jól fegyverezett, s vakon hódoló lovassal, dúló vihar gyanánt, vonult át majdnem egész Ázsián, s birodalmat alkotott, melynél nagyobbbat a történelem nem ismer. Halála előtt (1227. augusztus 18.) meghagyta fiainak, hogy hódításait folytassák s magok közül mindig egyet fejöknek ismerjenek el. »A birodalom fönmaradása — így szólott — az egységtől függ; a viszályhoz romlás van kötve.«

Fiai lelkiismeretesen teljesítették atyjok parancsait. Oktait ismerték el fejöknek, és a sirtól azonnal véres munkájokra megindultak Tschermagun India- és Perzsiába nyomult, Behadur China déli részeit hódoltatta meg; Oktai a legnehezebb feladatot választá: Európát meghódítani.

Fegyvere legelőbb a bolgárok és kunok országait érte el. Az utóbbiak vonakodtak mongol uralom alatt maradni s inkább elhagyták hazájokat. Egy részök a görög birodalomban telepedett meg. Kúthen

fejedelelem 40 ezer családot Magyarországra vezetett, hol IV. Bélától a Tisza mellékein elterülő végtelen rónát nyerte lakhelyül. Azonban a pogány, műveletlen nép sok zavart okozott és féktelensége által gyűlöltté tette magát.

Ezalatt a mongolok Oroszországba nyomultak. Moszkwát, Kiewet — akkor már gazdag, művelt városok — fölégették, s itt adófizetésre kényszerítve az orosz fejedelmeket, két századon át fönnálló uralmat alapítottak. Majd Lengyelországot dulták föl. Innen 1240-ben Peta-khán Szilézia és Morva, Batu-khán pedig Magyarország ellen indult.

Béla, értesülvén a fenyegető vész közeledéséről, mindent megtett, mit elhárítására alkalmasnak ítélt. Azonban az ország rendei körében nem talált megfelelő támogatásra. Egyrészők gyűlölte őt szigora és erélye miatt, melylyel a törvénynek és igazságnak tiszteletet tudott szerezni. Mások minden áldozattól idegenkedtek. II. Endre lelkesmeretlen uralkodása a közerkölcsiségre és közszellemre igen káros visszahatást gyakorolt. Önzés emelkedett uralomra minden körben, s az ősi hazaszeretet kihalt a keblekből. Tamás spalatói főesperes, ki ezen korban élt, sőtét színekkel ecseteli e nemzedéket. »A hosszú békében — ngymond — a fegyverforgatástól elszokva, kicsapongásokba, buja kéjekbe merülve, gyávákká lettek. A föld gazdagsága okává lett fiai elkorcsosulásának. Mert mi egyéb volt ekkoron a fiatalság törekvése, mit magokat asszonyi módra cziczomázni. Napjaik válogatott lakmározásokban, puha kéjek- s játékokban folytak le.« A hareztól s minden áldozattól ide-

genkedő magyar urak többféle ürügy alatt tudták Béla ismételt fölhívásait visszautasítani. Egy ideig nem adtak hitelt a híreknek, melyek a tatárok közeledését jelezték. Majd a kunokat gyanúsították, hogy ők hívták be a tatárokat, s ezekkel mihelyt bejönnek, egyesülni fognak. Ennek folytán többen a Pestre összegyülekezett urak közül Kuthen palotájára törtek, s családjával, környezetével együtt fölkonzolták. Ily módon a legválságosabb perczben megfosztották a királyt a kunok erőteljes segélyétől is.

Midőn ezek történtek, a tatárok már az országban voltak. Ugyanazon szoroson (a vereczkein) nyomultak be, mely negyedfél évszázad előtt a magyarokat mai honukba vezeté. Hédervári nádor állott itt őrt. De jelentéktelen csapatát, rövid küzdelem után, szétszórták (1241. marczius 12.). S most mesés gyorsasággal elárasztották az országot. Márczius 17-én lángba borították Vácot és előcsapataik Pestig kalandoztak. Béla Pesten volt, hogy maga köré gyűjtse az országos haderőt. Azonban a főurak és hatóságok későn fölkészült dandárait nagyrészt, mielőtt a királyi zászlókhoz csatlakozhatnának, a tatárok megsemmisítették; vagy pedig értesülvén a tatárok előhaladásáról, saját megyéik védelmére honmaradtak. Béla alig 50—60 ezer emberrel rendelkezett. Testvére Kálmán herceg, Mátyás esztergomi és Csáki Ugrin kalocsai érsekek voltak legbuzgóbbak dandáraik kiállításában, és e válságos napokban legtöbbet tettek a haza megmentése körül. Méltók az utókor tiszteletére.

A király Eger felé vonult, hogy időt engedjen az

elmaradt dandároknak csatlakozásra. A tatárok nyomban kísérték. Béla a Sajó folyó partjain, a Mohi nevű nagy térségen megállapodott és tábort ütött. Azonban, kiket a tábor fölállításával megbízott, szerencsétlenül jártak el. Táborhelyül szűk tért jelöltek ki, hogy azt a sereget kísérő sok ezer kocsival körülvehessék. Emiatt a sátrakat is oly sűrűen rakták, hogy közöttük a járás-kelés, annál inkább pedig a csapatok mozdulatai nagy mértékben meg voltak nehezítve. Batu-khán, midőn egy magaslatról a magyar tábort megpillantá, örvendő fölkiáltott: »Sokan vannak ugyan, de nem menekülnek kezeimből; mert nyájként álba zárkóztak.«

Batu-khán, ki a Sajó túlsó partján táborozott, az éj homályában tervezé meglepni a magyarokat. De egy orosz szökevény elárulta a tervet. Kálmán és Ugrin rögtön fölkészültek és a Sajó hídjához siettek, hogy a tatárok átkelését meggátolják. Épen jókor érkeztek; az ellenség már megindult, s néhány csapat átkelt volt. Ezeket a magyar vezérek megtámadták és soraikból számosakat levágtak, még többet a folyó medrébe szorítottak; mire némi őresapatokat hagyva a parton, diadalmasan visszatértek a táborba. Most azt hitték, hogy a tatárok nem merészelik egyhamar ismételni támadási kísérletüket, s gondtalan álomba merültek.

Azonban a tatárok már néhány óra múlva nagy tömegekben, részint a hidon, részint gázlókon átkeltek. Elűzvé a magyar őresapatokat, ezeket nyomban követték. Erre az álmából fölriasztott magyar táborban nagy zavar támadott. A vitézek ahelyett, hogy

gyorsan lóra kelve, fegyvert ragadva sorakoznának, csak lassan hagyták el fekhelyeiket, kényelmesen láttak az öltözködéshez; vagy pedig eszeveszetten kapkodtak mindenhez, nem tudván, mit tegyenek.

Csak Kálmánt, Ugrint és a templomos lovagrend főnökét találta ébren a közeledő vész. Ők bátran szembeszállottak az ellennel; de a tulnyomó erő elől vitézül harczolva, hátrálni kényszerültek. A tatárok ezalatt körülfogták az egész tábort, melyet nyilaik záporával elárasztottak s a sátrakba tüzet vetve, több helyütt lángba borítottak. A magyarok teljesen elvesztették fejüket. Ide s tova futkosának, pusztítatva az ellenség nyilai és gerelyei által. Végre futásban akartak menekülést keresni. De ebben gátolta a tolongás, mely a sátrak keskeny sikátorai között kifejlődött. Kik szerencsésen kijutottak, üzőbe vétetvén, estek el, vagy mocsárrokba, ingoványokba üzetvén, gy vesztek el. Jobbról, balról őszi levelekként hulltak; az egész utat testeik fődtek, vérök pirosítá. Az elesettek között nagyszámban voltak képviselve az ország főpapjai és főurai. Az esztergomi és kalocsai érsekek, a győri, erdélyi, nyitrai püspökök hősi halállal a csatamezőn multak ki. A magasabb s alsóbbrendű világiak számát, kik fegyver és tűz által vesztek el, vagy folyamok- s mocsárookban találták sirjokat, megközelítőleg sem határozhatjuk meg.

A király, bár a tatárok különösen leselkedtek reá, szerencsésen megmenekült. Futásában is ezer veszély környezé. Amint a tábort elhagyta, egy tatár lándzsával tört reá; egyik kísérője fölfogta a csapást és leterítette a tatárt. Utóbb az üldözők ismét meg-

közelítették, míg ő fáradt lovának erőit fogyni érezé. Ekkor Forgách Endre saját paripáját adta a király alá s testvérével együtt merész elszántsággal elébe vetette magát az üldözőknek, hogy egy időre föltartóztassa. Csak Turóc bércei között érezte magát teljes biztonságban.

Innen, Frigyes herezeg meghívására Ausztriába ment, hova nejét Máriát és fiát Istvánt előre küldötte volt. Azonban vendégszeretet helyett rozszlelkű ármaný fogadta. Frigyes elég jellemtelen volt kizsákmányolni szerencsétlen helyzetét. Ugyanis Frigyes 1240-ben néhány magyar főurnak, kik Bélát szigora miatt gyűlöltek, fölhívására megjelent Magyarorszában; de kitűzetett és a békét jelentékeny pénzösszeg lefizetése által kelle megvásárolnia. Most Bélától ezen összeg megtérítését követelte, s annak fejében erőszakosan lefoglalta a királyi család megmentett kincseit. Sőt ezenfelül kényszerítette a királyt, hogy Mosony, Soprony, Vas megyéket átengedje. Béla sietett elhagyni a szintelen fejedelem tartományát. Csáladjával Dalmátiába vonult. A szigetek biztos menhelyül szolgáltak a tatárok elől, kik e tájakon is megjelentek.

A tatárok ezalatt kisebb csapatokra osztak s bekalandozták az ország felső vidékeit, úgyszintén a Duna s Tisza közötti részeket. Pestet, mely megkísérlé a védelmet, fölgynjtották, s lakóit kardélre hányták. Hasonló sors érte Aradot, Csanádot, Váradot. E népes tájakról nagyszámú foglyokat hurczoltak magokkal s ezeket időközönkint lemészárolták. Vad pajzánságukban az öregeket, gyermekeket, asszonyo-

kat meztelenül sorba állították, s azután egyenkint fölemelvén karjaikat, szíveikbe mártották gyilkait. Asszonyaik nem csak tanúi szerettek lenni ezen iszonyoknak; férjeikkel versenyre kelve, magok is, különösen a fogoly nőkön, kegyetlenkedtek. A szebbeket leszúrták, a többieket megcsonkítva rabszolgáikká tették. A fogoly gyermekek sem kerültek ki vérszomjazó dühöket. Ezeket a tatárok sorba ültették, s azután gyermekeiket, bunkós botokat adván kezükbe, ösztönözték, vernék őket agyba, föbe. A szülők kegyetlen kéjjel nézték s megdicsérték azokat, kik egy csapással zúzták szét a szegények fejét.

E mészárlások- és pusztításoknak egy ideig határt szabott a Duna, melyen hidak és hajók hiányában átkelni nem tudtak. De 1242. elején szokatlanul zordon tél jégkérget vont a hatalmas folyamra. Ennek szilárdsága felől tigyes esellel győződtek meg. Nagyszámú lovakat és barmokat hajtottak össze a partokra, s több napon át magokra hagyták. A túlparton levő magyarok átkeltek a jégen és áthajtották a barmokat. A tatárok ezt látván, teljesen megnyugtatta, magok is átvonultak.

Esztergom az országnak ekkor legelőkelőbb, leggazdagabb városa volt, melyben olasz- és német kereskedők dús áruraktáraikkal külön városnegyedet foglaltak el. A gazdag zsákmányra való kilátás nagy vonzerővel birt a tatárokra, kik készülleteket tettek a város meggyívására. Harmincz hatalmas ostromgépet építettek. Majd foglyaik által sok rőzsét hordattak össze, s abból egy helyen a város sánczainál magasabb falat készítettek. Ostromgépeikkel éjjel nappal

köveket hajigáltak a város falai- és tornyaira. A lakosokat nagy rémület szállotta meg. Rövid ellenállás után föladták a külerődítményeket, s lángba borítván a külvárost, magok a belsőváros köépületeibe vonultak. Azonban itt sem tarthatták magokat soká. A tatárok egyenkint megvették a palotákat, s kiket bentaláltak, fölkoncizolták. Az egykorú Roger váradi kanonok megjegyzi: »Nem hiszem, hogy az igazat megvalljam, hogy tizenöten megmaradtak volna az egész városból, kiket bent vagy kint gonoszul le nem öltek volna. Vérben áztatták kardjaikat, s azon dühben, melyre ellenök gerjedtek volt, élve sütögettek az embereket, mint a malaczokat.« Csak a hegy ormán emelkedő váracst nem tudták megvívni. Székesfehérvárat őrségének vitézsége, a Pannonhegyet fekvése mentette meg. Pozsony, és a felvidéken Trencsin is daczolt ostromaikkal. A tatárok ugyanis eljutottak egész az éjszaki szélekig és nyugati irányban Ausztriát is bekalandozták. Délfelé Horvát- és Dalmátország is színhelye volt dúlásaiknak.

Ki tudja, meddig tartott volna hazánk e siralmas helyzete, ha külesemények nem mentik meg. A tatárok 1242. tavaszán hírét vették, hogy Oktai főkhán Ázsiában meghalt. Miután pedig Batu utódjává kívánt lenni: seregét Erdélyen s a bolgárok földén keresztül visszavezeté.

Az ország állapota iszonyú volt. Legnagyobb, legvirágzóbb része pusztasággá lön. A földek műveletlenül állottak. A' gazdag városok, népes helységek lakatlanul, romjaikban heverték. Az utakat hullák ezrei borították, melyek ragályos betegségeket ter-

jesztettek és az erdők ragadozó állatait kicsalták. Majd a távolabb részekből, vagy az erdők rengetegeiből visszatérő lakosokat az éhség fenyegette. Ez oly magas fokot ért el, hogy sokan nemcsak állati és emberi hullákkal táplálkoztak, hanem embertársaikat leölték, hogy azoknak húsából életüket fentarthassák.

IV. Béla buzgó, önfeláldozó tevékenységet fejtett ki az ország vérző sebeinek orvoslása és annak újabb fölvirágoztatása körül. Külföldön rendelt élelmiszerek megszüntették az éhséget. Ugyanonnan szerzett barmok segítségével újra művelni kezdték a földeket. A néptelen vidékekre idegenek telepítették meg. A városok, falvak fölépültek. Az ipar és kereskedés ismét lendületet nyert. A templomok, kolostorok fölépítéséről sem feledkezett meg; sőt újakat is alapított. Szent Ferencz és szent Domokos szerzeteseit, szent Klára szüzeit megtelepítve, a vallásos szellem és a nevelés érdekeit igyekezett előmozdítani. Általán intézkedései és a siker által, mely azokat koronázta, jogot szerzett magának arra, hogy a hálás nemzedék »az ország helyreállítójának« nevezze.

És ő az országnak nemcsak belső jólétét, hanem kültekintélyét és súlyát is visszaállította. Megboszulandó a személyén és koronáján ejtett sérelmet, 1246. tavaszán Frigyes ausztriai herczeg ellen indult, ki már az első csatában elesett; mire a három nyugati megye visszacsatoltatott, sőt rövid időre Stiria is a magyar királyt uralta.

Azonban Bélának végső éveit elkeserítette elsőszülött fia, István. Atyja ellenségeivel szövetségbe,

fegyvert ragadott ellene. S a nemzet újra tanuja volt a szomorú látványnak, melyet az atya és fiú küzdelme nyújt.

Béla 1270. május 3-án mult ki, s Esztergomban a ferencziek zardájának sirboltjába temettetett.

Királyaink között Béla birt a legszámosabb családdal. Három fiú- és kilencz leánygyermeké volt. Az utóbbiaknak egyike M a r g i t, elvonulva a világ zajától, a Buda közelében levő nyulakszigetén, atyja által alapított apáczazárdában az Üdvöztőnek jegyezte el magát. Szent életét szent halállal végezte. A sziget, mely lakhelyétől szolgált, azóta nevét viseli, s kolostorának romjait maig kegyelettel látogatja a magyar.

Béla utódjának, V. I s t v á n n a k rövid, három éves uralkodását (1270—1272.) két hadjárat tölti be. Az egyiket Ottokár cseh király ellen viselte, szenvedett sérelmek megboszulása végett. A másíknak színhelye Szerbország. Ide a fejedelem és fia között támadott viszályok lecsillapítására hivatott meg. Midőn ezen fáradozék, megrendítő hirt vett udvarából. Ifjabb fiát, Endre herceget Pektári Joakim, hatalmas főúr Németországba ragadta el. E merész tény rugói és részletei nincsenek földelítve. István rögtön visszasietett, hogy fia visszaszerzésére a szükséges intézkedéseket teggye. Azonban a megerőltetett lovaglás betegséget hozott reá, melynek 1272. szeptember 1-én áldozatává lőn.

XIV.

A két utolsó Árpádházi király.

(IV. László 1272—1290. — III. Endre 1290—1301.)

Midőn István kimult és a korona a tizéves IV. Lászlóra szállott, a hazánkkal határos német birodalom nagy válság küszöbén állott, melynek kifejlésére a magyar nemzet eldöntő befolyást gyakorolt.

A hatalmas Hohenstaufok dynastiájának utolsó császára IV. Konrád (1254.) halála után, a német császári trón közel két évtizeden át üresedésben volt. A birodalom a fejtelenség és önkény minden zavarainak színhelyévé lett. Ottokár fölhasználván ezen kedvező időpontot, majd erőszak- majd ármánnyal urává tette magát több német tartománynak (Ausztria, Stíria, Karniolia, Krain, Karinthia.) Sőt éjszaka Szilézia s Lengyelország fejedelmei, délen Verona, Treviso s más városok védelme alá helyezték magokat. Birodalma az Óriás-hegységtől az Ádriáig terjedett. Már-már azon merész gondolattal foglalkozék, hogy nagy, önálló szláv birodalmat alkot.

Ekkor a német fejedelmek a csekélyhatalmú, de nagyszellemű Habsburg Rudolfot választották királylyá (1273.). Ez a német birodalom hajdani fényének és hatalmának visszaállítását tűzvén

ki föladataul, haladéktalanul fölhívta Ottokárt, hogy a jogtalanul birt herczegségekről lemondjon, és mint Cseh- és Morvaország fejedelme a hűbéri esküt letegye. Midőn pedig az elbizakodott cseh királytól visszautasító választ vett, hadat üzent neki.

Mind Rudolf, mind Ottokár belátta, hogy a háborúban, melynek küszöbén állottak, a magyarok szövetsége nagy, talán eldöntő fontossággal bírand. Mindezt megtették tehát, hogy a magyar kormány vezetőit megnyerjék. Ottokárnak erre kevés kilátása volt; mert már előbb többször jelét adta az ország iránti ellenséges érzületeinek. Szerencsésebb volt Rudolf, ki a magyar királylyal véd- és daczsövetségre lépett.

A háború 1276. őszén nyílt meg. Rudolf október közepén Bécs alá vezette seregét s itt egyesült a magyar segélyhaddal. Ottokár nem mert nyílt csatában megmérkőzni. Békét kért, s ezt megnyerte. Kötelezte magát, hogy Rudolf előbbi, általa visszautasított fölhívásának eleget teend és a magyar koronához tartozó várakat visszaadja.

E béke rövidtartamú volt. A büszke Ottokár megbánta, hogy a megalázó föltételeket elfogadta s vonakodott azokat teljesíteni. A háború megújulása előrelátható volt. Rudolf a magyarokkal fönnálló szövetséget még szorosabbra kívánta fűzni; mivégből leányát Klemeninát IV. László testvérének, Endre herczegnek eljegyezte. Fölhívására 1278. tavaszán László 40,000 magyar s 16,000 kún vitézt indított meg. Ezek augusztus 14-én egyesültek a német ki-

rálylyal. És tizenegy nappal utóbb, a terjedelmes síkon, melyet a March folyam átszel, szemben állottak egymással az ellenséges hadak (augusztus 26.). A csatát a magyarok nyitották meg. Nagy erővel ütöttek a morva csapatokra, mire ezek visszavonulni kényszerültek. Majd a lengyel hadosztályra vetették magokat; ez is futásnak eredett. Ottokár lelkesítő szavai, veszélyt megvető személyes bátorságának példája nem tartóztathatta föl seregének fölbomlását. Elvesztve látván a csatát, hősi halálért küzdött. Ezt föltalálta. Sebeiktől elboritva esett el a csatatéren, melyet 12,000 harczosának hullája fődött.

E győzelem Rudolfot nem csak legveszélyesebb ellenségétől szabadította meg; hanem megmenté a német birodalmat is, mely egy szomszéd szláv birodalom által komolyan fenyegetve leendett. Ugyanekkor Rudolf trónját teljesen megszilárdítá és lehetővé tette, hogy az ausztriai hercezséget fiának, Albertnek adományozván, megalapítsa mai napig virágzó, Magyarországbán háromszázad óta uralkodó, házának hatalmát. És ezen eredményeket kiválólág a magyar segélynek köszönheté, mely nélkül nem lett volna képes megmérközni Ottokárral. Ezt maga is elismerte. »A nyelv meg nem mondhatja, — írja Lászlóhoz — a toll le nem írhatja véghetetlen örömlünkét afölött, hogy oly nagylelküleg és oly hatalmas erővel keltetek közös sérelmeink megboszulására. Miért is Istent dicsérve, mire csak képesek vagyunk, a legnagyobb hálát mondjuk királyi felségednek, s fenhangon jégérjük, hogy a nektek fogadott bonthatlan szövetségtől semmiféle viszontagság nem fog minket elhajlítani,

hanem a ti ügyeiteket mindig és mindenben saját ügyeinknek fogjuk tekinteni.«

Azonban, miként fényes és jelentőségteljes László uralkodásának kezdete, úgy gyászos és szégyenteljes volt további folyama és vége. Midőn nagykorúvá lőn, keveset gondolva uralkodói kötelmeivel, szórakozások- és kiesapongásokba merült. Anyja, Erzsébet, egy kun főnök leánya által, a kunokkal rokonságban lévén, azoknak ledér társaságában töltötte idejét, mi alatt az országban megújultak a régi zavarok; önkény lépett a törvény, erőszak a jogtisztelet helyébe.

Az elnyomottak, kik nem találtak meghallgatásra a királyi trónnál, Rómába fordultak, a kereszténység közös fejéhez és atyjához, kit a vallásos középkor hivatottnak tartott és képessé tett, hogy szavát emelje mindenütt, hol igazságtalanság űzi játékát. A pápa 1279-ben Fülöp fermiói püspököt küldötte Magyarországra. Megjelenése nem maradt hatás nélkül. A király tisztelettel hallgatta intéseit, és ígérte, hogy a törvények tekintélyét visszaállítja. Azonban alig távozott a főpap Budára, hogy ott a magyar püspökökkel tanácskozzék, midőn Lászlót uira körülhálózták gonosz tanácsosai és kiesapongásainak részei. Ezeknek befolyása alatt visszavonta ígéreteit és szétoszlatta a budai zsinatot. A pápai követ Pozsonyba menekült, s innen az állhatatlan királyt kiközösítette, az országot egyházi tilalom alá vetette. A pápa, értesülvén e fordulatról, deczember 9-én hosszú komoly levelet intézett a királyhoz.

»Figyelj, fontold s gondold meg felséges király

— így szól többi között — hova, s kik vezetnek? mit hanyagolsz el, s mihez ragaszkodol? Vedd fon-
folóra, hogy széltében beszélik, hogy a magyar kirá-
lyi ház, mely a hitetlenek ellen Krisztus hőseit szokta
nevelni, s a barbárok gonoszságának elnyomására har-
czolt, mely az Istent, az ő egyházát és az igazságot
tisztelő, jó cselekedetekben kitűnő férfiakkal diszlett:
iszonyú és súlyos gyalázzal mocskoltatik be
Vajjon mikép fogod magad az igazságos bíró előtt
menteni, miután üdvösségedet és a királyi név jó hi-
rét veszélyeztetted? Mikép fogod védeni magad azelőtt,
ki hosszútűrő, de midőn haragra ingereltetik, kemény
ítéletének gyilkával lesújtja az ellenszegülőket? . . .
Reméljük ugyan, hogy a mindenek igazgatója visz-
szavezérlend parancsainak ösvényére; de ha jelen
változékonyágodban megáltalkodnál, erősen hisz-
szük, hogy Isten hatalma győzni fog fölötted!«

A király azonban »megáltalkodott változékony-
ságában.« Többször ígért és mutatott is javulást; de
csakhamar ismét visszaesett bűneibe. Utóbb a kunok
helyett, az általa megtelepített tatárok lettek kedven-
czei. Ezeknek társaságában nemcsak uralkodói kö-
telmeiről, hanem az erkölesiség és illem minden sza-
bályairól is megfeledkezett. »Örvénybe süllyedtél —
írja neki 1287. márczius 12. a pápa — csúfjává let-
tél a népeknek, botrányára az embereknek, gyűlölt
Isten előtt!«

A megromlott szív nem indult meg e szózatra.
A javithatatlantól végre gyilkosok töre mentette meg
a lealázott, nyomorba süllyedett hazát. Midőn 1290.
július 10-én Kőrösszeg várának közelében, nyílt me-

zön sátrak alatt kunok társaságában tartózkodék :
hármán közölök, magánboszu által vezéreltetve,
orozva megölték. A 28 éves ifju királyt köny és
gyász nélkül kísérté sirjába a nemzet.

Midőn IV. László tetemeit a fehérvári sirbolt be-
fogadá, az Árpádháznak már csak egy férfisarja volt
életben : *Endre* herczeg.

II. Endre király életének végső évében szokat-
lan körülmények között lépett harmadik házasságra.

Midőn kereszteshadjáratáról visszautazott, a
tengeren nagy vihar lepte meg. Már eltűnt minden
reménye a menekülésre. Ekkor éji álmában szent
Gellért csanádi püspök alakja jelent meg előtte, s fe-
nyegetőleg intette, ujitaná meg a szent István által Ra-
vennában sz. Péter egyháza javára tett, s régóta el-
hanyagolt alapítványt, mely szerint annak évenként
35 márka ezüstöt kell vala fizetni. Endre álmá-
ból fölébredvén, fogadást tett, hogy ha a veszélyből
megmenekül, az alapítványt megújítandja és szemé-
lyesen zarándokol Ravennába.

Fogadalmát csak tizenhét évvel utóbb teljesítette.
Ez alkalommal meglátogatta rokonát VII. Azzo esztei
örgrófot. A fényes ünnepélyek, a vig tornák között,
melyek tiszteletére rendeztettek¹, figyelmét magára
vonta az örgróf egy leányrokona, Beatrix, kinek bá-
jait az egykorú lantosok is megénekelték. Megkérte
kezét, s azt elnyerte. Az olasz hölgy 1234. tavaszán
Magyarországba jött. Endre alig egy évig élt ifjú ne-
jének oldala mellett, s halálakor áldott állapotban
hagyta őt maga után. Beatrix, Bélának ellenséges ér-

zületeitől tartván — mert a házasság az ő ellenzése daczára jött létre — férfirnhába öltözve, titkon Németországba menekült. Verda városában szülte meg fiát, Istvánt. Utóbb ezzel együtt visszatért szülőföldre Estebe, hol szívtelen rokonai által elhagyatva, IV. Incze pápa könyörült rajta, és 20,000 francnyi értékű évi segélyt rendelt számára. Mintán fiának nevelését befejezte, maga zárdába vonult, hol hányatott életét az áhitat gyakorlatai között végezte be.

István herceget nagybátyja, II. Azzo esztei örgróf fogadta udvarába. De a tett- és hatalomvágyó ifju a fejedelem ellenségeivel szövetkezett; midőn pedig a tervet fölfedezték, menekülni kényszerült. A távol Spanyolországba vitte végzete, hol nővére Jolanta, az aragoniai király neje, szíves fogadtatást biztosított részére. Nyugtalan szelleme rövid idő múlva ismét visszavezette az olasz földre, hol kaland- és uralomvágyát könnyebben kielégíthet. Egyideig Ravenna város kormányának élén találjuk; mig utóbb az elégetlen polgárok elűzték. Végre Velenczében telepedett meg, s itt a családi élet körében találta föl nyugalmat. Egy gazdag patricius család leányát, Morosini Katalint nyerte nőül. Ezen házasságból származott

E n d r e.

IV. László, miután gyermekei nem voltak, Endrét Magyarországra meghívta, s 1278. körül Slavónia hercegévé nevezte. Zajtalanul és föltűnés nélkül élt itt, mig László halála megnyitotta előtte az utat a trónra, melynek örököse volt. Jogait érvényesítendő, Székesfehérvárra sietett, hol Lodomér esztergomi érsek fölére tette a szent koronát (1290. július 28.).

Az ország zavarteljes viszonyai állandó békét s a király részéről erélyt, buzgalmat követeltek. Azonban most külhatalmak által előidézett belzavarok tették az eddigi bajokat.

Ugyanis III. Endrével szemben két hatalmas trónkövetelő lépett föl.

Az egyik Habsburg Rudolf volt, ki Magyarországot, birodalmi hűbérnek nyilatkoztatván, fiára Albert ausztriai herczegre ruházta. Eljárása miatt a hálátlanság és jogsértés legsúlyosabb vádja éri; ugyanis a jogczimek, melyekre igényeit alapítá, teljesen alaptalanok voltak. Egyébként, miután a német császároknak hagyományos törekvése volt Magyarországot a német birodalom főnhatósága alá hozni, csak az meglepő e föllépésben, hogy Habsburg Rudolf oly hamar megfélemedkezett a szolgálatokról, melyeket neki a magyar nemzet tett, s hogy ily hálátlansággal fizette vissza azokat.

Albert erős német sereg élén Magyarországba tört, s Pozsonyt, Nagyszombatot elfoglalva, a Vág vizéig nyomult. Endre nem indult ellene, hanem Ausztriába vezette hadait s Bécs városát vette ostrom alá, miáltal Albertet kényszerítette, hogy tartományának védelmére siessen. A háborúnak Rudolf király halála vetett véget. Albert ekkor a német birodalom trónjának megszerzésén fáradván, lemondott magyarországi terveiről és békét kötött. Hosszabb ideig foglalkoztatta Endrét másik vetélytársa.

A francia származásu Anjou-ház Nápoly és Szicília trónjára emelkedvén, mint a középkorban nem

egy dynasztia, világuralmi ohajokat táplált, melyeket annál könnyebben és biztosabban vált valósíthatni, mert a szent-székkal szoros, benső viszonyban állott. Mig egyrésről keleten a konstantinápolyi és jeruzsálemi császárságok megszerzésére törekedék, nyugaton legelőbb Magyarországra irányozta figyelmét. Itt az uralkodóháznak csak egy férfitagja, IV. László volt életben; házassági kapcsolatok segítségével tehát közel kilátás nyílt a trón elfoglalására. Emiatt I. Károly király kettős házasságot létesített. Leányát Erzsébetet nőül adta László királynak, és ennek testvérét Máriát nőül szerezte fiának II. (sánta) Károlynak. Ezen utóbbi házasságból született Martell Károly.

Alig hunyt el IV. László, midőn Mária kinyilatkoztatá, hogy a magyar trón, az örökösödési jog alapján, illeti meg; ő pedig fiának engedi át. A pápa, ki szívesen látta volna a szent-székhöz ragaszkodó, vallásos buzgalmáról ismeretes dynasziát a magyar korona birtokában, jóváhagyta ez intézkedést. És egy papi követ Martell Károlyt magyar királylyá koronázta. Miután azonban az Árpádháznak egy férfitagja még életben volt, s a nőág örökösödési jogát hazánkban sem törvény, sem szokás nem szentesítette, Mária igényei nem birtak alappal. A koronázás is, mely az országon kívül, a nemzet tudta és hozzájárulása nélkül, idegen főpap által, idegen koronával eszközöltetett: minden jogerőt nélkülözött.

Emiatt sem a pápa, sem Martell Károly küldöttei nem voltak képesek a nemzetet elvonni Endrétől, ki erélye, tevékenysége és tapintata által telje-

sen méltónak bizonyította magát a trón birtokára. Ezalatt Martell Károly 1295-ben meghalt, mielőtt az országot, melynek királyául tekintette magát, megláthatta volna. Jogait kiskorú fiára, Róbert Károlyra hagyományozta.

Mária, VIII. Bonifác pápa által támogatva, minden eszközt fölhasznált, hogy unokája számára a magyar rendek körében pártot szerezzen. Igyekezetei nem voltak eredménytelenek. Endre igazságszeretete által ösztönöztetve, elrendelte és komolyan sürgette, hogy az urak minden önkényesen elfoglalt javakat törvényes birtokosaiknak visszaadják. Sokan, kiknek érdekei ezáltal sértve voltak, ellenséges állást foglaltak el a király irányában. Ilyenek voltak Lóránt gróf, előbb erdélyi vajda, Iván németújvári gróf, stb. Ezek Róberthez hajoltak, azon reményben, hogy a gyermekkirály uralkodása alatt szerzeményeiket megtarthatják, s féktelenségek nem fog korlátokra találni. A pápai befolyás a főpapok soraiban is szerzett híveket Róbertnek. Meghívásukra Róbert Károly 1300. tavaszán Dalmátiában partra szállott és Gergely esztergomi érsek által megkoronáztatott; de nem a szent korona volt az, mely halántékait környezé.

Endre minden lehető megtett, hogy vetélytársának igyekezeteit megheiusítsa. Azonban 1300. végén súlyos betegségbe esett, mely 1301. január 14-én életének végét vetett. Budán a sz. Ferencz-rend egyházában találta örök nyughelyét. Csak egy leánygyermeket hagyott hátra, Erzsébet hercegnőt, ki szegényesen és elhagyottan, Schweicz egyik zárdájában végezte életét.

E század elején a franciaországi Crouy-Chanel grófok vitatni kezdték, hogy ők az Árpádház fiágának egyenesen leszármazó sarjai. Közrebocsátották családi okmányaikat, melyek szerint III. Endre, mielőtt IV. László alatt Magyarországra jött, Franciaországban házasságra lépett s itt fiainak Félixnek és Márknak a Crouy és Chanel nevű birtokokat megszerzé. Azonban tekintetbe véve, hogy Endrénak atyja, István herceg 1235-ben született, ennek fia 1278 előtt, a mely évben Magyarországon megtelepedett, nem érhetette el a kort, melyben gyermekekkel birhatott. Az okmányok tehát, melyekből ez következik, nem lehetnek hitelesek. Továbbá föltenni nem lehet, hogy Endre, midőn Magyarországra jött, s utóbb, midőn trónra lépett, fiait a külföldön hagyta, s hogy ezen gyermekek atyjok uralkodása alatt és ennek halála után jogos igényeiket érvényesíteni elmulasztották volna.

Kétségtelen tehát, hogy az Árpádház, mely házáknak három évszázad lefolyása alatt husz törvényes királyt adott, a XIV-ik század hajnalán sirba szállott.

XV.

A kath. egyház az Árpádok alatt.

Azon tényezők között, melyek hazánk állami szervezkedésére, nemzetünk műveltségi és erkölcsi fejlődésére jelentékeny és áldásos befolyást gyakoroltak: a kath. egyház s a kath. papság foglalja el az első helyet.

Egyrésről a nemzetet az új eszméknek, az idegenszerű formáknak megnyerni, az időközönként fölmerülő ellenzéki törekvéseket leküzdeni; másrésről a magas fokra emelt, a vallásos nimbussal környezett királyság hatalmi tulkapásai ellen a nemzeti jogokat és szabadságokat megvédeni, föntartani: csak a papság közreműködésével sikerülhetett.

A harcziás népnek megbarátkozása a békés foglalkozásokkal, a királyi tekintély, a törvény és rend iránti tisztelet megerősödése: mindez nem erőszak műve. A nemesítő és szelidítő elemeknek volt ez hatása, melyeket a keresztény vallás oly gazdagon bír, s az egyház oly sikeresen tudott értékesíteni.

De nemcsak magas eszmék megtestesítésében vagy nagy czélok előmozdításában volt munkás. A közélet mindennapi viszonyai között is lépten nyomon találkoztunk tevékenységével.

A királyi tanácsnak a főpapok voltak legbefolyásosabb tagjai. A király és királyné udvarában a legfontosabb állomást, a cancellári tiszteket főpapok foglalták el. A király távollétében, vagy kiskorúsága alatt többször az esztergomi érsek állott az ország kormányának élén. Ez volt a pénzverdek főfelügyelője. A legfontosabb diplomáciai küldetéseket főpapokra bizzák. A sztrik érsek hozta meg Szilvesztertől a koronát. Odiló sümegi apát II. Orbán pápánál volt Kálmánnak követe. Harduin győri püspök vezette Apuliában a normann királylyal folytatott tárgyalásokat. Péter fehérvári prépost (1134.) II. Lothár német császárhoz, Uros pannonhalmi apát (1221.) Mieczislaw lengyel királyhoz küldetett. Vancsa István (1241.) Rómában segélyt sürget a tatárok ellen. Tamás váci, Pál veszprémi, Dénes győri püspökök Ottokárral alkudoztak. Lodomér esztergomi érseket IV. László és III. Endre többször küldötték fontos megbízásokkal Ausztriába stb.

A főpapok honuk védelmében ép úgy részt vettek, mint a világi főurak. Dandárokat állítottak ki, s magok vezették harcba. Hogy a veszélyt nem kerültek, a Sajó mellett elvérzett főpapok sorozata bizonyítja. Hadvezéri tehetségei által is nem egy tüntette ki magát; mint Ugrin Kalocsa hős érseke a tatárpusztítás idejében; vagy Jakab pécsi püspök, ki 1271-ben Ottokár ellen vezérkedett.

A törvénykezés és igazságszolgáltatás terén sem voltak nélkülözhetők az egyháziak. A királyi és nádori törvényszékeknek ők voltak legavatottabb tagjai. Fontosabb ügyekben a vizsgálatok eszközésére

őket küldötték ki. A birtokosok okmányok szerkesztése, hiteles átírása és őrzése végett az egyháziakhoz fordultak, kik bizalmokat és tiszteletöket birták. A hatóságok is őket kérték föl hitelesítések, vizsgálatok, tanuvallatások, végrehajtások eszközlésére. Különösen a káptalanok- és kolostorokra nehezedtek ezen teendők; minélfogva »hiteles helyek«-nek neveztettek.

A földművelés és ipar tekintetében is a szerzetesek érdemeikkel bírnak. A Bakony, Mátra és Vértes rengetegeibe a szent Benedek-rend tagjai vezették be a culturát. A tudomány és irodalom, a tanítás és nevelés egészen papok kezeiben volt. A szegényeket és elhagyottakat az egyház mindig tárt karokkal ölelte magához.

Az egyháznak, mely ekként a nemzeti élet minden irányával legszorosabban összenőtt, hazánkban szent István király volt alapítója. Ő szilárdította meg a keresztény vallás uralmát, ő kapcsolta az új tagot a római központhoz, ő hozta létre azon egyházi intézményeket, melyek a vallási élet ütereinek és szerveinek tekinthetők.

A magyarországi egyháznak királyi székvárosát, Esztergomot tette központjává. Itt érsekséget alapított, melynek első főpapját Asztrikban tiszteljük. Ez a sz. Benedek rend tagja Rómából Adalbert püspököt Csehországba kísérte, hol a breunai kolostor megalapításában segélyére volt. Majd Magyarországra jött, s itt a térítési munkában részt vett. István a korona megszerzése végett őt küldötte Rómába. Midőn követségét szerencsés sikerrel befe-

jezé, a magyarországi egyház élére állította. Az esztergomi egyházmegye azon időben még terjedelmesebb volt, mint ma; ugyanis területéből a XVIII. század végén szakítottak ki a rosnyói, besztercebányai és szepesi püspökségek.

Az érsekség alatt tíz püspökség állott. Miután alapítási okmányaik és legrégibb irományaik elveszték, a szent István által alapított tíz püspökség névsorát teljes biztossággal alig tudjuk megállapítani. A kalocsai, egri, győri, veszprémi, pécsi, csanádi, és erdélyi ide tartozik. De a bácsiról, — mely később a kalocsaival egyesített, — a nyitrai, vácz-i és nagyváradiról kétséges, vajjon alapítóikat nem birják-e a későbbi királyokban. A zágrábi szent Lászlónak köszöni létét. Hihetőleg ugyanezen király emelte a kalocsai püspökséget érseki rangra.

A szerémi püspökséget 1229-ben Ugrin kalocsai érsek hasítá ki saját megyéjéből, hogy püspöke a déli részeken elterjedt patarenus eretnekek megtérítésére működjék. Székhelye kezdetben a kő-i kolostor, később Bánmonostora volt. Néhány évvel utóbb, 1234-ben alapított a bosniai püspökség. A milkói püspökség nyomaival már a XI. században találkozunk; az erdélyi székelyek is hatósága alá tartoztak. Midőn Róbert esztergomi érsek 1238-ban a moldvaországi kunokat megtéríté, ezeket is a milkói püspök alá rendelte. A tatárjárás pusztításai enyészetet hoztak e püspökségre, mely csak a XIV. században támasztatott föl.

Dalmátiában a spalatói érsekség alatt mint-

egy huszonöt püspökség létezett. Minden jelentékenyebb város saját püspökével kívánt birni. Utóbb a raguzai és zárai püspökségek érseki rangra emeltettek.

Szent István, követvén az egyházban általánossá vált gyakorlatot, az érseki és püspöki székhelyeken székesegyházi káptalanokat állított föl. Ezek papi testületek, melyeknek tagjai azon hivatással bírnak, hogy a székesegyházban a zsolozsmákat véggezzék, ott az isteni tisztelet fényét emeljék, és a püspöknek tanács gyanánt szolgáljanak. A kanonokok kezdetben egy háztan laktak s közösen éltek főpapjokkal. A XII. században azonban a káptalanok önálló testületekké váltak, s ekkor a közös életmód is megszűnt körükben.

Némely előkelő városok, bár nem voltak püspöki székhelyek, ugynevezett társaskáptalanokkal bírtak. Ezeknek sorát megnyitja a székesfehérvári, melyet szent István, midőn Gyula vajdát legyőzte, a hadizsákmányból alapított. Gondjaira bízta a szent korona őrizetét. Ugyanő létesítette az óbudai káptalant. A pozsonyi, már a magyarok bejövetele előtt főnnállott. A későbbi királyok idejében Aradon, Dömösön, Szebenben, Szepesen, Vasváron létesültek ily káptalanok; Esztergomban pedig a székesegyházi káptalan mellett, három külön társaskáptalan állott fenn: sz. István első vértanu, sz. György és sz. Tamás védnöksége alatt. A kanonokok száma a káptalanokban különböző volt; hat és negyven között váltakozott.

A lelkipásztorkodás teendői legrégibb idők óta

plébánosokra voltak bízva. Kezdetben csak minden tíz község birt egy plébánossal. Később a hitélet emelkedése a plébániák szaporodását vonta maga után.

A püspökök, kanonokok és lelkeszek a »világi papságot« képezik, mert a világban élnek és főhivatásuk a világra hatni. E világi papság jelentékeny támogatásban részesült minden időkből a »szerzetes papság«, a szerzetesrendek részéről.

A szerzetes élet alapeszméje egykorú a kereszténységgel. Csak megtestesülését és szerves kifejtését hozták meg a későbbi századok kiváló férfiai.

Ez alapeszme ugyanis nem más, mint a keresztény tökély eszményét Istenhez való fölemelkedés, a hitigazságok tanulmányozása és az érzéki ingerek leküzdése által lehetőleg megközelíteni; egyuttal pedig, a koronkint fölmerülő szükségekkel összhangzó gyakorlati életmunkásság által, közreműködni a kereszténység szellemének uralomraemelkedésében, az emberiség boldogításában.

E czélok szabatos kifejezése, és az azokhoz vezető eszközök alkalmazása nyugati Európában főleg szent Benedek érdeme.¹⁾ Az általa alkotott, s napjainkig érvényben maradt szabályoknak főpontjai a következők:

Minden kolostor önálló testületet képez, mely

¹⁾ Született Olaszországban Nursia nevű városkában 480. Meghalt a monte-cassinói kolostorban 543-ban.

nek tagjai magok választják főnököket, kit atyának, »apát«-nak neveznek, s kinek mindnyájan engedelmeskedni tartoznak. Ez fontosabb ügyekben minden tagnak, csekélyebbekben az idősebbeknek tanácsát kéri ki. A kolostorba való fölvételt egy évig tartó szigorú próba előzi meg. Kik fölvétetnek, ünnepélyes esküvel kötelezik magokat szűzességre, szegénységre és engedelmességre. Emellett kötelességök a folytonos munkásság és pedig oly irányban, hogy nemcsak magoknak, hanem embertársaiknak is hasznosak legyenek; ide tartoznak az áhitat gyakorlatai, lelkeszi teendők, a tanulás és tanítás, végre a kézimunka. Közös imádság végezt nappal és éjjel többször összejönnek és énekelve végezik a zsolozsmákat. Minden kolostor könyvtárral bír; a szerzetesek kezdetben magok másolták le a könyveket, egy munkának leírásában, az íróeszközök tökéletlensége folytán, gyakran egész életüket eltöltve. A földművelés, erdőirtás, baromtenyésztés terén czélszerűbb eljárási módot honosítottak meg. Az építészet, szobrászat és festészet nagyszámú ügyes munkást, nem egy kitűnő művészt számított soraikban. Ujabb időkben, a viszonyok változása ezen utóbbi munkakör elhagyására készítette őket, hogy osztatlan erővel a szellemi tevékenységre irányozhassák figyelmüket.

Szent Benedek rendje a VI. századtól kezdve Európa minden részeiben elterjedett. Kolostorai a nyugati cultura főtényezőivé lőnek. Fulda, Sz. Gallen, Hirschau, Korvey, Reichenau stb. iskolái főleg a nemesség és papság gyűlhelyeivé lettek. A rend virágzásának legmagasabb fokát a XV. században érte el, midőn 15,000-nél több kolostorral birt; ezeknek szá-

mát a protestantismus 5000-re szállította le. Jelenleg mintegy 800 létezik. A rend 35 pápát, 200 bibornokot, 4600 érseket s püspököt, 1560 szentet és 15,700 író adott az egyháznak.

Ezen számoknál sz. Benedek hatásának nagyságát hangosabban hirdeti azon tény, hogy mint egy hazai írónk szépen mondja, »szerzetes művét egy ezredév romokat romokra halmozott viszontagságai összerontani nem tudták. Létele első korszakában keresztényesítve Európa legtöbb, s polgárosítva valamennyi népeit és országait, szerzett dúsgazdagság ölében ő is lankadott, hanyatlott, romlásnak indult többször; de az ősi szellemből mindig meg tudott kebelében őrizni annyi életerőt, hogy az elharapózott romlottságból, vagy népeket és országokat ért erőszakos fölforgatások és dúlások okozta romok alól, a még megmenthetőt kiragadva s egyesítve, számára menhelyet keressen és vivjon ki, az eredeti rendeltetésnek újabb fényvel, dicsőséggel s sikerrel való helytatására.«

Reánk nézve sz. Benedek-rendje kétszeres fontossággal bír; amennyiben az első szerzetes-intézmény, mely hazánkban megtelepült és a nemzet megtérítése, civilizálása körül kitűnő érdemeket szerzett. Első tagjait sz. Adalbert küldötte Magyarországra, kiknek Gejza Pannonhegyén — hova egykor szent Márton, Tours híres püspöke a világtól visszavonulni szeretett — kolostort kezdett építeni. Szent István befejezte az építést; a kolostort, mely az 1001-ik évben ünnepélyesen felszenteltetett, gazdagon megadományozta és sokféle kiváltságokkal fölruházta.

Ugyanő alapította a pécsvárad i, zala vári, bakonybéli apátságokat is. A rend annyira megkedvelte magát az országban, hogy a XVIII. század végéig kolostorainak száma 54-re emelkedett.

A második, hazánkban meghonosult szerzetesrend a ciszterciatáé volt. Ezt szent Róbert 1098-ban szervezte. Fájdalommal látván, hogy honában sz. Benedek rendje, melynek maga is tagja volt, az eredeti szigorú fegyelemtől eltért, rokonszellemű társával a Dijon mellett fekvő Citeaux nevezetű vadonba vonult, hol szigorú szabályok szerint éltek. Hugo lyoni érsek kolostort épített részökre.

Majd az uralkodók, világi urak s főpapok versenyre siettek az új rendet terjeszteni. Lipót herceg meghívta Ausztriába, a szentkereszti apátságba. Innen 1140 körül 12 szerzetes hazánkba jött, s a czikadori apátságban telepedett meg; III. Béla a szent gotthardit és pilisit létesítette. A rend az utolsó Árpádok alatt 27 kolostort számított.

A szent Norbert által, szintén Franciaországban alkotott prémonstrei kanonokrend is korán szives fogadtatásra talált hazánk határai között. II. István hozta be, s 1131-ben Nagyváradon alapította első prépostságát, melyhez rövid idő alatt huszonegy más csatlakozott.

A szerzetesi szigort és önmegtagadást legmagasabb fokig vitték a karthusiak, kiknek szerzetét sz. Brunó a grenoblei havasok között, Chartreux völgyében alapította. Tagjai állandó hallgatásra kötelezték magokat, melyet csak fontos okok miatt sza-

kitottak meg. Hétfőn, szerdán, pénteken kenyér és víz volt táplálékuk; a többi napokon főzeléket, vásárnapon halat is, de húst soha sem ettek. Durva öltöny, kemény fekhely mellett, különböző sanyargatásokkal is fegyelmezték testöket. Az időt, mely az imák és elmélkedések után fenmaradt, kézimunkára, vagy tudományos foglalkozásokra szentelték. Hazánkban a XIII. század második felében honosultak meg. A Szepességben a lechniezi és Borsodban a tárkányi kolostor voltak első lakhelyeik.

A középkor szülöttei [közé tartoznak az úgynevezett kolduló szerzetek. Míg a fönnebb megnevezett rendek terjedelmes földbirtok és nagy gazdagság uraivá váltak, s ekként eredeti rendeltetésőtől gyakran eltértek: Assisi szent Ferencz oly szerzetestársulatot alapított, melynek nemcsak egyes tagjai fogadák és tarták meg a szegénységet, hanem kolostorai is tartózkodának ingatlan javakat elfogadni; anyagi szükségleteiknek földézését a hivatól önkényt befolyó, vagy koldulás által beszerzett alamizsnától várva. E szegény és alázatos életmóddal, sz. Ferencz a legnagyobb tevékenységet kívánta összekötni, mely kivált az alsóbb néposztályokra terjedt ki, tanítván a gyermekeket, prédikálván és a szentségeket kiszolgálván a fölönötteknek, megosztván koldult kenyeret a koldusokkal, vigasztalván, segítvén mindenkit. Emellett a szerzet tagjai a tudományok- és művészetektől sem voltak elzárva. Nagyszámú híres tudósokkal, írókkal és művészekkel találkozunk soraikban.

Soha szerzet oly gyors és nagymérvű fölvirágo-

zásnak nem örvendett, mint ez. Ezrenként létesültek kolostorai; százezrenként számította tagjait, kik között nem hiányoztak a főrendi családok sarjai sem. Rövid idő alatt a népek rokonszenvét meghódította, és a leghíresebb főiskolák tanszékeit elfoglalta. Kilit egri püspök volt az első, ki 1231-ben magyarföldön meghonosította, midőn annak saját székhelyén kolostort épített. IV. Béla 1240. Esztergomba, IV. László 1280. Székesfehérvárra és Pozsonyba hívta meg.

A kolduló szerzetekhez tartoznak a domonkosiak. Ezen rendnek, kevéssel létrejötte után, egy Pál nevű előkelő magyar úr Bolognában tagjává lett, s 1221-ben hazájába visszatérván, Győrött kolostort és iskolát alapított.

Szent Ágoston remetéinek szerzete, mely 1256-ban Olaszországban keletkezett, a század végén már Budán, Esztergomban, Székesfehérvárott stb. kolostorokkal birt.

Azonban hazánk nemcsak az egyebütt létesült szerzetes intézmények meghonosulása és fölvirágozására mutatkozott alkalmas talajnak; hanem új szerzetet is termelt. Ez sz. Pál első remetének rendje. Bertalan pécsi püspököt tekintik alapítójának, mint ki a Pécs vidékén elszórva élő remetéket 1225-ben egy kolostorba egyesíté. Mások Euzébiusz főrangú származású esztergomi kanonokban tisztelik szervezőjét. Ez, hogy csendes elvonultságban tétetét egészen Istennek, az áhitatgyakorlatainak szentelhesse, lemondott egyházi javadalmáról, s 1250-ben a pilisi erdőbe vonult. Szent életének hire rövid idő

mulva több rokonszellemű társat gyűjtött körébe. Majd kolostort épített, s ezt remete sz. Pál védnöksége alá helyezte. Később Rómába zárandokolt, hol a pápa sz. Ágoston szabályait ajánlotta neki, melyeket némileg módosítva, elfogadott. Már életében több kolostor alapíttatott az ország különböző vidékein. A magyarok különös előszeretettel viseltettek e szerzet iránt. Sok előkelő úr lépett kolostoraiba. Mások adományokkal halmozták el. Később Európa egyéb, különösen éjszaki országaiban is meghonosult.

A keresztes hadak a vallásos szellem és a lovagias irány fölélesztése s egyesítésére nagy hatást gyakoroltak. Jelentékeny volt azok száma, kik nem elégedvén meg rövid időt tölteni a szentföld harezai-ban, egész életüket kívánták fölláldozni azon ügynek, melyet mindenekfölött szentnek és Isten előtt kedvesnek tartottak.

Igy alakultak meg a keresztény egyházi lovagrendek.

Az alapítás időpontját tekintve, első helyen áll a templáriusok lovagrendje. 1118-ban Bouillon Gottfried előkelő fegyvertársai közül nyoleczan frigyet kötöttek a szentföldi zárandokok védelmére. Azon palota volt lakásuk, melynek helyén egykor Salamon temploma állott; innen templáriusoknak, vagy templomos lovagoknak nevezték magokat. A szerény kezdeményt számosaknak csatlakozása csakhamar kifejlesztette. A társulat szervezett renddé alakult. Tagjai hármaz czélt tűztek ki: a pogányok ellen har-

czolni, a zarándokokat védelmezni, a betegeket ápolni. Fehér öltönyt viseltek, melyet fehér kereszt jelzett.

Habár Palesztina területén kelle működniök: Európa minden országaiban létesítettek rendházakat, melyeket a fejedelmek és hivek bőkezűen elhalmoztak adományaikkal, hogy itt a szentföld védelmére lovagokat képezzenek, anyagi segílyt gyűjtsenek és általában a kath. vallás érdekében működjenek. Magyarországon már a XII. század első felében találjuk a templáriusok nyomát. Hatalmuk és virágzásuk legmagasabb fokát II. Endre uralkodása alatt érték el. A hetvenet megközelítő rendházaik közül kiemeljük az esztergomi t, székesfehérvári t, óbudai t, komáromi t, esztergomi t. Terjedelmes földbirtokkal és sokféle kiváltságokkal bírtak. A lovagrend magyarországi főnökei és »mesterei« előkelő állást foglaltak el. Azonban a lovagrend csak rövid fönnállásnak örvendett. A XIV. század elején, Fülöp francia király sürgetései következtében, eltöröltetett.

Közel egykorú és hasonló szervezettel,² rendeltetéssel bírt a keresztelő szent János védnöksége alatt álló jeruzsálemi lovagrend, mely hazánkban szintén a XII. század első felében telepedett meg. Ugy látszik, első rendháza a székesfehérvári volt, melyet II. Gejza neje Eufrosina alapított. IV. Béla 1247-ben egész Oláhországot és Szörénymegyét adományozta e rendnek, azon kötelezettséggel, hogy a tartományt védelmezze és benépesítse.

A német lovagrendet, melynek 1119-ben lübecki kereskedők vetették meg alapját, II. Endre

honosította meg hazánkban, hogy kelet felé, a szomszéd népekkel szemben, az ország területének és a kereszténységnek védfalai legyenek. Átengedte nekik a Borzaföldet, vagyis az egész Bárczaságot Erdélyben.

A pogányok fogságába került keresztények kiváltására is alakult szerzetestársulat, melynek tagjait a Szentháromság kereszteseinek (Trinitarii) nevezték. A XIII. században magyar földön is találkoztunk velök.

Végül meg kell emlékeznünk a női szerzetekről. A nők ép úgy érezték az Istennek szentelt élet szükségét, mely csak zárda falai között valósítható. Hazánkban szent István a veszprémi völgyben görög apácák részére alapított zárdát.

Szent Klára szülei (Klarissák) e korszakban Budán, Nagyszombatban, Pozsonyban birtak zárdákkal.

A sz. Domonkos szabályai szerint élő apácáknak IV. Béla Buda mellett a nyulakszigetén — a mai Margitszigetén — alapított kolostort és azt fejedelmi bőkezűséggel adományozta meg. Itt töltött tizenkilencz évet leánya sz. Margit hercegnő; társainak száma mintegy hetvenre ment. Ugyanezen rendhez tartozó apácázárdák e század folyán Veszprémben, Pécsen, Székesfehérváron létesültek.

Az isteni tiszteletnek és az egyház szolgáltnak, a papoknak föntartása természetszerűen jelentékeny költségeket igényel. Ezek fődözése a hivek kötelessége.

De a hivek legrégibb időktől fogva belátták,

hogy nagy nehézségekkel és komoly veszélyekkel járna az egyháznak és szolgálóinak anyagi ellátását az időszerinti, egyes hivek adakozásaitól függővé tenni. Így történt, hogy az egyháznak, illetőleg az egyes püspökségek, plebániák, templomoknak stb. részint földbirtokot adományoztak, részint állandó módon, mint a tizednek fizetése által, szabályozták a költségekhez való hozzájárulást.

Az egyház anyagi viszonyai hazánkban ép úgy fejlődtek ki, mint Európa egyéb országaiban.

Szent István és utódjai a püspökségeknek, kolostoroknak stb. terjedelmes földbirtokot adományoztak és behozták a tizedet. A földbirtokot részint családi javaikból, részint azon koronajavakból adományozták, melyek rendelkezésükre állottak, s melyekből a bevándorolt idegeneket és az érdemesült magyar urakat is megajándékozták. A királyok példáját követték a főurak és nemesek is, kik részint az általuk alapított, részint a már fönnálló egyházakat adományaikkal gazdagították.⁴

Az adománylevelek, melyek nagyszámban fennmaradtak, és nyomtatásban is közrebocsátvák, föltárják az indokokat, melyek az adományozókat vezérelték. Kifejezést adnak abbeli meggyőződésüknek, hogy vallásos kötelességük az egyházat gazdagítani; hogy ezen kötelességet teljesítve magokra, családjukra lelesdik Isten földi áldásait; hogy végre magoknak és kedveseiknek biztosítják a siron túl Isten irtalmát és a szentek közbenjárását.

»Hiszszük és igazán tudjuk, — írja például szent István király a szent-mártoni apátság ala-

pitó okmányában, — hogy midőn az Isten tiszteletére rendelt helyeknek hatalmát és kiváltságait gyarapítjuk, ez nemcsak emberi dicséretre méltó cselekmény, hanem isteni jutalomra is számíthat.»

Vagy IV. Béla következőleg indokolja az egyháznak tett adományozásait. »Mivel az apostol szerint mindannyian megjelenünk Krisztus ítélőszéke előtt, elvéendők jutalmunkat a szerint, a mint a világon éltünk; e miatt vetnünk kell a földön, hogy Isten segélyével sokszoros gyümölcsöt arathassunk az égben.» És egy másik okmányban így szól: »Mi tekintettel az önökkévalóságra, az anyagiakat szellemiekkel, a mulandókat örökkévalókkal, ohajtjuk kicserélni.»

Midőn ekként királyaink vallásos érzületök által indittatva, földi jólétök és örök üdvösségök iránti gondoskodásból tevék adományaikat, nem hitték megengedve azokkal bármily világi vonatkozású föltételeket vagy kötelelességeket összekapcsolni. Csak egy kivétellel találkozunk az egri püspökség adománylevelében, mely az egri püspököt, ha a király négy figyermekkel birna, a negyediknek nevelésére és el látására kötelezte.

Általában az alapító és adományozó királyok még azt sem határozzák meg, mikép és mire használtassanak föl adományaik. Alattomban értették, hogy az egyház általános törvényei, melyek az egyházi javak mikénti fölhasználását szabályozzák, hazánkban is érvénynyel birnak; ezekben elégséges biztosítékot láttak arra nézve, hogy az egyházi birtokok az egyház és a haza javára fognak értékesíttetni. Az egy-

házi javak birtokosai, a püspökök, apátok a legrégibb időktől fogva kötelesek voltak ugyan, mint a világi urak, a hon védelmére fegyvert ragadni és fegyvereseket kiállítani; de kétségtelenül nem a végett adattak az egyháziaknak a terjedelmes birtokok, hogy honvédelmi kötelezettségeiknek eleget tessenek, — mert ez esetben az adománylevelek e czélt nem hallgatták volna el, — hanem a honvédelmi kötelezettség reájok kiterjesztetett, mivel a középkori jogfogalmak és a magyar alkotmány elvei szerint a honvédelmi kötelezettség a szabad tulajdonnal szoros összeköttetésben állott.

És miként azon tény, [hogy királyaink minden kötelezettség és korlátozás nélkül tették adományait, vallásos kegyeletükben birja megfejtését; ugyan ez vezette őket abbeli, okmányaikban gyakran hangsúlyozott, meggyőződésükre, hogy amit egyszer Istennek, vagyis az egyháznak és szolgálóknak adtak, azt visszavenni, világi czélokra használni többé nem lehet; tehát az egyház örök és szent tulajdonánul kell tekinteni. Ezen örök tulajdonjogot minden módon igyekeztek biztosítani. Országos törvényeket alkottak, melyek az egyházi javakat elidegeníthetlenné nyilatkoztatják (szent László I. 23. Kálmán I. 1 és 18.); a világiakat az egyházi javak elfoglalásától eltiltják, s az elidegenített egyházi javak visszaadását elrendelik (1298. 3. és 26. cikkek.).

Az uralkodók példáját az egyház iránti bőkezűségben követték a világi urak, kiket Szent-István és utódai fölhatalmaztak, hogy javaikból az egyházakat gazdagíthassák. Ezeket is vallásos indo-

kok készítették áldozataikra, minélfogva adományaitkat szintén világi természetű föltételek nélkül tették. Az egyház ily jötevőinek hosszú sorát az Olaszországból bevándorolt Adeodat sanseverinói gróf nyitja meg, midőn Tatán szent Benedek rendének kolostort alapít. A királyok szívesen látták a világi urak egyházi adományozásait, melyeket az adománylevelek megerősítése által pártfogásukba vettek.

Végül kiemeljük, hogy az egyházak javaiknak tetemes részét nem adomány útján nyerték, hanem vásárlás, csere, zálog jogezimen szereztek. Miután pedig azok ingatlan javak szerzésére, és a kiktől szereztek, e birtokaik elidegenítésökre följogosítva voltak: a szerzemények is az egyházak jogos tulajdonaivá váltak.

A XIII. században a magyarországi egyház már az ország területének jelentékeny részét bírja. De a történelem bizonyítja, hogy azok, kiknek az egyház gazdaságát köszönhetette, egyuttal a hazának is jötevői voltak. Az egyháziak általán üdvösen használták föl és a közjó érdekében kamatoztatták javaikat. A politikai befolyást, melyet jó részben a terjedelmes földbirtok alapított meg, az állami rend megszilárdítására irányozták. A haza és a trón védelmében, fegyveres csapatok kiállítása által, buzgón közreműködtek. Az ország művelődési szükségleteiről századokon át majdnem kizárólag ők gondoskodtak. És a birtokokat, melyeket nagyrészt mint lakatlan vadonokat és terméketlen sivatagokat vettek át, szorgalmok, ügyességök által, a virágzás magas fokára emelve, a nemzeti gazdagság tökéivé tették. Ők né-

pesítették be az országot a művészetek remekeivel, és az egyházak, melyeket emeltek, egyuttal a nemesebb izlés iskolái voltak. Végre, a jótékonyág és keresztény szeretet műveire áldozni, nem csak kötelességüknek, hanem büszkeségüknek is tekintették.

XVI.

Az állami viszonyok az Árpádok alatt.

Szent István, midőn nemzetét a keresztény civilisációnak megnyerni elhatározá, utasítva látta magát arra, hogy az Ázsiából hozott politikai, közigazgatási és társadalmi intézményeket, a nyugati műveltség követelésével öszhangzóan, átalakítsa.

Ezen fontos és nehéz föladat megoldásában kivált nejjének rokonai, s a Németországból bevándorolt egyházi és világi urak voltak tanácsadói. Ezeknek hatása folytán, főleg a német birodalomban, s névszerint a Nagy Károly által alapított császárságban uralkodó jogelvekre és fönnálló kormányzati formákra volt tekintettel, úgy azonban, hogy gondosan ovakodott a nemzetre oly szervezetet erőszakolni, mely a magyar szellemmel ellenmondásban állott, minélfogva föntartotta az ősmagyar nemzeti intézményeknek, életrevalósággal bíró elemeit.

Az új államrend központjává a királyságot tette; ennek oly erőt és hatalmat biztosított, mely által a nemzeti élet minden szálait kezeiben egyesíteni képes volt. Uralkodóvá tette azon keresztény felfogást, mely a királyban a társadalmi rendnek és jog-

nak Isten által rendelt védőjét, mintegy Isten helytartóját látta.

Sz. István megtörte a nemzetségsfők önálló hatalmát, ezeknek, és részben a nemzetgyűlésnek is jogait átszállította a királyra. Ezt pedig úgy érte el, hogy a törzsszerkezetet teljesen fölbontotta, és az egyes törzstagokat birtokaik valódi tulajdonosaivá tette, míg ezek előbb a törzs közös tulajdonát képezték. Egyuttal a honvédelem ügyét is a törzsek kezeiből a királyéiba helyezte át. Ezen kettős intézkedésnek folyamánya volt, hogy a nemzet szabad tagjai ezentúl nem mint előbb a törzsfők közvetítése által a vezérnek, hanem közvetlenül a királynak voltak alárendelve.

A király hatalomköréhez tartozott első sorban a törvényhozás joga; hozzájárulása nélkül törvényeket alkotni nem lehetett, a megalkotott törvényeket a király foganatosította. A királynál volt a legfőbb birói hatalom, melyet vagy személyesen gyakorolt, vagy másokra átruházott. A király, vagy személyesen, vagy általa kinevezett és tőle függő tisztviselők által, kormányozta és igazgatta az országot. Végre az egész országban a király rendelkezett a haderő fölött.

Azonban a királyság, a felségi jogok teljessége mellett, nem nélkülözött alkotmányos korlátokat. Ezek a vérszerződés harmadik pontjából következtek. Miként előbb a törzsfők a vezért, most az ország előkelő urai a királyt mint tanácsosok környezték. És ez évenként Székesfehérvárra maga köré gyűjtötte a

nemzetet, kihallgatta panaszait, orvosolta sérelmeit, igazságot szolgáltatott a perlekedőknek.

Épen e korlátoknak lehele nagyrészt köszönni, hogy a királyság nálunk könnyen és gyorsan megszilárdult; továbbá azt is, hogy néhány évtized múlva a tiszteletnek oly magas fokát érte el, mint talán sehol egész nyugati Európában.

A királyi hatalom továbbshállása az örökösödéssel összekötött választás útján történt; mi összhangzásban állott a vérszerződés első pontjával és egyshersmind a nyugat-európai országok gyakorlatával, hol a királyi trón választás által töltetett be, úgy azonban, hogy a választási jog bizonyos család tagjaira volt szorítva. Nálunk is, rendszerint a király halála után fia, vagy legközelebbi rokona lép a trónra. És a legtöbb esetben nem is történt formaszzerű választás, hanem az, kit a régi gyakorlat az örökösödésre följogosít, még elődje életében a nemzet jóváhagyásával, megkoronáztatik, s elődje halálával azonnal átveszi a kormányt. Elölrelátó őseink ekként elhárítani kívánták az interregnumok zavarait, melyek a nyugati országokat gyakran megrázkódtatták. Az örökösödési rendtől csak ritka esetben, Péter-, Aba-Sámuel-, I. Béla- és szent Lászlónál történt eltérés. Ezen kivételek leginkább bizonyítják, hogy a nemzet választási jogát teljesen soha föl nem adta.

A királyi hatalom gyakorlatának föltétele a koronázás volt. Ez a keresztény középkor szemében nem pusztá szertartás volt, hanem mély értelemmel és nagy jelentőséggel bírt. Az egyház szent helyein, főpapjai által, vallási szertartásokkal eszközölte a

koronázást. Ekként úgy tüntette föl a királyt, mint ki Istentől nyeri hatalmát. És nemcsak vallásos nimbussal vette körül személyét, hanem viszont kötelességeket is rótt rá. Ugyanis a király, koronáztatása alkalmával, az oltár zsámolyánál, a megváltás jelére vagy könyvére ünnepélyes esküt tett, hogy Isten parancsai szerint, lelkesmeretesen fog kormányozni, és az ország jogait s alkotmányát tiszteletben tartandja. Ez megnyugtatta a nemzetet, mely nem kételkedett, hogy az esküszegő királyt eléri Isten boszuja és az egyház büntető karja. A keresztény nyugattól kölcsönözött szertartások és ünnepélyességek között, az összehívott nép jelenlétében az esztergomi érsek által nagy fényvel végeztetett a koronázás, eleintén Esztergomban, utóbb Székesfehérvárott.

Az udvartartás formáit királyaink a német- és görögországi udvaroktól kölcsönözték. Esztergom volt e korszakban lakhelyük. Csak III. Endre alatt tették át Budára. Czimük »fenséges« és »méltóságos« volt. A tartományok nevei és száma, melyeket czimükbe fölvettek, különböző volt. Az Árpádkorszak végén »Magyarország, Dalmátia, Horvátország, Ráma, Szerbia, Bosznia, Galiczia és Lodomeria« királyainak írják magokat.

A királyi, központi kormányzat különböző ágai: közigazgatás, törvénykezés, hadügy, pénzügy stb., a középkorban nem voltak úgy elválasztva, mint ma. Ugyanaz, ki hadba vezette a sereget, bíraskodott, végrehajtotta a királyi rendeleteket és gondoskodott a közbiztonságról stb.

A központi kormányzat székhelye a királyi ud-

var volt. Ide gyülekeztek a rendes főtisztviselők mellé a király tanácsosai. Innen adattak ki a királyi rendeletek. Ide szolgáltatták be az országos jövedelmeket. Ide idéztettek azok, kik a királyi bíróság elé tartoztak. A királyi udvar élén állott a királynak birói helyettese, a nádorispán. Kezdetben csak a királyt helyettesítve ítelt az udvarba gyülekező perlekedők ügyeiben, vagy a király megbízásából az ország vidékein birói széket tartott. Utóbb lényegesen tágult hatásköre. A királyi sereg élén találjuk. A székesfehérvári és egyéb országos gyűléseken elnököl. És a nemesek rendes birájává lön, úgy hogy csak a főbenjáró ügyek, vagy nevezetesebb birtokpererek vitettek közvetlenül a király elé. E korszak végén pedig már az ország jogainak őre gyanánt tekintetik, és az 1291-iki országgyűlés sürgeti, hogy a király e méltóságot az ország nemeseinek tanácsával töltsé be.

A királyi udvarbiró eleinte a nádornak, birói hatáskörében segéde volt; később, midőn ez önállóvá lön, a királyi udvar birósági teendőit végezi. Hatósága az egész országra kiterjedvén, országbiró nevet vesz föl.

A királyi, vagyis országos kincstárt a tárnokmester kezelte. Állásának fontosságát emelte azon körülmény, hogy a városok fölött, melyek a királyi kincstárhoz tartozóknak tekintettek, hatósággal birt.

A királyi udvar jegyzője, vagyis a cancellár a kir. rendeleteket, adomány- és kiváltságleveleket stb., szerkesztette, a királyi pecsétet őrizte. E hivatalt

mindig főpap viselte. Az alcancellár rendesen a székesfehérvári prépost volt.

Ezen udvari főtisztviselők vezették a központi kormányzatot. De a középkor kezdetleges közlekedési viszonyai majdnem lehetetlenné tették az országnak kormányzását egy pontból. Innen van, hogy a királyok gyakran beutazzák az országot. Innen van, hogy általános érvényű királyi rendeletek, milyeneket gyors hírnökök szoktak volt szétvinni, csak gyér és kivételes esetekben adtak ki; az ügyek elintézése leginkább azokra bízott, kik az egyes vidékek kormányzatával voltak megbízva. A kormányzás eszerint nem annyira központi, mint inkább tartományi volt.

Az ország lakosai a középkor szellemében, birtokviszonyaik szerint, rendekre voltak osztva. A földbirtok volt ugyyszólván egyedüli általános eszköze a gazdagság szerzésének és egyedül tette lehetővé nagyobb csapatok élén a fegyveres szolgálatot, mi ismét az egyedüli út volt kitűnni és politikai befolyást szerezni.

Hazánkban a szabad birtok szerzési módja kétféle volt. A család vagy már a honfoglalás alkalmával megszállotta azt, vagy később királyi adomány által nyerte. Mindkettő egyenlő kötelezettségeket vont maga után: személyes hadi szolgálatot a hon védelmére; és ugyanazon jogokat biztosította birtokosainak. A birtokörökösödésre nézve szent István a szállás és adomány jogczimén birt javak tekintetében egyaránt

teljes szabadságot engedett. De Kálmán némileg korlátolta ezt, s a szállási birtokokra és szent István adományaira szorította; ellenben a későbbi királyok által adományozott birtokokra nézve megállapította, hogy azok mindenkor atyáról fiura szálljanak; ha fiú nincs, a testvérekre és ezek gyermekeire, ilyenek nem léteben pedig a királyra. Ezen megszorítást a nemzet sérelmesnek tartotta, minélfogva az arany bulla ismét megszüntette. Ezóta, ha a nemesnek gyermeke nem volt, birtokának egynegyed része leányát illette, a többiről szabadon rendelkezhetett; ha rendelkezés nélkül halt el, birtokai rokonaira, ilyenek nem léteben, a királyra szállottak.

Kik szabad birtok urai voltak, az első két rendet alkották. Első helyen a főpapság áll, mely egyházi állásának tekintélye és magasabb műveltsége által tényleg nagyobb befolyással bírt; anélkül azonban, hogy több és kitünőbb jogoknak örvendett volna, mint a szabad, birtokos világiakból, a nemesekből álló második rend. Szent István alatt a nemesek körében nem találkozunk az osztálykülönbség nyomaival. Később, midőn némely családok, mint a Nemetujváriak, Csákok, Omodék, Giletek stb. nagyterjedelmű birtokokat szereztek, ezáltal alkalmat nyertek tényleg, — mert pozitív törvények ezt soha sem szentesítették, — nagyobb politikai befolyást és jogosítványokat kiküzdeni; annál inkább, mert a királyok várispánságokat, vagy bánságokat örökösön adományoztak ily családoknak. Továbbá IV. Béla a tatárpusztítás után megengedte a főpapoknak s uraknak várak építését, s kö-

vetkezőleg hadesapatok tartását. Az ily hadesapatokkal bíró urak — mint kik háború esetén lényeges szolgálatokat tehettek — természetesen nagyobb súlylyal bírtak a királyok előtt, mint a nemesek, kik csak személyesen keltek föl. Ennek folytán szabadalmakkal ruházták föl őket, melyekkel a köznemes nem bírt. Így keletkezett a nemesi osztály mellett, a birtokaristokratia, a főurak rendje, mely túlkapásai által egyaránt veszélyeztette a királyi hatalmat és a köznemesség szabadságát.

A harmadik rendet az ország azon lakosai alkották, kik személyökre nézve teljesen szabadok voltak; de idegen birtokot használván, ennek fejében a tulajdonosok iránt szolgálatokra voltak kötelezve. Jogi állásuk szoros összeköttetésben áll a várszerkezettel.

Várak már a honfoglalás idejében léteztek, és a föntartásukra rendelt földekkel, a törzsfők rendelkezése alatt állottak. Szent István óta a király kezeibe mentek át s arra használtattak, hogy egy egészen a királytól függő haderő létesíttessék. A várföldek fölosztattak a várjobbágyok között, azon kötelezettség fejében, hogy bármikor kivántatik, a vár, vagy a király szolgálatjára fegyvert ragadjanak. Egy fokkal alantabb állott, s mintegy a negyedik rendet képezte a várnép, mely szintén várföldeket birtokhasználatul; de nem hadi, hanem egyéb alárendelt szolgálatok fejében, — minők az építkezés, fuvarozás, szállítás, fegyvergyártás, — s emellett termény- és pénzadót fizetett. A XIII. században ezen két osztály körül nagy változás történt; ugyszólván teljesen el-

tűnnek. A várföldek adományozása által a várjobbágyok egy része a magánjobbágyok osztályába ment át; a várjobbágyok másik része pedig királyaink által a nemesek rendébe vétetett föl. A várnépek is részint magánbirtokosok hatósága alá kerültek, részint a polgári osztályba olvadtak be.

Az ötödik rendhez tartoznak az egyházi és világi birtokosok földjeit művelő jobbágyok vagy parasztok, kik személyökre nézve szabadok voltak s szabadon költözködhettek; ezeknek a földbirtokosok birtokaik egy részét bizonyos földbér, vagyis termény, munka és pénzbeli szolgálmányok fejében használatul átengedték.

Utolsó helyen a szolgálóosztály áll, melynek tagjai a király és magánosok birtokain éltek, majd gazdasági és mesteremberi, majd udvari — utódaikra is átszálló — szolgálatokra voltak rendelve. Ezek földesuraik hatóságának alávetve s mintegy a röghöz voltak kötve, szabad költözködési joggal nem bírtak; de a földesur csak a birtokkal együtt, mint annak járulékát adhatta el őket. Voltak valóságos rabszolgák is, kiket uraik külön, személyenkint, adhattak el. A keresztény szellem és a műveltség terjedése egyrészt a rabszolgáknak a szolgálókkal való összeolvadását eszközölte, másrészt a szolgálók helyzetét is javította; ugyannyira, hogy végre a szabad költözködés jogát is elnyerték. Ekként megszűnt lassankint a különbség, mely a földműves jobbágyok, udvarnokok és rabszolgák között fűnállott; a magánosok birtokain tartzkodó, s földesuraik hatóságának alávetett lakosok

megannyian egy nagy néposztályba: a paraszt- vagy jobbágyosztályba olvadnak össze.

Ezen rendeken és néposztályokon kívül állottak a városok iparos lakói, a polgárok. Nagyrészt külföldről, főleg Németországból telepítették meg. Különféle előjogokban és kedvezményekben részesítették. Nem bírták azon politikai befolyást, mely a nemeseket megillette; de sokkal magasabb fokot és előnyösebb helyzetet foglaltak el, mint a többi nememes osztályok.

A törvényhozási jogot az Árpád-házi királyok rendszerint a királyi tanácssal osztották meg. Ez azonban nem volt sem törvény, sem királyi rendelet által formaszertűen megállapítva és állandóan szervezve. Tagjai az ország legtekintélyesebb férfiai voltak: a főpapok, a főtisztviselők, a várispánok. Ezen tanács intézte el a fontosabb ügyeket és alkotta legnagyobb részt a törvényeket.

Mindazáltal a nemzet összes szabad, nemesség tagjai is bírtak alkalommal befolyni a közügyekre. Évenként Székesfehérvárott törvényt napok, és rendkívüli esetekben országgyűlések tartottak. Ezeknek szervezetéről és tanácskozásaik módjáról nem birunk adatokkal. Valószínű, hogy a sérelmek előadására a királyi tanács által alkotott törvények helyeslésére vagy roszalására szorítottak.

Minél inkább hanyatlott a királyság, annál inkább emelkedett az országgyűlések jelentősége. E korszak vége felé a törvényhozás, évégett különösen

majd a Rákos mezejére, majd az ország egyéb helyére összehívott országos gyűléseken történt, melyeken a főpapok, főurak és nemesek fejenként vettek részt. Hatáskörük nem volt szabatosan körülvonalozva, és a királyi tanács még mindig nagy hatalommal bírt. Emiatt az 1298-iki országgyűlés követelte, hogy abban általa választandó két köznemes is ülést nyerjen.

A nemzeti birtokkal szoros összeköttetésben állott a honvédelmi kötelezettség. De a nemes csak személyesen és csak hazája védelmére tartozott fegyvert fogni; külháborúban önként és zsold fejében vett részt. A főtisztviselők és várispánok a királyi zászlókat a külföldre is tartoztak követni. Ez volt a nemzeti sereg. Ettől különböző volt a királyi sereg, melynek alkatrészei voltak: a várkatonaság, a városok által kiállított vitézek, a főtisztviselők dandárai és zsoldoscsapatok.

Az állami jövedelmek főrészt a várföldek és a királyi birtokok képezték. Az utóbbiak főleg Somogyban, Veszprémbe, Szathmárban, Beregben, Erdélyben voltak. Idetartoztak az érc- és sóbányák.

Továbbá jövedelmi forrásokul szolgáltak: a városok adója, a vámok, harminczadok ¹⁾, a birságok és jószágelkobzások, a pénzverés joga és a rendkívüli adók.

¹⁾ Az országból kivitt és az országba behozott árucikkek értékének harminczadrésze.

A közkiadások nem voltak jelentékenyek, miután a nemesek saját költségükön tartoztak fegyvert fogni, a várkatonaság ellátására pedig a várföldek szolgáltak.

Míg a nemesek közvetlenül a király és a nádor alá voltak rendelve: a nem-nemesek közvetlenül a várhatóság alatt állottak.

A vármegyék számát ezen korszakban nem állapíthatni meg biztossággal; de valószínűleg 72-re tehetni. Mindegyik élén állott a király által kinevezett, s tőle függő várispán. Ez volt a várkatonaság vezére, a várhoz tartozó néposztályok birája, a várjévedelmek kezelője. Oldala mellett állott a hadügyekben a hadnagy, a birói és közigazgatási ügyekben a várudvarbirája. A vármegye területe századkerületekre, s ezek tizedkerületekre voltak fölosztva. Előkön a századosok és tizedesek állottak, kik hadi tisztükön kívül, az adót beszedték, és csékelyebb ügyekben biráskodtak is.

E korszak végén, a várjavaknak elpazarlása és a várjobbágyok s várnépek eltűnése folytán, a várszerkezet teljes átalakuláson megy át. Ugyanis, míg katonai természete háttérbe szorul, mint kormányzati közeg a nemességre is kezdi kiterjeszteni hatóságát. Ezt eleinte a hatalmas urak soraiból nevezett várispánok, hatalmi tulkapásaikban kísérlették meg, s ez ellen az arany bulla erőlyesen tiltakozik. Azonban midőn a XIII. század végén a várjobbágyok nagy része a nemességgel összeolvadott, ezen hatósági

terjeszkedés észrevétlenül megtörtént. Ekkor a vármegye tisztségeiben is változás állott be. A hadnagy, századosok és tizedesek tisztei megszűntek. A vár udvarbirája a lispán czim alatt jelenik meg. Az alsóbbfokú biráskodás és közigazgatás közegei a szolgabírák és esküdtek, kiket a megye közönsége választ, és az ispán, vagy alispán elnöklete alatt a megyei bíróságot képezik, melynek hatósága a megye összes lakóira kiterjed; egyedül a főpapok és főurak maradnak a király közvetlen hatósága alatt.

A városok polgárai, rendszerint iparosok voltak, kik nagyrészt külföldről vándoroltak be, s a várak közelében megtelepedtek. A királyok pártolták és kiváltságokban részesítették őket. Birájokat és lelkészeket magok választhatták, miáltal önkormányzatra tettek szert; vámmentességgel, vásártartási joggal, és a város területéhez tartozó földekre nézve tulajdonjoggal bírtak. Kötelezettségeik arra szorítkoztak, hogy néhány harcost állítottak a király zászlója alá, csekély évi adót fizettek, újévkor s egyéb ünnepeken ajándékkal kedveskedtek a királynak, végre ennek, nejének és a királyi főtisztviselőknek szállást adtak.

A XIII. század végén a polgári elem a várszerkezet átalakulása következtében, jelentékenyen gyarapodott. A várszerkezethez tartozó osztályok, melyek a nemesek rendébe nem emelkedtek, de magán földesuri hatóság alá sem tartoztak, t. i. a szabad parasztok, a várnépek: községek ké tömörültek, melyek a bőkezűen osztott királyi kiváltságok által

önállókka lőnek. Így IV. Béla Z á g r á b o t, P e s t e t, Nyitrát, K é s m á r k o t; V. István Gy ő r t; IV. László S o p r o n y t; III. Endre P o z s o n y t, T o r d á t stb. a városok sorába emelte.

Az ipar és kereskedés mind nagyobb vagyoni előnyöket biztosított a városoknak, miáltal politikai fontosságuk is növekedett. Míg a polgár a XI. században csak jobbsorsu jobbágnak tekintetett; a XIII. század végével a városok, a megye területéből kiváló külön területet képeznek, melyet fallal vesznek körül, melyen a polgárság kegyuri s birtokjogot gyakorol, és az általa évenként, sz. György napján választott bíróban s 12 esküdtben külön hatósággal bír.

Némely, hazánkban megtelepedett nem-magyar nemzetiségek különleges jogi állással bírtak.

Első helyen állanak a k u n o k, kiket IV. Béla és V. István a Duna és Tisza, a Maros és Körös, a Temes és Maros között, valamint a Körös mindkét partjára telepítettek. Lakhelyeik külön területet képeztek, melyek nem voltak a vármegyékbe beosztva. A nádor gyakorolt fölöttük hatóságot; egyébként a magyar nemesekkel azonos személy- s birtokjogokkal rendelkeztek.

A II. Gejza által a Szepességen megtelepített s z á s z o k a t V. István politikai közönséggé egyesítette. Magok választották grófjukat, ki régi szász szokások és törvények szerint igazgatta őket és bíraskodott fölöttök. A királynak évenként 300 márka finom ezüstöt fizettek; zászlaja alá 50 lándzsást

állítottak. Papjaikat szabadon választották. A szabad bányászat, vadászat, halászat és erdőirtás jogával bírtak.

A zsidók kezdetben az egyház fölügyelete és hatósága alatt állottak. IV. Béla 1251-ben kivált-ságolt közjogi állásban részesítette őket. A királyi kamara szolgálóinak neveztettek. Tetemes évi adót fizettek. Királyi oltalom alatt állottak és szabadon járhattak s kereskedhettek az országban. De a városokban külön utcákban laktak, és mint az izmaeliták is, sajátos öltözetet tartoztak viselni. Ez sárga ruha-, vörös köpeny- és csucsos kalapból állott.

Erdély, mióta szent István által a magyar koronához csatoltatott, két közjogilag különböző területre oszlott.

A magyar terület az anyaország módjára volt szervezve és megyékre osztva. A király által ki-nevezett vajda kormányozta.

A székelyföld kivoltvéve a vajda hatósága alól. Külön főtiszt a székely ispán alatt állott, és székekre volt fölosztva. A székelyek adózást nem ismertek, csak ajándékot adtak. Kötelességük volt az ország délkeleti részeit védeni. A szerint, amint lovon vagy gyalog szolgáltak, lőfő- vagy gyalog-székelyeknek neveztettek.

II. Gejza alatt Kolozsvárt, Dézsen, Tordán, Enyeden és a királyföldön szászok telepedtek meg. Kezdetben nem volt közös fejük; II. Endre, 1224-ben kormánykertületté egyesítette őket, melyben hét város és ugyanannyi szék foglaltatott. A szebeni gróf, kit a

király nevezett, oly hatósággal birt a szász területen. mint a vajda és a székely ispán a magáén. A szászok évenként 500 márka finom ezüstöt fizettek a királyi kincstárba. A birodalom határain belül 500, azon kívül 100 harczost állítottak ki, ha a király személyesen vezette a sereget; ellenkező esetben csak 50-et. Tisztviselőiket, papjaikat magok választották. Kereskedőik vámmentességgel birtak.

A z o l á h s á g e korban nem emelkedett politikai önállóságra, és részint a vajda, részint a székely ispán hatósága alá tartozott.

T ó t o r s z á g (Slavonia) — vagyis a Száva és Dráva közötti, ma Horvátországnak nevezett terület — egészen Magyarország mintájára volt rendezve és megyékre osztva.

H o r v á t o r s z á g (Croatia) — a Száván túl a havasokig és a tengerpartig érő terület — zsupán-ságokra vőlt osztva, megtartotta régi szerkezetét s jogait.

A d a l m á t, vagyis tengerparti városok szintén megtartották régi jogaikat és szerkezetöket.

E két utóbbi tartomány csak honvédelmi, pénzügyi és fölsőbb igazságszolgáltatási tekintetben volt a királylyal kapcsolatban. Közége a h o r v á t - d a l m á t - o r s z á g i b á n volt. A XII. század közepe óta külön szlavoniai b á n nál is találkozunk. III. Béla a három tartományt egy közös b á n alá rendelte, ki az »egész szlavon föld b á n j a« czimét viselte.

Ezen méltóságot III. Endre örökössé tette a Brebiri-grófok családjában.

A magyar korona még egyéb melléktartományokkal is birt. Ezek: Szerbia, Ráma, Bulgária, Galliezia, Lodomeria, Kumánia (Moldva). Viszonyuk az anyaországhoz csak a királyi főnhatóság elismerésére és legfőlebb hadisegélyre szorítkozott.

Utolsó Árpádházi királyaink e tartományoknak hazánk határaihoz közelebb eső vidékeit szorosabban az anyaországhoz esatolni ohajtván, a végvidéki bánságokat létesítették.

Ilyenek Bosnia területén a bosniai, sói és ozorai; Szerbia és Bulgária területén a bronchi, krusóczi és másói; Kumánia területén a szörényi bánság.

A bánok az ország főtisztviselői és főurai sorába tartoztak; a végvárok főtartása és védelme volt főadatuk.*)

*) Hajnik Imre. Magyar Alkotmány- és Jegtörténelem. Pest. 1871.

XVII.

Iskolák. Tudomány. Irodalom és művészet.

A kath. egyház megállapítása hazánkban, köz-művelődési tekintetben is korszakot alkotott nemzeteinkre nézve.

Ugyanis az egyház intézményeivel egyidőben, és épen azok mellett létesültek az iskolák. Az egyház általános törvényei értelmében minden plébánia mellett elemi tanoda alakult, melyben a gyermekek nemcsak a vallás- és erkölcstanban, hanem a világi tudományok elemeiben és előzményeiben: az olvasás-, ének- és számtanban oktatást nyertek.

A káptalanok és monostorok mellett jöttek létre középtanodáink, hol a kanonokok, illetőleg a szerzetesek a »hét szabad művészet«-ből tartottak előadásokat. Ezen hét szabad művészet sorába tartoztak: a latin nyelvtan, az ékesszólástan, a vitatkozástan, (mely a gondolkodástant és a bölcsészeti elemeit tartalmazta), a számtan, a zene (melynek főczélja az isteni tisztelet emelése volt), a mértan és csillagászat; ez utóbbi egyszersmind alapul szolgált az időjárástannak és a csillagióslatnak is, mely a középkorban általán nagy tekintéllyel birt. Hogy a vallástan ezen iskolák tantárgyai között kiváló helyet foglalt el, alig kell mondanunk. Valószínű, hogy a világtörténelem

és a hazai történelem sem hiányzott teljesen. A leg-híresebb káptalani iskolákkal találkozunk Esztergomban, Csanádon, hol megalapítója Gellért püspök volt, Veszprém-ben, Székesfehérvárott, Győrött, Budán és Szepesben; kolostori iskolákkal a pannonhegyi, a somogyvári és tapolczai sz. Benedekrendű apátságokban, a győri és budai döméseknél.

Emellett a főbb székesegyházak- és kolostorokban hittudományi tanodák léteztek, melyekben a hazai egyház papjai kiképeztetésüket nyerték.

Sőt a XIII. században Veszprém-ben főiskolával, egyetemmel találkozunk, mely a híres párisi főiskolának mintájára volt szervezve. Az említett hét szabad művészet tantárgyainak alaposabb és tudományosabb előadása mellett, főleg a jogi tudományokra volt kiváló tekintet; 1276-ban az egyházi és a római jogból tizenöt tanár tartott előadásokat. Sajnos, hogy a belzavarok között, melyek hazánkat a XIII. század végén elárasztották, ezen intézet elenyészett.

A magyar ifjak tudományszomját ki nem elégíthették hazánk tanodái, melyeket a külföld főiskolái, mind tanárai jelessége, mind a tudományos kiképzés segédeszközei tekintetében, messze túlszárnyaltak. Sűrűen keresték föl Róma, Ravenna, Bologna, Páris, Toledo egyetemeit, melyek e korban hírökkel a világot betöltötték. Azon nagyszámú, főleg egyházi férfiak, kik okmányainkban mint tudorok és mesterek említetnek, mindannyian külföldön küzdötték ki tudományos babérait.

Bár nemzetünk ez időben csak ujonez volt a művelődés pályáján, nem hiányoztak mégiskörében férfiak, kik írói munkásságuk által kitűntek. Élőkön szent István áll, ki a magyar nemzetnek nemcsak első keresztény uralkodója, hanem első keresztény írója is. A főpapok közül, kiket ő emelt az ország püspöki székeire, sz. Gellért több hittudományi munkát írt, Mór pécsi püspök pedig a Zobor-hegy két szentéletű remetéjének Zoerard és Benedeknek életét írta meg. Bernát spalatói érsek és Imre király nevelője a XII. század második felében egyházi beszédek szerkesztett és az eretnekek ellen intézett vitázó munka szerzője. Kalán pécsi püspök (1188 — 1218.) római és görög kútfők nyomán Atilla történetét írta meg. Roger nagyváradi kánonok a tatárpusztítást írta le, melynek maga tanúja volt s majdnem áldozatja lett. Kéz a Simon IV. László udvari káplánja a magyar nemzet történetét a legrégibb időktől saját koráig krónikaszerűen összeállította. És a nemzetnek első történetírója (a névtelen jegyző), kinek sajnos, sem nevét, sem korát nem tudjuk, egyik Béla királynak cancellárja, ki a nemzeti hagyományokat a magyarok származásáról, ázsiai életéről följegyezte, bevándorlásuknak s a honfoglalásnak történetét megírta. Szent István, szent Imre, szent Gellért és szent László legendáinak ismeretlen szerzői is e korban éltek.

Mindezen művek latin nyelven irattak, mely a középkorban a közélet, tudomány és tanítás közege volt, és a nemzeti nyelvet mindenütt háttérbe szorította.

Igy történt, hogy a magyar nyelv irodalmi em-

élekei, melyek az Árpádkorból fönmaradtak, alig terjednek egy-két lapra. Első helyen áll ezek között a halotti beszéd és könyörgés, mely a Nemzeti Muzeumban őrzött XII. századbéli kéziratban találtatik. Hangtani és helyesírási jellege valószínűvé teszi, hogy e két darab sokkal régibb, mint kézírata, és azt a sz. István korában készített magyar szerkönyv maradványának tekinthetjük. Ámbár összesen csak 274 szóból áll, nyelvészeti tekintetben legbecsebb ereklyénk.

A másik emlék az úgynevezett kö n i g s b e r g i tö r e d é k, mely egy szűz Máriáról szóló elmélkedésnek vége és csak 70 szóból áll. Helyesírási és nyelvtani tekintetben az előbbivel teljesen megegyez.

A nemzet és királyaink nagy tetteit dicsőítő történeti énekek, melyeket későbbi krónikásaink emlitenek, sajnos, nem maradtak napjainkra.*)

A keresztény műveltség nyomaiban a művészetek is meghonosultak honunkban. A német fejedelmi hölgygyel, ki István nejévé lett, a térítő egyháziakkal, a bevándorlott lovagokkal művészek is jöttek, kik Istennek templomokat, a fejedelemnek palotákat, az uraknak lakházakat emeltek s ezeket földiszították, berendezték.

Magyarország a legbensőbb viszonyban állván a nyugatnak szellemi életével, műépítészeti tekintetben is elsajátította annak műirányát, melynek fejlődő elevensége inkább öszhangzásban állott nemzetünk

*) Toldy F. A magyar nemzeti irodalom Története rövid előadásban. Pest, 1864.

lelkületével, mint a megmerevedett görög művészet. Így történt, hogy hazánkban már sz. István alatt uralomra emelkedett és a XIII. század végeig uralkodó maradt a keresztény nyugaton kifejlődött úgynevezett román építészeti ízlés. Ennek főjellemvonása a félkörív következetes alkalmazása úgy az épület alaptervezetén, mind egyes részein: az íveken, boltozatokon, ablakokon, kapuzaton, sőt még a diszitményeken is.

Fájdalommal kell kiemelnünk, hogy sz. István építészeti műalkotmányai közül egy sem jutott reánk. Legnagyobbbrészt az utolsó köig elpusztultak azok, vagy később teljesen és ismételve átalakítottak, újonnan épültek. Egykét oszlopő az esztergomi bazilika romjai között, és a székesfehérvári bazilikának nemrég fölászott alapfalrészletei, az utolsó, korunkig őntartott maradványok. A közvetlenül következő kornak azonban nagyfontosságú emlékét birjuk a Péter király által épített pécsi székesegyházban. Ez hosszúkás, három hajós négyszögöt képez, minden hajó félkörbe végződik. A magas szentély alatt nagykiterjedésű altemplom vonul el, melyet négy oszlopsor öt hajóra oszt. A négyszög sarkához négy torony van mellékelve. Némely őnmaradt levél- és állatalakzati ékitvény faragványai, a fejledező, még ügyetlen és feszes képzést tüntetik elő. E korszakból valók a tihanyi, veszprémi és pannonhalmi altemplomok.

Sokkal nagyobb számmal birjuk a XII. és XIII. században épült templomokat. A műrecek hosszú sorozatából kiemeljük a szépesváráljai, gyulafehér-

vári, ócsai, lébényi, jáki, deákmonostori, bényi, pannonhalmi, dömölki három hajós, nagyrészt két tornyos, bazilikákat. Ezekhez csatlakoznak a kisebb falusi egyházak, mint például a börzsönyi, egyházfalvi, peesöli, gerendi stb., úgyszintén a keresztelő- és halotti kápolnák, mint például a, pápóczi, sopronyi, jáki stb.

Ezek között az első hely kétségtelenül a jáki bazilikát illeti meg. Szentélyén, kapuzatán, oszlopfein oly izletes elrendezést, ékes díszítést, oly rendkívüli formaszépséget és gazdagságot találunk kifejtve, hogy külföldi nagynevű műírók tanúsága szerint a legszebbel és legizletesebbel, mit valaha e nemből a román idom alkotott, bátran vetekedhetik.

És mindezen egyházak művészi pazar díszszel voltak ékesítve. A székesfehérvári bazilikáról sz. István XI. századbeli életírója elragadtatással szól, magasztalva szentélyének domborműveit, márvány és mozaiktalaját, arany, ezüst és drágakővel ékesített oltárait, kelyheit, ékszereit, ruháit. A pécsi egyház pedig kitűnő fénye miatt »aranyos«-nak mondatott. Ugyanezen székesegyház katakombái föntartották részünkre h a z a i s z o b r á s z a t u n k legrégibb műveit. Nagy domborművű kőlapok ezek, melyekben a hagyomány a pécsi egyházban eltemetett Péter király viszontagságteljes életének történetét látja Herodes és Sámson történetének képében ellőállítva. A műdurva és idomtalan; emellett most még csonka is. Magasabb művészet maradványait birjuk a XII. századbeli gyulafehérvári román bazilikán. Külső falán szőlőlevelekkel körített párkányzat látható, melyet ál-

latalakzatok szakítanak meg; szárnyas lovak, sárkányok, s egyéb állati szörnyek egymással erős küzdelemben előállítva, és jelképezve a kereszténységnek küzdelmét a pogánysággal. A kapuzat ívmezején Krisztus trónon, áldva egyik kezével, könyvet tartva a másikkal; kétfelől tanítványai, fölötté a Szentlélek. Bent nagyszerű domborművek az apostolok fejedelmét, Mária látogatását, szent Mihály küzdelmét a sárkánnyal stb. tüntetik elénk.

A XIII. század elején épült jáki bazilikában az építkezés szépségével egyenlő magaslaton áll a pazar bőségben látható szobrok és domborművek kitűnő művészete. Nagyszerű homlokzatán meglep a diadalviszerű kapuzat, a fölötté álló 12 oszlopra állított kapu csarnokáival. A szélső oszlopok büszkén előlépdelő oroszlánokon nyugszanak. Fejezetők és az oszloptövek is a legválasztékosabb mintázat faragványaival vannak belepve. Fent az ívtéren domborműben az Atyaisten trónol. Efölött emelkedik a homlokzat; áttört oszlopos arkádjaiban a tizenkét apostol majdnem életnagyságú szobra és középen legfölül a Megváltó alakja. E kapuzat a legnagyobb és legdusabb alakítások egyike, mely messze túlhaladja a bécsi sz. István dóm híres román portáléját is.

Ritkábbak a hazai festészet maradványai, melyek csak a templomok falain kerütek ki az enyészetet. Ezeknek sorát megnyitják a veszprémi Gizella-kápolnának kitűnő, az akkori művészet magaslátán álló falfestményei; melyek között legjobb állapotban két apostol képe maradt reánk. Ezeket

követik a deákmonostori, zsámbéki, jáki, dömölki, soproni, ecséri egyházak egyes kevés maradványai, melyek az általános egyházi és vallási képköröket, a megváltás és az ismeretesebb szent legendák jeleneteit állítják elő. Sőt a XIII. század végén és a XIV. elején mily magas fokra emelkedett festészetünk, mutatja azon élénk nemzeties műfejlődése, mely már eredeti képeket, hazai tárgyakat kezd alkotni, nemzeti szentjeink legendáit a hazai történeti hősmonda jeleneteivel nagyszerű festménysorozatokban ábrázolva.¹⁾

1) Azokra nézve, miket a hazai művészetről röviden kiemeltünk, bővebb és alaposabb tájékozást nyújtanak **I p o l y i A r n o l d** nagynevű hazai régészünk következő munkái: »A középkori emlékszerű építészet Magyarországon.« Pest, 1862. — »A középkori szobrászat Magyarországon.« Pest, 1863. — »A középkori magyar festészet emlékeiről.« Pest, 1864.

TARTALOM.

Előszó	V
I. A magyar nemzet eredete és ázsiai lakhelyei	1
II. A magyar nemzet bevándorlása és műveltségi viszonyai	8
III. A honfoglalás	14
IV. A magyarok külföldi hadjáratai	21
V. A magyar nemzet megtérítése	35
VI. Szent István . . . »	41
VII. A trónvillongások és belzavarok	59
VIII. Szent László	80
IX. Kálmán és utódjai	89
X. A görög befolyás és beavatkozás kora	100
XI. Az ország hanyatlása	108
XII. IV. Béla és a tatárpusztítás . . »	125
XIII. A két utolsó Árpád-házi király	136
XIV. A kath. egyház az Árpád-ház alatt	147
XV. Az állami viszonyok az Árpádok alatt	166
XVI. Iskolák. Tudomány. Irodalom és művészet . . »	183

